

MUNI ECON

Poznámky k filosofii

Mgr. et Mgr. Tomáš Ondráček

Mgr. Jan Štěpánek

21. října 2019

Tvorba materiálu byla podpořena v rámci projektu
Inovace výuky filozofie a etiky pro studenty ESF (MUNI/FR/1266/2017)
Fondu rozvoje MU.

Obsah

1	Co je filosofie?	5
1.1	Základní pojmy	8
1.2	Základní problémy	8
1.3	Kontrolní otázky	8
1.4	Rozšiřující literatura	8
2	Logika	9
2.1	Výroková logika	11
2.2	Základní výrokové funkce a spojky	12
2.3	Vyplývání	15
2.3.1	Usuzovací schémata	16
2.4	Predikátová logika	17
2.5	Neklasické logiky	19
2.6	Základní pojmy	19
2.7	Kontrolní otázky	20
2.8	Rozšiřující literatura	20
3	Persuaze a argumentace	21
3.1	Komunikace	21
3.2	Persuaze	22
3.2.1	ELM model	23
3.3	Kritická diskuze	23
3.4	Argumentace	24
3.4.1	Argumentační fauly	27
3.5	Myšlenkové experimenty	29
3.6	Základní pojmy	30
3.7	Základní problémy	30
3.8	Kontrolní otázky	30
3.9	Rozšiřující literatura	31

4	Ontologie	32
4.1	Problémy v ontologii	33
4.2	„je“	35
4.3	Otázka základu bytí	36
4.4	Spor o univerzálie	37
4.5	Ontologické závazky	38
4.6	Základní pojmy	39
4.7	Základní problémy	39
4.8	Kontrolní otázky	39
4.9	Rozšiřující literatura	40
5	Epistemologie	41
5.1	Způsoby ospravedlnění	42
5.2	Druhy soudů o světě	43
5.3	Možnosti poznávání světa	44
5.3.1	Přímá zkušenost	45
5.3.2	Teorie smyslových dat	46
5.3.3	Problém dalších myslí	47
5.3.4	Problém svědectví	48
5.3.5	Problém paměti	50
5.4	Základní pojmy	53
5.5	Základní problémy	53
5.6	Kontrolní otázky	53
5.7	Rozšiřující literatura	53
6	Filosofie mysli	54
6.1	Dualismus	54
6.1.1	Interakční dualismus	55
6.1.2	Předzjednaná harmonie	56
6.1.3	Okasionalismus	56
6.1.4	Epifenomenalismus	57
6.1.5	Emergentismus	57
6.2	Monismus	57
6.2.1	Behaviorismus	58
6.2.2	Teorie identity	58
6.2.3	Anomální monismus	59
6.2.4	Funkcionalismus	59
6.2.5	Jaké je to být netopýrem?	60

6.2.6	Pseudoprobém?	61
6.3	Problém ostatních myslí	61
6.4	Vše je jen simulace	62
6.5	Sní androidi o elektronických ovečkách?	63
6.6	Základní pojmy	64
6.7	Základní problémy	64
6.8	Kontrolní otázky	64
7	Filosofie vědy	65
7.1	K. R. Popper	66
7.2	T. S. Kuhn	68
7.3	I. Lakatos	69
7.4	Další pojetí demarkace	71
7.4.1	Pseudověda	71
7.4.2	Špatná věda	72
7.5	Základní pojmy	73
7.6	Základní problémy	74
7.7	Kontrolní otázky	74
7.8	Rozšiřující literatura	74
8	Filosofie společnosti	75
8.1	Filosofie společnosti v antice	75
8.1.1	Platón	75
8.1.2	Aristotelés	78
8.1.3	Polybios	79
8.2	Vznik a udržení státu	79
8.2.1	Thomas Hobbes (1588–1679)	79
8.2.2	John Locke (1632–1704)	80
8.2.3	Niccolò Machiavelli (1469–1527)	80
8.3	Rovnost a svoboda	81
8.3.1	John Rawls (1921–2002)	81
8.3.2	Robert Nozick (1938–2002)	82
8.4	Základní pojmy	83
8.5	Kontrolní otázky	84
9	Etika	85
9.1	Úvod do etiky	85
9.2	Metaetika	85

9.2.1	Metafyzická témata	86
9.2.2	Sémantická témata	87
9.2.3	Psychologická témata	88
9.3	Normativní etika	88
9.3.1	Deontologické přístupy	88
9.3.2	Konsekvencialistické přístupy	89
9.3.3	Etika s ohledem na ctnost	90

Poznámka 1

Co je filosofie?

Slovo „filosofie“ je odvozeno z řeckých slov „φιλεῖν“ (*filein* = láska, milovat) a „σοφία“ (*sofia* = moudrost). Filosofii je tedy možné chápat jako *lásku k moudrosti*. Ačkoli je takové vymezení filosofie vágní, zdá se být výstižným. Pojem filosofie totiž označuje široké množství různých teorií a koncepcí týkajících se všech možných oblastí – běžným životem počínaje, speciálními vědami konče. Můžeme se setkat s filosofií zabývající se jak tradičními tématy, vč. takových klišé, jakým je například hledání smyslu života, tak i s koncepcemi, které se zaměřují na velmi specializované obory soudobé vědy, jako je například filosofie neurověd nebo filosofie matematiky. Filosof se v návaznosti na výzkumy moderních neurovědních oborů může zabývat otázkami zaměřenými na kořeny a zdůvodnění lidského chování a rozhodování¹, jestli je morální, když budeme různými prostředky vylepšovat člověka², nebo se může zabývat tím, jakou povahu vlastně mají čísla³. Zde se nebudeme snažit filosofii nějak přesně vymežit, ale spíše se zaměříme na to, co nám určení filosofie coby lásky k moudrosti může říci.

Láska nemá nutně jen pozitivní charakteristiky. Mnohdy může být náročná, vyčerpávající či zrádná. Zároveň nás může nutit dělat věci, které bychom za normálních okolností nedělali, a zaobírat se věcmi, které bychom jinak nechali bez povšimnutí. Zatímco někteří filosofové se věnují filosofickému bádání podle zásady *sine ira et studio* (bez zášti a zájmu)⁴, jiní se snaží změnit svět přímo prostřednictvím svého chování v něm. Tato dichotomie ostatně plyne i z předmětu, kterým se ten či onen filosof zabývá.

¹Pro přehled viz [Churchland \(2008\)](#).

²Jedná se o tzv. *enhancement*, který může být zaměřen jak na fyzické schopnosti (např. na zvýšení síly), tak na mentální schopnosti (např. na zlepšení paměti). Více o problémech *enhancementu* viz [Buchanan \(2011\)](#).

³Velmi dobrým, i když náročným úvodem do filosofie čísla je [Kolman \(2008\)](#).

⁴Tento obrat označuje zásadu bezpředsudečnosti. Ke studiu, hodnocení apod. máme přistupovat bez negativních či pozitivních předsudků, bez zášti k předmětu a bez osobního zájmu o něj.

Zatímco filosof snažící se přijít s co nejpřesvědčivější koncepcí ontologie čísel a matematických objektů obecně nebude svou prací příliš motivován k tomu, aby uspořádal na náměstí mítink zaměřený na propagaci platónského realismu v matematice, filosof-etik zkoumající práva zvířat bude svým výzkumem pravděpodobně mnohem více motivovaný k tomu, aby začal být v dané problematice angažovaný nejen na teoretické úrovni. Toto chování však samozřejmě nelze generalizovat – např. Bertrand Russell, který je mezi filosofy nejvíce známý jako analytický filosof zabývající se vysoce abstraktními problémy logiky a matematiky, byl zároveň zapáleným pacifistou, jeho postoje a spisy zaměřené na obhajobu humanitních ideálů a svobody myšlení mu vynesly Nobelovu cenu za literaturu, znamenaly však také vězení nebo i komiksovou slávu⁵.

Ani moudrost není vhodné chápat zjednodušeně jako pouhou kolekci znalostí. Moudrost nepředstavuje pouze mrtvé informace, ale jedná se spíše o proces. Filosof není (respektive by neměl být) strnulý, ale naopak neustále se pohybující. Filosof neřeší problémy, ale spíše je předkládá. Nejde o to, že by filosof nebyl schopný problémy řešit, ale o to, že jakmile je problém, který byl předložen jako filosofický, vyřešen, stává se toto řešení vědou. Filosof tedy začíná tím, že si položí otázku, na niž zatím neexistuje odpověď, a snaží se různými způsoby nalézt možné odpovědi či prostředky, které by tyto odpovědi mohly poskytnout. Jakmile nalezne odpověď nebo prostředek, jenž umožňuje odpovědi dosáhnout, znamená to, že je schopen předložit rozumné důvody pro určitá řešení, a znamená to také, že jeho tvrzení jsou prostřednictvím tohoto procesu předkládání důvodů ověřitelná. Pokud je možné otázky, jež si filosof klade, vztáhnout na empirický svět, pak je možné, že věda tyto otázky převezme a ověří si je prostřednictvím svých prostředků a postupů. V dávných dobách tak filosofové spekulovali o tom, zda je Země plochá či kulatá, a pokoušeli se najít pro svá tvrzení důkazy, jež spočívaly jak na teoretické bázi, tak i vycházely z observací a z toho, co by se v dnešní vědě dalo nazvat výzkumem. Poté se našel způsob, jak tuto otázku ověřit pomocí pozorování a výpočtů, tedy nástrojů, které patří do oblasti vědy. Věda tedy otázku o tvaru Země převzala a následně na ni podávala odpovědi. Tímto způsobem se v jednoduchosti vědy z filosofie vyčleňovaly. Práce filosofů proto spočívá v předkládání otázek a možných řešení tam, kde věda zatím nemá možnost zkoumání⁶. Protože naše poznání není jasně omezené vědou, práce filosofů zatím nekončí. Navíc také samotná věda nemá jasné hranice a otázka, co je věda, je otázkou filosofa.

⁵Všem příznivcům komiksu, matematiky a filosofie lze doporučit výborný Logikomiks [Doxiadis, Papadimitriou, Papadatos, and Donna \(2012\)](#).

⁶Jakub Mácha tak např. chápe filosofii jako otázky bez odpovědí. Marek Picha zase filosofy chápe jako ty, co se pouštějí na neznámé zaminované území, na něž se zatím věda neodvážá vstoupit, a připravují pro vědce bezpečné cestičky.

Počátek filosofie je tradičně spjatý s *úžasem* a snahou o nalezení odpovědí⁷. Úžas, obdobně jako moudrost, je nepřilíš jasný pojem. Je reakcí na podnět, která vzbuzuje zájem a snahu porozumět. Tato snaha je dána jako hledání odpovědí, či lépe hledání možných odpovědí. Přitom se nejedná o odpovědi mytické, mystické apod., ale o odpovědi, které jsou v nejlepší víře hodnoceny jako racionální (i když o omezeních každé racionality bude řeč ještě později). Filosofie tak historicky vzniká ve chvíli, kdy je zde možný přechod od mýtu („μῦθος“ – *mythos*) k logu („λόγος“ – *logos*). Vyjadřuje tak i to, že filosofie není pouze niterným rozjímáním, ale něčím, co se manifestuje ve slovech, v řeči, v komunikaci, ve společnosti. Příkladem přechodu od mýtu k logu může být Anaximandrovo vysvětlení to, jak vznikají blesky. Zatímco mytické vysvětlení operuje s tím, že blesky pocházejí od bohů, že Zeus blesky hází z Olympu, podle Anaximandra vznikne blesk tehdy, když vítr narazí do mraků a rozdělí je⁸. V naší době (a za stávajícího stavu vědeckého poznání) se sice toto vysvětlení může zdát až úsměvné, ale oproti tomu prvnímu je zde principiální rozdíl – Anaximandros se neodvolává na bohy a mýty, ale snaží se nějak rozumně zdůvodnit, jak dochází k nějakému ději.

Oddělení filosofie od mýtu nebo mytického vyprávění je jedním z prvních důležitých prvků. Toto rozlišení je také spjato s odlišením filosofie a náboženství. To, že se filosofie liší od vědy a náboženství, ale nutně neznamená absenci náboženství nebo vědy jako takových ve filosofii. Existuje tradice náboženské filosofie (židovské, křesťanské, islámské, ale i dalších) i tradice filosofie výrazně ovlivněné vědou (např. analytická nebo experimentální filosofie⁹). To, co odlišuje filosofii od samotné víry, je snaha o racionální výklad, o podání důvodů pro to, že máme něco přijmout, o porozumění, o moudrost. To, co odlišuje filosofii od vědeckého poznání, je pak to, že tato moudrost není pevně dána, není znalostí nebo pravděpodobností. Věda je spojena především s otázkami „jak“ (Jak věci fungují?). Filosofie je spíše spjata s otázkami „proč“ (Proč věci fungují?). Jak jsme ale ukázali výše, toto rozdělení začalo platit až tehdy, když se vědy vydělily z filosofie. Zatímco vědecké disciplíny mají omezenou oblast zájmu, filosofie je bez omezení. Věda má také určité metody, které jsou v rámci dané doby uznávány, filosofie jednoznačné metody postrádá.

Pokud bychom chtěli alespoň velmi obecně filosofii omezit, mohli bychom to udělat pomocí vymezení tří základních oblastí filosofie a otázek, které jsou s nimi spjaté. Filozofové, kteří si pokládají otázku „Co je?“, se zabývají ontologií, naukou o bytí

⁷Pro zájemce o začátky filosofie a jejich filosofické uchopení viz [Kratochvíl \(1994\)](#).

⁸Anaximandros měl napsat (*DK 12 A 11*; [Kirk, Raven, & Schofield, 2004](#): 177–178):

Větry vznikají, když se odloučí nejjemnější páry vzduchu, nahromadí se a dají se do pohybu; déšť vzniká z vypařování, které vychází z věcí pod Sluncem; blesk vzniká, když vyrážející vítr roztrhne mraky.

⁹Příkladem zde může být tzv. manifest experimentální filosofie, více [Knobe and Nichols \(2008\)](#).

a jsoucnu. Ontologii je věnována poznámka 4. V rámci epistemologie, v nauce o poznání, řeší otázku: „Co lze poznat?“ Budeme se jí zabývat v poznámce 5. A v rámci etiky, v nauce o dobru, pak řeší otázku: „Co dělat?“

1.1 Základní pojmy

- filosofie
- úžas
- ontologie
- epistemologie
- etika

1.2 Základní problémy

- vznik filosofie
- vztah filosofie a náboženství, vědy, ...
- základní oblasti filosofického zájmu

1.3 Kontrolní otázky

- Jak lze vymezit filosofii?
- Kdy se z filosofie v jednoduchosti odděluje věda?
- Jaké jsou základní filosofické otázky?

1.4 Rozšiřující literatura

- Kratochvíl, Z. (1994). *Od mýtu k logu*. Herrmann & synové.
 - Zde naleznete úvahu o vzniku filosofie a jejím odlišení od mýtu.
- Dějiny filosofie od nakladatelství OIKOYMENH
 - Velmi dobrý výběrový přehled dějin filosofie.
- Dějiny filosofie od Nakladatelství Olomouc
 - Příruční (místy však velmi detailní) přehled dějin filosofie.
- [Stanford Encyclopedia of Philosophy](#)
[Internet Encyclopedia of Philosophy](#)
 - Dvě online encyklopedie psané filosofy. Velmi detailně zpracovaná jednotlivá témata. Vynikající pro začátek zkoumání.

Poznámka 2

Logika

K čemu je logika vlastně dobrá? Jedno z nejviditelnějších využití logiky nalezneme v aplikacích pro výpočetní techniku a výrobu různých strojů využívajících logické programování. Pokud máte doma nějakou moderní pračku, za kterou jste si trochu připlatili, je možné, že na ní naleznete nálepku s nápisem „fuzzy logic“. Pokud takovou pračku máte, pak vězte, že při určování toho, jak dlouho má ještě vámi zvolený program běžet, pračka využívá logiku, která pracuje s potenciálně nekonečným množstvím pravdivostních hodnot. To pračce umožňuje na základě drobných změn zachycených pomocí vnitřních čidel provádět precizní změny v nastaveném programu.

S logikou se často setkáte ve světě informačních technologií, přičemž asi nejčastěji to bude v případě internetových vyhledávačů. Mnohdy si vystačíte s jednoduchým vyhledáváním, ale jakmile chcete získat specifitější výsledky, je zapotřebí využít některé z pokročilejších funkcí vyhledávačů, které často využívají logické spojky. Pokud například chcete vyhledat informace o výše zmíněné fuzzy logice, můžete do Googlu zadat řetězec:

```
logic AND fuzzy.
```

Google pak nabídne výsledky, v nichž se vyskytují obě uvedená slova, jelikož jste je spojili pomocí logické spojky AND – konjunkce.

Jedním z mnoha důvodů, proč je vhodné se seznámit alespoň se základy logiky, je to, že si díky nim budete schopni lépe uvědomit, o čem mluvíte vy sami i ostatní. Vezměme si jako příklad jednoduché dotazníkové šetření, které se skládá z otázek a možných odpovědí ANO a NE. Představte si, že tento dotazník obsahuje otázku: „Máte nebo plánujete děti?“ Co by bylo možné zjistit z jednotlivých odpovědí? Odpověď NE by měla značit, že dotazovaný děti nemá a ani je neplánuje. Odpověď ANO na druhou stranu může značit že dotazovaný a) má děti a zároveň plánuje další, b) nemá děti, ale plánuje

děti mít, c) má děti a neplánuje mít další. Zamyslete se, jak rozdílné jsou jednotlivé možnosti toho, co o dotazovaném vypoví odpověď ANO. Představte si, že tento dotazník předkládáte za účelem zjištění zájmu o dětskou výživu, kterou chcete uvést na trh. Která z odpovědí by pro Vás byla poté nejrelevantnější?

V této kapitole se budeme stručně zabírat základy logiky a tím, jak nám logika může pomoci při zkoumání jazyka a našeho vyjadřování. Nebudeme zde představovat logiku v celé její šíři, to přenecháme specializovaným publikacím (viz seznam literatury k rozšiřujícímu studiu na konci kapitoly), spíše se podíváme na principy, na nichž je logika založena.

Jazyk je obvykle studován z hlediska následujících tří oblastí:

Syntax: oblast znaků jako takových.

Sémantika: oblast vztahů mezi znaky a jejich významy.

Pragmatika: oblast používání jazyka.

V rámci syntaxe se tak např. studuje to, jak se mohou jednoduché znaky skládat ve znaky složité, jak se z písmen tvoří slova a následně věty. V rámci sémantiky je poté zahrnut i význam slov, tedy to, co slova znamenají. Zkoumá se, jak je možné, že nějaká slova označují stejnou věc (např. Jitřenka i Večernice označuje Venuši). Pragmatika nakonec přidává lidskou praxi používání jazyka (např. zkoumá, kdy je vhodné použít slovo Jitřenka, kdy Večernice a kdy Venuše).

Na začátku této poznámky jsme uvedli, že logiku je možné využít například při programování pračky nebo myčky. To je ale použití, které je sice nepochybně užitečné, ale pro nás není v současné chvíli příliš zajímavé. Nás budou zajímat možnosti, které nám logika poskytuje pro nakládání s jazykem. Konkrétně nám půjde o dvě využití logiky. Tím prvním je analýza a formalizace jazyka. Ukážeme si, jak je možné pomocí dvou základních systémů logiky formalizovat různé výroky, a tím odhalíme jejich vnitřní strukturu. Logická analýza nám tímto může být nápomocná k lepšímu pochopení některých tvrzení. Druhým využitím logiky je zjišťování, kdy je nějaký úsudek neboli argument formálně správný. Samotné argumentaci bude věnována následující poznámka, ale již nyní je zapotřebí pro ni připravit teoretický základ. Jde o to, že chceme-li někoho racionálního o něčem přesvědčit, měli bychom používat argumenty, tj. soubory alespoň dvou tvrzení, z nichž minimálně jedno (premisa) má za úkol zvýšit přijatelnost jiného (závěru). Má-li premisa z hlediska logiky zvyšovat přijatelnost závěru, pak musí závěr z premis vyplývat. To znamená, že nesmí nastat situace, že by premisy byly pravdivé a závěr byl nepravdivý. Jinými slovy – za všech okolností, za nichž jsou premisy pravdivé, musí být pravdivý i závěr. Zkoumání vyplývání není ale aspektem logiky, který by zajímal pouze filosofy,

právě naopak – vyplývání je pro logiky jednou z nejdůležitějších relací vůbec. Proto se ostatně moderní logika definuje jako věda o vyplývání.

2.1 Výroková logika

Základním logickým systémem je výroková logika (VL).¹ VL je ve svém základu omezena na oblast syntaxe, zkoumá, jak jsou jednotlivé výroky spojeny. VL samozřejmě zahrnuje i sémantiku. V základu ale chápe za významy výroků pouze jejich pravdivostní hodnoty, tedy za význam výroku pokládá buď pravdu, nebo nepravdu. Další logiky z VL vychází nebo ji rozšiřují či jinak upravují. VL je hrubý nástroj, jelikož umožňuje pouze analýzu na úrovni výroků, neumožňuje zachytit vnitřní strukturu výroků. S její pomocí tedy můžeme studovat pouze vztahy mezi celými výroky.

Jestliže VL poskytuje pouze hrubé možnosti analýzy jazyka, proč bychom se jí měli zabývat? Protože pro analýzy mnohých argumentů nám bude bohatě stačit a jiný logický systém schopný jemnozrnnější analýzy by nás mohl zbytečně zdržovat. VL nám také poskytne možnost představit základní logické pojmy a koncepty.

Aby byl výklad dále přehledný, budeme používat základní logickou reprezentaci. V případě výrokové logiky se pracuje prakticky výhradně s výrokovými proměnnými a s logickými operátory. Větu „V Brně prší.“ lze ve výrokové logice nahradit nějakou výrokovou proměnnou, např. p , a pak s ní dále operovat. Větu „V Brně prší a v Olomouci padá sníh.“ je již možné analyzovat poněkud podrobněji jako $p \wedge q$. Jak ale bylo uvedeno výše, podrobnější analýza není prostředky VL možná.

Prvním z pojmů, se kterým je třeba se výrokové logice seznámit a který jsme zatím nespécifikovali, je samotný *výrok*. Výrokem je jakákoli věta, u níž má smysl ptát se, zda je pravdivá, nebo nepravdivá.

Výroky mohou být *jednoduché*, atomické („V Brně prší.“), nebo *složené*, molekulární („V Brně prší a v Olomouci padá sníh.“). Mezi výroky se zpravidla nepočítají věty tázací, práci nebo rozkazovací. Nemá totiž smysl ptát se, zda je pravdivá např. otázka „Budeme propagovat naši značku v televizi?“ nebo přání „Přál bych si propagovat naši značku v rádiu.“

Složené výroky jsou spojeny pomocí výrokových spojek, ale než se k nim dostaneme, je zapotřebí probrat dva rysy VL – *dvouhodnotovost* a *kompozicionalitu*.

Výroková logika je logika dvouhodnotové nebo také bivalentní. To znamená, že operuje s právě dvěma pravdivostními hodnotami – *Pravda* a *Nepravda*. Pro jejich označení se používají velmi často čísla 1 a 0, lze se ale setkat i s označením P a N

¹Setkat se ale můžeme i s názvy jako výrokový kalkul či výrokový počet. Občas se přidává ještě přívlastek „klasická/-ý“.

v českém a T a F v anglofonním prostředí. Podle principu dvouhodnotovosti/bivalence je každý výrok buď pravdivý, nebo nepravdivý. Pokud je tedy něco výrokem, pak je to buďto pravda, nebo nepravda; pokud věta není výrokem, nemůžeme ji zkoumat a nemá tedy smysl se ptát na její pravdivostní hodnotu – žádnou mít nemůže.

Ve VL platí také princip kompozicionality, podle něhož je pravdivostní hodnota složeného výroku jednoznačně určena pravdivostními hodnotami jeho složek a spojkami, jež je spojují. To znamená, že pro každý (libovolně komplikovaný) výrok je možné sestavit tabulku pravdivostních hodnot, která pokrývá všechny možné případy přidělení pravdivostních hodnot výrokům.

Abychom takovou tabulku mohli sestavit, je třeba znát alespoň některé základní výrokové funkce a výrokové spojky.

2.2 Základní výrokové funkce a spojky

Negace (\neg nebo \sim) je unární výroková funkce obracející pravdivostní hodnotu nějakého (jednoduchého či složeného) výroku.

Výrok: „Prší.“

Jeho negace: „Neprší.“ nebo formálněji „Není pravda, že prší.“

Negace jednoduchých výroků je zpravidla jednoduchá a většinou stačí buďto přidat, nebo naopak odebrat, předponu ne-. Negování složených výroků je náročnější. Lze sice využít variantu, kdy před celý složený výrok vložíme negaci, kterou lze slovně vyjádřit jako „není pravda, že“. Nicméně takovéto negování může být v přirozeném jazyce matoucí. Vezměme si větu „Náš výrobek je nejlepší nebo vám vrátíme peníze.“. Pokud tuto větu v přirozeném jazyce negujeme výše uvedeným způsobem, získáme „Není pravda, že náš výrobek je nejlepší nebo vám vrátíme peníze“. K čemu se vztahuje takto použitá negace? Pro negaci složených výroků je proto vhodné negovat je sice náročnějším, ale zato v praxi srozumitelnějším způsobem – přes jejich spojky.

Tabulka 1: Průběh pravdivostních hodnot negace.

p	$\neg p$
1	0
0	1

Konjunkce je logická spojka, která se značí nejčastěji pomocí symbolů \wedge nebo $\&$. Konjunkce je pravdivá pouze v tom případě, že oba dva její členy, tzv. *konjunkt*y, mají pravdivostní hodnotu *Pravda*. Ve všech ostatních případech je konjunkce nepravdivá. V přirozeném jazyce se konjunkce pojí nejčastěji se spojkou „a“. Konjunktí ale mohou být i souvětí spojená spojkou „ale“, tudíž je zapotřebí si uvědomit, že konjunkce není to samé jako slučovací poměr.

Výroky: „Petr dostal přidáno.“ , „Petr se zítra stěhuje do nové kanceláře.“

Konjunkce: „Petr dostal přidáno a zítra se stěhuje do nové kanceláře.“

Pokud je konjunkce pravdivá pouze v případě, že oba její členy jsou pravdivé, pak její negace umožňuje, aby jeden nebo žádný z těchto členů nebyl pravdivý. K vyjádření výše uvedeného výroku proto využijeme disjunkci (také nevyučovací nebo inkluzivní disjunkce, značená nejčastěji \vee). Negace pak bude znít:

„Petr nedostal přidáno nebo se zítra nestěhuje do nové kanceláře.“

Tabulka 2: Průběh pravdivostních hodnot konjunkce.

p	q	$p \wedge q$
1	1	1
1	0	0
0	1	0
0	0	0

Disjunkce (\vee) je pravdivá v těch případech, kdy je pravdivý alespoň jeden z jejích členů (tzv. disjunktů). Nepravdivá je tedy pouze v tom případě, kdy jsou oba disjunkty nepravdivé. Disjunkce tedy připouští i variantu, že obě její části jsou pravdivé. V přirozeném jazyce je disjunkce reprezentována spojkou „nebo“, před níž se ale nepíše čárka. Pokud se před „nebo“ čárka ve větě píše, jedná se o tzv. *vyučovací*, resp. *exkluzivní disjunkci* ($\underline{\vee}$, $\vee\vee$, programátoři pak používají zkratku XOR za anglické „exclusive or“), která je pravdivá právě tehdy, je-li pravdivý právě jeden z disjunktů.

Výroky: „Tomáš chce investovat do realit.“ , „Tomáš chce investovat do zlata.“

Disjunkce: „Tomáš chce investovat do realit nebo do zlata.“

Výroky: „Můžeme jet po D1.“ , „Můžeme jet přes Nové Město na Moravě.“

Vylučovacích disjunkce: „Můžeme jet po D1, nebo můžeme jet přes Nové Město na Moravě.“

Negace konjunkcí a disjunkcí se řídí tzv. *De Morganovými zákony*, které fungují tak, že jednotlivým výrokům se prohodí pravdivostní hodnoty a konjunkce se změní na disjunkci a naopak. Máme-li výrok „Venku svítí slunce a fouká vítr.“, jeho negací bude „Venku nesvítí slunce nebo nefouká vítr.“ Budeme-li chtít negovat disjunkci „Honza je doma nebo nestihl autobus.“, bude její negací konjunkce „Honza není doma a stihl autobus.“ Jelikož jsme si výše uvedli i vylučovací disjunkci, je namístě uvést, že na ni se De Morganovy zákony nevztahují. Negací vylučovací disjunkce je ekvivalence (viz níže) a naopak, k žádné změně polarity výroků (to, jestli jsou negované nebo ne) nedochází.

Tabulka 3: Průběh pravdivostních hodnot (inkluzivní) disjunkce.

p	q	$p \vee q$
1	1	1
1	0	1
0	1	1
0	0	0

Tabulka 4: Průběh pravdivostních hodnot exkluzivní disjunkce.

p	q	$p \vee\! \! \! / q$
1	1	0
1	0	1
0	1	1
0	0	0

Implikace (\rightarrow , \Rightarrow nebo \supset) je výroková spojka, jejímiž ekvivalenty v přirozeném jazyce jsou souvětí spojená pomocí obrátů „jestliže..., pak...“, „pokud..., tak...“ apod. První člen implikace se nazývá antecedent, druhý konsekvent. Implikace nabývá pravdivostní hodnotu *Nepravda* pouze v jednom případě – když je antecedent pravdivý a konsekvent nepravdivý.

Výroky: „Kurz dolaru bude nadále klesat.“, „Naší firmě hrozí velké problémy.“

Implikace: „Jestli bude kurz dolaru nadále klesat, hrozí naší firmě velké problémy.“

Negace implikace působí studentům ze všech zde probíraných spojek asi největší problémy. Pokud totiž negujeme implikaci, dochází jednak ke změně polarity pouze

u konsekventu, jednak ke změně výrokové spojky z implikace na konjunkci. Pokud tedy negujeme větu „Jestli obžalovaný spáchal tento trestný čin, pak měl komplice.“, její negací je „Obžalovaný spáchal tento trestný čin a neměl komplice.“

Tabulka 5: Průběh pravdivostních hodnot implikace.

p	q	$p \rightarrow q$
1	1	1
1	0	0
0	1	1
0	0	1

Ekvivalence (\leftrightarrow , \Leftrightarrow nebo \equiv) je to samé jako implikace oběma směry zároveň a má pravdivostní hodnotu *Pravda* právě tehdy, když mají oba její členy stejnou pravdivostní hodnotu. V přirozeném jazyce se vyjadřuje spojeními jako „právě tehdy, když“, „tehdy a jen tehdy, když“ atp.

Výroky: „Dostanete zápočet.“, „V testu získáte alespoň 7 bodů z 10.“

Ekvivalence: „Zápočet dostanete právě tehdy, když získáte v testu alespoň 7 bodů z 10.“

Tabulka 6: Průběh pravdivostních hodnot ekvivalence.

p	q	$p \leftrightarrow q$
1	1	1
1	0	0
0	1	0
0	0	1

Výrokových spojek je samozřejmě mnohem víc, ale v běžném životě se asi nejčastěji setkáte právě s těmi výše uvedenými. Kromě výše uvedených příkladů negací je možné výroky i ekvivalentně transformovat, tj. převést nějaký výrok na výrok s jinými logickými spojkami, který ale bude mít stejný průběh pravdivostních hodnot (bude tedy vlastně tvrdit to samé). To už je ale něco, co ponecháme na čtenáři.

2.3 Vyplývání

Nyní se zaměříme na argumenty a na to, jak zjistit, které z nich jsou formálně správné – tedy takové, jejichž závěry vyplývají z premis. To lze udělat několika způsoby. Velmi

efektivní je použití metody protipříkladu. Jedná se o důkaz sporem, který využívá toho, že argument není formálně správný tehdy, když má nepravdivý závěr a pravdivé premisy. Pokud se tedy podaří ukázat, že námi zkoumaný argument může mít zároveň nepravdivý závěr a pravdivé premisy, pak je tento argument formálně nesprávný. Pokud se nám to nepodaří, je argument formálně správný. Výhodou metody protipříkladu je to, že stačí nalézt jednu jedinou situaci, při níž jsou premisy pravdivé a závěr nepravdivý, aby byla dokázána nesprávnost argumentu. Máme-li například argument, jehož premisami jsou výroky „Pokud nebude navýšen rozpočet pro MŠMT, učitelé budou stávkovat“ ($\neg p \rightarrow q$) a „Učitelé stávkují“ (q) a závěrem „Rozpočet MŠMT nebyl navýšen“ ($\neg p$), lze ukázat, že premisy mohou být pravdivé, zatímco závěr nepravdivý (v případě, že výroky p i q mají pravdivostní hodnotu *Pravda*).

2.3.1 Usuzovací schémata

Ke zjištění, zda je argument formálně správný, lze využít i jeho logickou formu. Existují totiž formule, které jsou pravdivé, tedy pravdivé bez ohledu na to, jaké pravdivostní hodnoty mají jejich složky. Těmto logicky pravdivým formulím se říká *tautologie* a jejich příkladem může být např. *zákon vyloučeného třetího* ($p \vee \neg p$) nebo *zákon záměny premis* ($((p \rightarrow (q \rightarrow r)) \rightarrow (q \rightarrow (p \rightarrow r)))$). Opakem tautologií jsou pak *kontradikce*, které jsou naopak nepravdivé při každém ohodnocení jejich složek. Příkladem kontradikce je např. ($p \wedge \neg p$). Kromě samotných formulí ale mohou být logicky platná i celá usuzovací schémata, tj. schémata skládající se z více výroků (tato je ale ostatně možné převést na jednu formuli typu implikace). Tohoto lze využít právě při kontrole argumentů, jelikož odpovídá-li forma zkoumaného argumentu některému z platných usuzovacích schémat, je i argument formálně správný. Zde si uvedeme pouze vybraná usuzovací schémata, přičemž proměnné A a B zastupují libovolně komplexní formule:

Tabulka 7: *Modus ponens*.

$$\begin{array}{l} A \rightarrow B \\ A \\ \hline B \end{array}$$

Tabulka 8: *Modus tollens*.

$$\begin{array}{l} A \rightarrow B \\ \neg B \\ \hline \neg A \end{array}$$

Tabulka 9: *Reductio ad absurdum.*

$$\begin{array}{l} A \rightarrow B \\ A \rightarrow \neg B \\ \hline \neg A \end{array}$$

Tabulka 10: *Disjunktivní sylogismus.*

$$\begin{array}{l} A \vee B \\ \neg A \\ \hline B \end{array} \quad \text{nebo} \quad \begin{array}{l} A \vee B \\ \neg B \\ \hline A \end{array}$$

2.4 Predikátová logika

V rámci predikátové logiky (PL) je zkoumána i tzv. *sylogistika*, která vychází z Aristotela a byla rozvíjena zejména ve středověku. Argumenty v PL mohou mít podobu tzv. *kategorického sylogismu*, což je argument mající právě dvě premisy (vyšší a nižší premisu) a závěr. Premisy a závěr jsou složeny právě a pouze ze tří termínů, tj. (obvykle monadických) predikátů: subjektu S, predikátu P a mediálního (středního) členu M (ten se vyskytuje v premisách, ale nikoli v závěru).

Kategorický sylogismus lze formulovat mnoha způsoby, kterým se říká mody. Vezmeme-li v úvahu všechny možnosti, jak lze kombinovat výroky logického čtverce (viz níže), dojdeme ke zjištění, že je možné formulovat 256 modů sylogismu. Pouze nepatrný zlomek z nich je ale formálně správný. Nicméně i přesto by bylo namáhavé a zbytečné učit se všechny formálně správné mody.

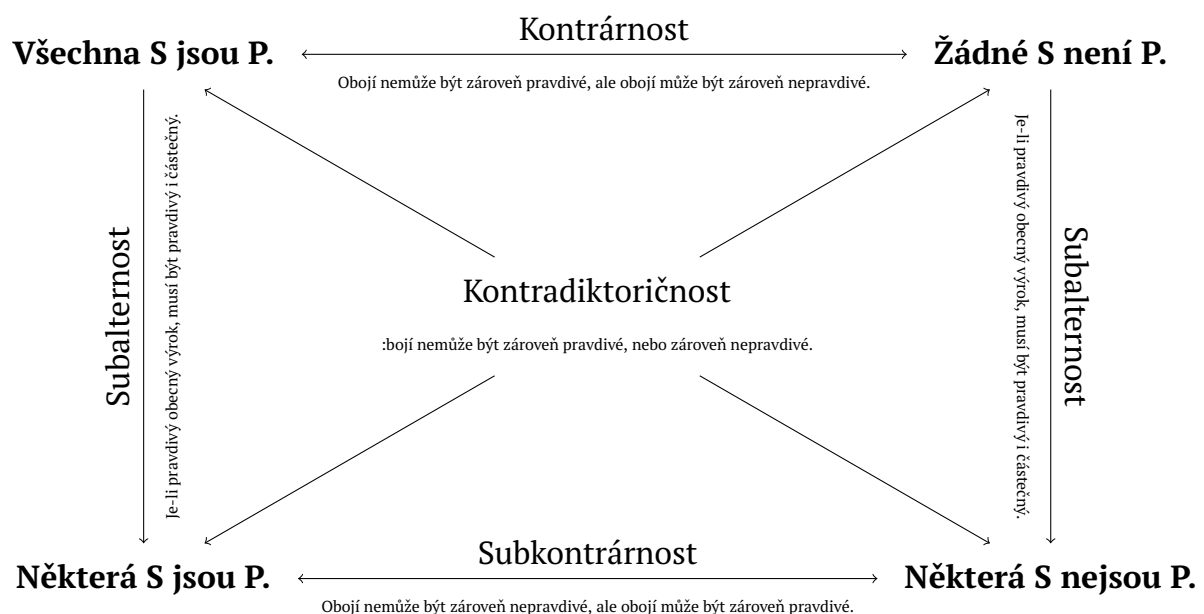
PL umožňuje jemnější analýzu jazyka díky tomu, že je schopná lépe zachytit vnitřní strukturu výroků. Stejně jako v případě VL se jedná o logiku bivalentní a dodržující princip kompozicionality. PL operuje s predikáty a zároveň díky kvantifikátorům umožňuje brát v potaz obecná a částečná tvrzení. Predikátem je obecně míněna nějaká vlastnost (A je červené) nebo relace (A se nachází severně od B). Obecný kvantifikátor (\forall) a existenční kvantifikátor (\exists) umožňují vytvářet 4 základní druhy soudů:

- Obecný kladný soud: „Všechna S jsou P.“
 - Každé x , které patří do skupiny S, zároveň patří i do skupiny P.
- Částečný kladný soud: „Některá S jsou P.“ nebo „Existuje S, které je P.“
 - Existují taková x , že patří jak do S, tak i do P.
- Obecný záporný soud: „Žádné S není P.“
 - Žádné x , které patří do skupiny S, nepatří do skupiny P.
- Částečný záporný soud: „Některá S nejsou P.“ nebo „Existuje S, které není P.“
 - Existují taková x , která patří do S, ale nikoli do P.

Pokud bychom se pokoušeli analyzovat věty „V Brně prší.“ a „V Brně prší a v Olomouci padá sníh.“, pak bychom s prostředky PL došli k následujícím analýzám $P(b)$ a $P(b) \wedge S(o)$. Nyní už je vidět, že výroky mají nějakou strukturu, konkrétně tu, že je v nich připisována nějaká vlastnost nějakým individuí. Příkladem věty, pro jejíž analýzu jsou zapotřebí i kvantifikátory, je např. „Všichni lékaři jsou vysokoškoláci.“, kterou bychom analyzovali následovně: $\forall x(L(x) \rightarrow V(x))$ (pro všechna x platí, že je-li x lékařem, pak je i vysokoškolákem).

Vztahy mezi čtyřmi základními druhy výroků jsou vyjádřeny v tzv. *logickém čtverci*.

Tabulka 11: Logický čtverec.

Asi nejdůležitějším vztahem mezi soudy logického čtverce je vztah *kontradiktoričnosti* (diagonály ve čtverci), který ukazuje, jaký výrok je negací jakého typu výroku. Negací obecného kladného soudu je soud částečný záporný a naopak, negací obecného záporného soudu je soud částečný kladný a naopak.

Ověřovat platnost úsudků PL lze opět metodou protipříkladu, přičemž tato metoda funguje obdobně jako v případě VL, ale je poněkud obtížnější. Pokud má argument formu sylogismu, je možné použít k ověření formální platnosti Vennových diagramů – tuto i předchozí metodu si můžete nastudovat v doplňujících zdrojích. Naštěstí existuje několik jednoduchých pravidel, podle nichž je možné zjistit, zda je sylogismus platný:

- Ze dvou částečných soudů nevyplývá nic. Tedy alespoň jeden soud musí být obecný.
- Ze dvou záporných soudů nevyplývá nic. Tedy alespoň jeden soud musí být kladný.
- Jsou-li premisy obecné, nemůže být závěr částečný.
- Je-li jedna z premis záporná, bude i závěr záporný.

- Je-li jedna z premis částečná, bude i závěr částečný.

2.5 Neklasické logiky

Kromě klasické výrokové a predikátové logiky existuje velké množství tzv. *neklasických logik*. Tyto logiky se od výše uvedených mohou lišit např. tím, že obsahují nové funkční operátory, nerespektují některé tradiční logické zákony atp. Nejznámějšími příklady neklasických logik jsou následující:

- Vícehodnotové logiky
 - Popírají princip dvouhodnotovosti.
 - Pracují s větším množstvím pravdivostních hodnot.
 - Logiky 3hodnotové, 4hodnotové atd.
 - Fuzzy logiky jsou logiky, které pracují s nekonečnou škálou pravdivostních hodnot.
- Parakonzistentní logiky
 - Neplatí v nich tzv. *princip exploze* (nebo také *Zákon Dunse Scota*, případně *ex falso/contradictio quodlibet*), tedy princip, podle něhož lze z kontradikce odvodit cokoliv.
 - Někteří propagátoři parakonzistentních logik navíc věří v tzv. *dialetheie*, pravdivé kontradikce.
- Modální logiky
 - Umožňují pracovat s možností (operátor \diamond) a nutností (operátor \square).
- Deontické logiky
 - Umožňují pracovat se závazky, povinnostmi atp.

2.6 Základní pojmy

- argument
- disjunkce
- dvouhodnotovost
- ekvivalence
- implikace
- kompozicionalita
- konjunkce
- kvantifikátory
- logický čtverec
- logika

- negace
- neklasické logiky
- pragmatika
- predikát
- predikátová logika
- sémantika
- sylogismus
- syntax
- vyplývání
- výrok
- výroková logika

2.7 Kontrolní otázky

- Kdy je argument formálně správný?
- Kdy závěr vyplývá z premis?
- Co je princip bivalence?
- Co je logika?

2.8 Rozšiřující literatura

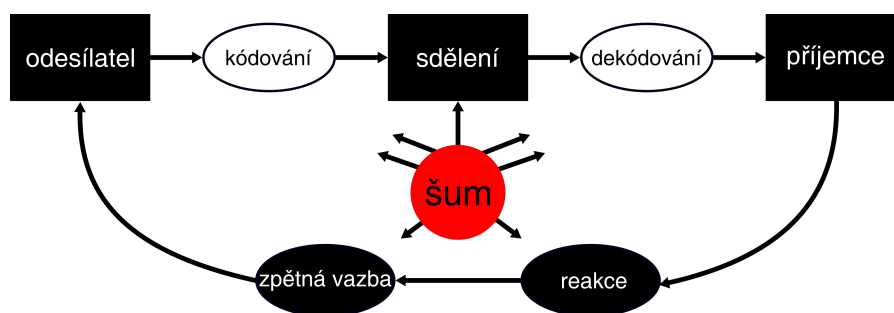
- Raclavský, J. (2015b). *Úvod do logiky: klasická výroková logika*. Masarykova univerzita.
 - Velmi srozumitelný úvod do základů výrokové logiky. Množství příkladů k procvičení.
- Raclavský, J. (2015a). *Úvod do logiky: klasická predikátová logika*. Masarykova univerzita.
 - Velmi srozumitelný úvod do základů predikátové logiky. Množství příkladů k procvičení.
- Kolman, V., and Punčochář, V. (2016). *Formy jazyka: úvod do logiky a její filosofie*. Filosofia.
 - Obecný úvod do filosofie jazyka a logiky.
- Beall, J., and Logan, S. A. (2017). *Logic: the basics*. Routledge.
- Haack, S. (1978). *Philosophy of logics*. Cambridge University Press.
- Priest, G. (2007). *Logika (přívodce pro každého)*. Dokořán.

Poznámka 3

Persuaze a argumentace

3.1 Komunikace

Zaměříme se nyní ještě na chvíli na komunikaci jako takovou. Komunikaci zde budeme chápat jako změnu v percepčním poli příjemce (tedy v tom, co je příjemcem vnímáno), která je způsobena odesílatelem a je doprovázena předáváním informace. Toto vymezení komunikace je zaměřeno na příjemce. Pokud tedy budete volat např. do kanálu, ve kterém nikdo není, nebo psát černou křídou nápis do komína, který si nikdo nepřečte, nebude se jednat v našem vymezení o komunikaci. Na druhou stranu, pokud budete vyzváni, abyste komentovali nějakou situaci, a vy to odmítnete, bude to za komunikaci považováno¹. Jedná se o jeden z mnoha paradoxů, který je dobře vystižen v situaci, kdy jedna osoba řekne druhé: „Nemluvím s Tebou.“ Komunikaci lze popsat následujícím modelem.

Obrázek 1: Základní model sociální komunikace.

V tomto modelu nalezneme odesílatele, který předává nějaké sdělení. Než odesílatel sdělení předá, tak jej kóduje. Jako kódování je možné chápat volbu prostředků a nástrojů, jejichž prostřednictvím se komunikace uskutečňuje. Tato volba nemusí být vědomá,

¹Srov. s 1. komunikačním axiomem (Watzlawick, Beavin, & Jackson, 1967: 48–71).

odesílatel se nemusí rozhodnout pro určitý kanál a může komunikovat takříkajíc mimoděk, např. svými gesty, výrazy apod. Následně je sdělení předáváno pomocí určitého kanálu. V případě rozhovoru se tak může jednat o vzduch, který se chvěje, v případě e-mailu o elektrické impulsy atd. Příjemce sdělení pak toto sdělení dekóduje. Pokud je komunikace oboustranná, příjemce pak poskytne ke sdělení zpětnou vazbu. Může se jednat o pouhé přitakání nebo o komplexní odpověď, kde bude původní příjemce sdělení vystupovat jako odesílatel nové zprávy.

Komunikace nemusí být vždy úspěšná. Může dojít k jejímu narušení kvůli tzv. komunikačním šumům. Komunikační šumy mohou být přítomny ve všech částech komunikace. Odesílatel nemusí vždy adekvátně zakódovat, co chtěl říci. Jednoduchým příkladem může být nevhodně napsaný e-mail. Odesílatel se může snažit o povzbuzující vyjádření, ale nepodaří se mu zvolit dobrá slova a příjemce urazí. Samotný komunikační kanál může být narušen. Zde lze uvést jako příklad výpadek mobilního signálu. Také samotný příjemce nemusí zprávě porozumět. Nemusí rozumět jazyku, ve kterém byla zpráva zaslána apod.

3.2 Persuaze

Persuaze neboli přesvědčování se užívá v případě, kdy chceme někoho k něčemu přimět. Příklady přesvědčování můžeme nalézt v reklamách, v politických debatách, ale také třeba v odborných textech. Ve všech těchto případech je cílem dané komunikační situace přimět alespoň jednu stranu k zaujetí nějakého postoje nebo k provedení nějaké akce. Komunikace tak představuje první základní podmínku pro to, abychom mohli hovořit o persuazi. Na druhou stranu sdělování informací např. o počasí příkladem přesvědčování není. Pokud není cílem přimět alespoň jednu stranu, která se komunikace účastní, k tomu, aby přijala nějaké stanovisko, pak o snaze přimět někoho k něčemu nemůže být řeč. Druhou charakteristikou a zároveň i cílem persuaze je snaha přimět alespoň jednu osobu v rámci komunikace k tomu, aby něco přijala nebo vykonala nějaký čin. Přesvědčování také není příkazování – rozkaz od velitele také není možné považovat za případ přesvědčování. Při přesvědčování se totiž držíme toho, že adresát sdělení musí mít možnost volby – má tedy možnost rozhodnout se i jinak, než jak to po něm vyžaduje ten, kdo ho přesvědčuje. Pokud si příjemce sdělení nemůže zvolit jinak, než je po něm sdělením žádáno, hovoříme spíše o nátlaku. To je třetí podmínka, kterou můžeme v persuazi vymezit. Persuazi je pak možné chápat jako specifickou formu „komunikace, jejímž cílem je ovlivnit duševní stav recipienta v atmosféře svobodné volby“ (Gálik, 2011: 10).

3.2.1 ELM model

Persuazi lze analyzovat s ohledem na to, jaké způsoby (cesty) jsou při ní využívány. Resp. je možné si položit otázku, co je to, co působí na lidi, aby změnili svůj postoj. Odpověď na tuto otázku podává *Elaboration Likelihood Model* (zkráceně ELM-model) (Petty & Cacioppo, 1986). V tomto modelu je rozlišena *centrální cesta* (*central route*) a *periferní cesta* (*peripheral route*).

Periferní cesta je charakterizována důrazem na emoce, tradice, zvyky apod. Její cíle ani využití nemusí být chybné, nicméně nezakládá možnost racionálního posouzení. Tato možnost je naopak dána při centrální cestě, která je charakterizována důrazem na rozum a na kritické myšlení. Obě cesty jsou podle ELM modelu v argumentaci vždy přítomny, ale nemají stejný vliv na recipienta, tj. příjemce sdělení. Jakou cestu je vhodné použít, závisí na mnoha charakteristikách, přičemž těmi hlavními jsou charakteristiky příjemce. Aby byl příjemce ochotný kriticky zvažovat danou problematiku, je třeba, aby byl motivovaný. To znamená, že musí být v problematice zainteresovaný nebo sám dává přednost poznání, kognici (namísto intuice). Pouhá motivace ale nestačí a je třeba ji doplnit o možnost a schopnost vše rozumově zvážit. Schopnost rozumového zvážení souvisí se znalostí (v případě, že je vám řečeno množství technických údajů, kterým nerozumíte, které neznáte, těžko posoudíte, zda je tento počítač lepší než jiný) a také s přítomností distraktorů, rušičů (když vám někdo říká nějaké informace a zároveň je oblečený jako klaun, budete spíše zvažovat jeho oblečení než sdělení). Možnost rozumového zvážení pak může souviset například s časem, který je ke zvážení dostupný. K tomu, abychom něco pořádně zvážili, potřebujeme čas. Čím méně času máme, tím méně je pravděpodobné, že budeme zvažovat racionálně a kvalifikovaně.

3.3 Kritická diskuze

Pokud se persuaze odehrává ve vzájemné komunikační interakci, pak lze hovořit o *persuazivním dialogu*. Příkladem může být jednání mezi manažery a zaměstnanci, může se také jednat o běžný rozhovor o tom, co bude k večeři, nebo také o veřejnou debatu s politikem. Pokud je cílem persuazivního dialogu vyřešení názorového střetu pomocí racionálních prostředků, můžeme hovořit o kritické diskuzi. Kritická diskuze je racionálním ideálem, něčím, co se v běžné praxi skoro nevyskytuje, ale také něčím, čemu chceme právě běžnou praxi v mnoha ohledech přiblížit. Příkladem může být právě diskuze mezi manažery. Pokud má být cílem této diskuze např. návrh rozdělení financí, pak je jistě vhodné, aby se k tomuto návrhu dospělo na základě zvážení relevantních důvodů (nikoli na základě osobních sympatií a antipatií mezi jednotlivými osobami). Osobní postoj

k někomu totiž zpravidla není příliš dobrým prediktorem toho, zda je vhodné mu svěřit velkou sumu financí. Jak již ale bylo řečeno, bohužel se jedná o často užívaný prediktor.

Kritickou diskuzi je možné rozdělit do určitých fází. Tyto fáze nám mohou pomoci v případě, kdy v diskuzi dojde k obtížím a není zřejmé, jak dále pokračovat. Někdy je totiž vhodné zastavit spor a znovu se zamyslet nad tím, co vlastně bylo jeho důvodem a jak zatím celá záležitost probíhala. Jedno z možných rozdělení je následující (van Eemeren, Grootendorst, & Henkemans, 2002):

- Konfrontační fáze
 - V této fázi dochází ke zjištění sporu, rozdílu v názorech. Jedná se vlastně o tu chvíli, kdy je zjištěno, že spolu strany nesouhlasí.
- Otevírací fáze
 - V rámci této fáze se ujasní, co je předmětem celého sporu. Jsou určeny teze a postavení jednotlivých stran a východiska, která jsou stranami naopak sdílena.
- Argumentační fáze
 - Předkládání argumentů, v této fázi probíhá samotný spor. Strany na základě společných východisek předkládají důvody pro svá tvrzení.
- Uzavírací fáze
 - Když skončí předkládání důvodů, je důležité určit, jak celá záležitost vlastně dopadla. Pokud není jasně určen výsledek, může se v praxi stát, že každá strana odchází s tím, že spor vyhrála ve svůj prospěch. To může mít neblahé následky.

Je třeba mít na paměti, že reálné diskuze nemusí mít tyto fáze jasně ohraničeny. Některé z nich mohou být také implicitní, neboť účastníci navzájem rozumí dané situaci (jedná se především o otevírací fázi, kdy není třeba vysvětlovat, kdo jakou pozici zastává apod.). Nicméně toto rozlišení je užitečným názorem, pokud se diskuze stává nepřehlednou. V takové chvíli se zdá výhodné pokusit se ji ujasnit právě tím, že se určí, co je spor (konfrontační fáze), identifikují se základní východiska a postavení stran (otevírací fáze), předložené argumenty (argumentační fáze) a následně se může zhodnotit, zda došlo k vyřešení či je vhodné dále pokračovat (uzavírací fáze).

3.4 Argumentace

Kritická diskuse se od jiných persuazivních dialogů liší především tím, že prostředkem přesvědčení je zde *argumentace*. Argumentace je obecně činnost, ve které jsou předkládány *argumenty*. Za argument považujeme soubor alespoň dvou tvrzení, kdy

jedno tvrzení je předloženo za účelem zvýšení přijatelnosti druhého tvrzení. To, co má být přijato, je označováno nejčastěji jako závěr nebo teze. To, co má tomuto přijetí napomoci, co má zvýšit přijatelnost, je zpravidla označováno jako východisko nebo premisa. Příkladem argumentu je: Měli bychom investovat do rozvoje, protože máme dostatek finančních prostředků, a tato investice nám pomůže udržet si v budoucnu náskok před ostatními firmami. Naopak za argument se nepovažují (srov. Picha, 2014: 18) jednotlivá nepodpořená tvrzení, tedy např.: Máme dostatek finančních prostředků. Obdobně není za argument považováno podmínkové tvrzení: Pokud máme dostatek finančních prostředků, můžeme investovat. Argumentem také není ilustrace: Máme dostatek finančních prostředků, tedy máme hodně peněz. V žádném z těchto tří posledních případů totiž není tvrzení, které by zvyšovalo přijatelnost, a tvrzení, jehož přijatelnost je předchozím tvrzením zvyšována.

Lidská komunikace je ale plná zkratk. V rámci přirozené komunikace je tak možné, že ne vše, o čem se hovoří, je zcela vyjádřeno. Lidé dělají zkratky. Argumenty tak mohou být předloženy i v takové podobě, kdy je třeba doplnit některou z jejich částí. Mluví tak může říci pouze: Měli bychom investovat do rozvoje. Protože předpokládá, že z kontextu situace je jasné, že toto tvrzení se opírá o to, že je zde dostatek financí a investice do rozvoje je chápána jako výhodná. Prvky, které nejsou přímo vyjádřeny a vyžadují doplnění, označujeme jako implicitní. Může se jednat jak o závěr, tak i o premisy argumentu. Pokud se tedy snažíme někdy hodnotit něčí projev, měli bychom pamatovat na to, že není důležité pouze to, co dotyčný říká, ale také to, o čem předpokládá, že říkat nemusí, neboť to ostatní uznávají.

Argumenty se na základní úrovni hodnotí s ohledem na tři vlastnosti (Picha, 2014: 18). První z těchto vlastností je *argument!formální správnost (validity)*. Formální správnost určuje, že zde skutečně existuje vztah podpory, že premisy opravdu podporují závěr. *Platnost (soundness)* argumentu je druh vlastnosti, jenž určuje, že premisy jsou akceptovány, jsou, zjednodušeně řečeno, pravdivé. Poslední důležitou vlastností argumentu je jeho *vhodnost (plausibility)*. Tato vlastnost je možná nejdůležitější, neboť určuje, zda a do jaké míry je argument v dané diskuzi významný, zda se nejedná jen o triviální příspěvek do diskuse jako např.: Jsem člověk a všichni lidé jsou omylní, tedy i já jsem omylný.

Ke stanovení správnosti, platnosti a vhodnosti argumentu lze využít určení druhu (či lépe schématu) argumentu. Jednotlivé teorie argumentace uvádějí velmi různorodé počty, druhy a schémata argumentů. Např. Walton (1987) pracuje s desítkami argumentačních schémat. Pragma-dialektika pracuje pouze se 3 argumentačními schématy (van Eemeren et al., 2002), s nimiž se pojí tzv. kritické otázky, které testují právě to, zda je daný argument udržitelný, zda je správný, platný a vhodný. Podívejme se nyní na

základní kritické otázky, které se pojí s jednotlivými argumentačními schémata, jak je představuje pragma-dialektika. Pragma-dialektika pracuje se třemi schémata, které označuje následovně: kauzální argumentace, symptomatická argumentace a argumentace ze srovnání.

Kauzální argumentace Schéma kauzální argumentace je následující:

Protože Z je pravda o X a Z vede k Y, je Y pravda o X.

Příklad kauzální argumentace:

Protože motorová vozidla spalují fosilní paliva a spalování fosilních paliv vede ke znečišťování ovzduší, motorová vozidla znečišťují ovzduší.

Jaká je zásadní otázka kauzálního schématu, která by zaručila jeho udržitelnost (a tedy i přijatelnost) v rámci kritické diskuse? Je to otázka, zda Z opravdu vede k Y. Tedy otázka týkající se platnosti jedné z premis. Pokud bychom to měli ilustrovat na konkrétním příkladu, pak bychom se ptali, zda spalování fosilních paliv opravdu vede ke znečišťování ovzduší. Pokud by totiž někdo, kdo s tímto nesouhlasí, prokázal, že tento vztah není tak silný, že např. nedochází ke znečišťování ovzduší nutně, či jsou zapojeny jiné jevy, pak bude samozřejmě celý argument výrazně oslaben.

Symptomatická argumentace Schéma symptomatické argumentace je následující:

Protože Z je pravda o X a Z je symptomatické pro Y, Y je pravda o X.

Příklad symptomatické argumentace:

Protože v některých zemích není náboženská svoboda a náboženská svoboda je znakem demokracie, jsou některé země nedemokratické.

V rámci symptomatické argumentace existují dvě významné kritické otázky, které je vhodné si položit. Je otázkou, zda zde jsou i nějaké ne-Y, které mají charakteristiku Z, a dále, zda existují i Y postrádající charakteristiku Z. Pokud by se, obdobně jako v předchozím případě, ukázalo, že i non-Y jsou charakterizovány Z nebo že některá Y naopak Z postrádají, bude celý argument oslaben. S ohledem na příklad se nám tak jedná o to, zda je nepřítomnost náboženské svobody opravdu znakem nedemokratického zřízení.

Argumentace ze srovnání Schéma argumentace ze srovnání je následující:

Protože Y je pravda o Z a Z je srovnatelné s X, Y je pravda o X.

Příklad argumentace ze srovnání:

Protože rizikové hypotéky vedly ke krizi v USA a USA je srovnatelné s EU, povedou rizikové hypotéky ke krizi v EU.

K poslednímu schématu v rámci pragma-dialektiky se vztahuje kritická otázka, zda

zde nejsou některé zásadní rozdíly mezi Z a X. To, že si jsou dvě věci v něčem podobné, totiž nemusí zaručovat, že si budou podobné i v dalších oblastech. Přítomnost významných rozdílů pak může být znakem této „falešné“ podobnosti. Je pouze na tom, kdo argument předkládá, aby doložil, že USA jsou s EU srovnatelné ve všem, co je relevantní pro hypotéky.

3.4.1 Argumentační fauly

Obdobně je tomu s tzv. argumentačními fauly. Ty jsou v tradičním pojetí chápány jako něco, „co vypadá jako správný argument, ale není“ (Hamblin, 1970: 12). Toto pojetí vedlo k vytváření rozsáhlých seznamů argumentačních faulů, na které lze snadno narazit na internetu. Takovýto přístup se však nakonec ukazuje jako značně problematický, neboť v praxi dochází k nadužívání označení argumentační faul i v situacích, kdy se o faul jednat nemusí nebo kdy samo toto označení ztěžuje možnost řešení názorového střetu.

Nová pojetí argumentačních faulů poukazují na jiné vlastnosti než na pouhou nesprávnost. Walton (1987) ukazuje, že některá argumentační schémata dříve označovaná jako fauly mohou být platnými argumenty, pokud jsou zdárně zodpovězeny kritické otázky, které se k nim vztahují. Právě neschopnost zdárně zodpovědět tyto otázky je pak to, co určuje argumentační faul. V rámci pragma-dialektiky (van Eemeren et al., 2002) se za argumentační faul označuje to, co brání v řešení názorového střetu a porušuje pravidla kritické diskuse, která tato teorie stanovuje. Protože tato pravidla jsou velmi svázaná s celou teorií, představme si je jen v obecnosti. Pravidla pro kritickou diskuzi jsou charakterizována třemi principy: svoboda, povinnost a vstřícnost. Svoboda se zde vztahuje k tomu, že nemá být nikomu bráněno v předkládání tvrzení nebo námitek. Povinnost pak určuje, že pokud někdo nějaké tvrzení předloží, má povinnost jej hájit proti námitkám, nebo se musí tohoto tvrzení vzdát. Poslední princip pak má zajišťovat to, aby k sobě strany přistupovaly bez snahy diskuzi pouze vyhrát, nýbrž se zájmem vyřešit názorový střet bez zbytečných střetů a sporů o slova. Obě strany by se měly snažit si pomáhat a vzájemně si neškodit. Dalšími doporučeními, které se obecně vztahují k diskuzi, zejména k její racionální podobě, jsou tzv. konverzační maximy od Paula Grice (1975). Tyto maximy jsou rozděleny podle Kantova pojetí soudů následovně Grice (1975):

- KVANTITA
 - * Příspěvek by měl být informativní, jak je požadováno.
 - * Příspěvek by neměl být více informativní, než je požadováno.
- KVALITA
 - Příspěvek by měl být pravdivý.

- * Neříkejte něco, o čem se domníváte, že je to lež.
- * Neříkejte něco, pro co nemáte dostatečné důvody.
- VZTAH
 - * Budte relevantní.
- ZPŮSOB
 - Příspěvek zařazený do konverzace by měl být jasný, srozumitelný.
 - * Vyhněte se nejasným výrazům.
 - * Vyhněte se dvojznačnosti.
 - * Budte struční.
 - * Příspěvek by měl mít jasnou strukturu.

I přes nové přístupy k argumentaci a k argumentačním faulům poukazují někteří autoři na tzv. vidličku falácií (Boudry, Paglieri, & Pigliucci, 2015). V zásadě se jedná o nemožnost dosáhnout jednoznačného teoretického rozlišení mezi korektními argumenty a argumentačními fauly, tedy faláciemi, které by zároveň bylo schopné popisovat naši argumentační praxi. Jinými slovy: buď máme jasné rozlišení argumentů a argumentačních faulů, nebo máme adekvátní popis argumentační praxe – obojí ale zároveň mít nemůžeme. Tento problém se vztahuje k tomu, o čem jsme se zde již několikrát zmínili. Kritická diskuze je ideálem, ke kterému se snažíme blížit a který nám dává normy. Nejedná se o nástroj dokonalého popisu praxe, neboť praxe obsahuje mnoho dalších prvků a lidé (byť znalí problematiky) nejsou dokonalými racionálními bytostmi, mají své zájmy a své chyby. V tomto ohledu je tedy vhodné řídit se třemi principy kritické diskuze a Griceovými maximami a snažit se je naplňovat místo toho, abychom se snažili formulovat argumenty podle přesných schémat.

Uvažme například následující argument:

Karel by neměl být ředitelem tohoto podniku, protože je blbec.

Tento argument by mnoho lidí hodnotilo jako argumentační faul (tzv. ad hominem). Co kdyby ale mluvčí použil slovo “blbec” jako zkratku? Kdybychom se mluvčího zeptali, mohli bychom pak třeba zjistit následující:

Když říkám „blbec“, myslím tím, že není schopný vést a motivovat podřízené.

Karel také často zapomíná na termíny a nedodržuje dohody.

Jednalo by se i dále o argumentační faul?

3.5 Myšlenkové experimenty

Posledním specifickým případem toho, co bývá užíváno v argumentaci, jsou myšlenkové experimenty. „Myšlenkové experimenty chápeme jako soubory pokynů určujících, co si představit, chceme-li něco zjistit“ (Picha & Pichová, 2013: 12). Toto vymezení je značně vágní, ale podobně jako v případě vymezení filosofie je i zde tato vágnost prospěšná, jelikož nám umožňuje postihnout více rozličných variant myšlenkových experimentů. Existuje celá řada myšlenkových experimentů, které hrály nebo hrají důležitou úlohu v etice, epistemologii a ve filosofii obecně, ale také např. v různých vědách. Co je v jejich případě ale třeba mít na zřeteli, je to, že myšlenkové experimenty nemají jednoznačný závěr. V argumentaci myšlenkové experimenty dovolují získat jistá společná východiska pro další diskusi. Myšlenkové experimenty bývají také někdy chápány jako argumenty z analogie. Nicméně abychom je mohli chápat jako „skutečné“ argumenty, bylo by třeba, aby nějakým způsobem zvyšovaly míru přijatelnosti nějaké teze. Jejich rolí se ale spíše jeví být ujasňování toho, s čím vlastně vstupujeme do diskuse, tedy vyjasňování předpokladů. Myšlenkové experimenty ale nejsou pouhými ilustracemi, neboť jistou kognitivní úlohu hrají – dávají nám např. nové poznání situace.

Na závěr si uvedeme jeden známý příklad myšlenkového experimentu. Bude se jednat o myšlenkový experiment s názvem „dítě ve vaně“ pocházející od Jamese Rachelse **Rachels** (1975). Tento myšlenkový experiment bývá využíván v diskuzích o eutanazii, konkrétně v diskuzích týkajících se distinkce mezi tzv. aktivní a pasivní eutanazií. Myšlenkový experiment vypadá následovně:

Uvažme dva ziskuchtivé muže – Smithe a Jonese. Oba dva muži mají šestileté synovce disponující významnými finančními prostředky, přičemž pokud by synovci zemřeli, jejich prostředky by připadli jejich strýci (tedy Smithovi, nebo Jonesovi).

Smith je jednoho dne sám v domě se svým synovcem, který se chystá koupat ve vaně. Ziskuchtivý Smith se rozhodne, že vejde do koupelny k synovci a utopí ho. Následně tak taky učiní.

Jones je jednoho dne sám v domě se svým synovcem, který se chystá koupat ve vaně. Ziskuchtivý Jones se rozhodne, že vejde do koupelny k synovci a utopí ho. Když ale vejde do koupelny, zjistí, že synovec uklouzl, upadl do vany a při pádu se silně uhodil do hlavy. Synovec tak leží v bezvědomí pod vodou a Jones jen sleduje, jak se topí, připravený v případě nutnosti přiskočit a přidržet synovci hlavu pod vodou. To ale není nakonec potřeba, protože synovec se utopí sám.

Tento morbidní myšlenkový experiment ukazuje dvě situace, které mají stejný důsledek – mrtvé dítě. Zatímco v se prvním případě jedná o následek aktivního Smithova konání, v případě druhém jde „jen“ o neposkytnutí pomoci a pasivní sledování toho, jak někdo umírá.

Je obojí jednání stejně morálně zavrženíhodné? Jestli ano, tak proč? Jestli ne, tak proč ne? Je tedy nějaký morální rozdíl mezi aktivní a pasivní eutanazií? Samotné zadání myšlenkového experimentu žádnou jednoznačnou odpověď na tyto otázky neposkytuje, ale tím, že v mysli provedeme myšlenkový experiment, si sami ujasníme, na jaké straně sporu stojíme, a následně se budeme pokoušet osvětlit vlastní stanovisko a předkládat argumenty, proč by toto stanovisko měla přijmout i protistrana v diskusi.

3.6 Základní pojmy

- persuaze
- ELM model
- dvě cesty, faktory volby cesty
- persuazivní dialog
- kritická diskuse
- argumentace
- argument
- složky argumentu, implicitní prvky, hodnocení argumentu
- argumentační fauly
- myšlenkové experimenty

3.7 Základní problémy

- normativní vs. deskriptivní přístupy v teorii argumentace
- vymezení argumentu, dobrého argumentu, argumentačního faulu

3.8 Kontrolní otázky

- Co je přirozená argumentace?
- Co je cílem kritické diskuse?
- Co je dobrý argument?
- Co je v argumentaci důležité?

3.9 Rozšiřující literatura

- Gálik, S. (2011). *Psychologie přesvědčování*. Grada publishing as.
 - Povedený obecný úvod do teorie pesuaze.
- Szymanek, K. (2003). *Umění argumentace: terminologický slovník*. Univerzita Palackého.
 - Přehled základních pojmů a teorií z argumentace a parsuaze.
- Picha, M. (2014). *Kritické myšlení a rekonstrukce argumentu*. Masarykova univerzita.
 - Krátká příručka o kritickém myšlení vhodná i pro začátky odborného psaní.
- van Eemeren, F. H., Grootendorst, R., and Henkemans, A. F. S. (2002). *Argumentation: analysis, evaluation, presentation*. Lawrence Erlbaum Associates.
 - Základy systematické teorie argumentace, pragma-dialektiky.

Poznámka 4

Ontologie

Slovo „ontologie“ pochází z řeckých slov $\tau\omicron\ \acute{\omicron}\nu$ (*to on* – „jsoucí“) a $\lambda\acute{\omicron}\gamma\omicron\varsigma$ (*logos* – „slovo“, „řeč“). Ontologie je tedy označením pro nauku o bytí, jsoucnu. Jedná se o nauku, která se zabývá jednou hlavní otázkou: Co je? Tato otázka se může zdát naivní, ale podívejme se na to, jak vypadají konkrétní ontologické problémy.

Představme si, že máme dvě firmy Alfa a Zéta. Tyto dvě firmy byly obě založeny v roce 1990. Firma Alfa sídlí v Aši a má asi 15 zaměstnanců a trojčlenné vedení tvořené: Alenou, Albertem a Anitou. Firma Zéta sídlící ve Zlíně má naproti tomu deset zaměstnanců a vede ji její zakladatel Zbyněk. Oběma firmám se zpočátku daří. Nicméně firma Zéta začne mít obtíže a je nucena velkou část zaměstnanců propustit, aby se jí znovu vedlo, rozhodne se v roce 1995, že bude změněno vedení. Zbyněk se stáhne do pozadí a nadále už nebude firmu řídit. Do vedení Zéty nastoupí Alena z nyní úspěšné firmy Alfa. Alena přivede do Zéty také svého zástupce Alberta. V roce 1996 se Zbyněk rozhodne opustit Zétu úplně. V roce 1997 se Alena rozhodne přivést do Zéty i Anitu, aby jim pomohla firmu dále rozvíjet. V roce 1998 má firma Zéta asi 15 zaměstnanců a trojčlenné vedení tvořené Alenou, Albertem a Anitou. Mezitím v roce 1996, po odchodu Aleny, se firmě Alfa přestalo vést. Její cena ještě více poklesla po odchodu Anity v následujícím roce. V roce 1999 se ji rozhodne koupit Zbyněk. V tomto roce má firma Alfa deset zaměstnanců a vede ji její majitel Zbyněk. Kvůli dalším událostem se nakonec stane to, že v roce 2000 se navíc obě firmy přestěhují. Alfa se přestěhuje do Zlína a Zéta do Aše. Dojde také ke zjištění, že firma Alfa podváděla v letech 1993 až 1995 na daních a je dlužná více než 100 mil. korun.¹

¹Jedná se o variaci na tzv. Théseovu loď (Picha & Pichová, 2013: 82).

Tento příklad má poukázat na problémy, které jsou spjaty právě s ontologií. Setkáme se zde se dvěma hlavními problémy: s *problémem identity* a s *problémem persistence* (přetrvávání věcí v čase). Jak může být z názvů patrné, tyto problémy a způsob jejich řešení mají významné dopady i pro běžnou praxi. Kdo totiž nese odpovědnost za podvody na daních? Je firma Alfa z roku 1990 firmou Alfa z roku 2000? Je firma Zéta stále toutéž firmou Zéta? Měl by se Zbyněk omluvit za podvody, které se staly v jeho firmě i přesto, že v té době nebyl jejím majitelem ani v jejím vedení? Mají firmy poskytnout odškodnění za činy, které se staly před velmi dávnou dobou?

4.1 Problémy v ontologii

Otázka, zda existuje stůl, se sice nemusí jevit na první pohled zajímavá. Změní se však v případě, kdy vezmeme v úvahu atomy? Existuje stůl reálně jako samostatná entita, nebo se jedná jen o shluk atomů ve tvaru stolu? Přitom i atomy je možné dělit. To je *problém kompozice*. S ohledem na uvedený příklad se pak můžeme ptát, zda vůbec existuje něco jako firma. Bude existovat firma, pokud nebude mít žádné zaměstnance, žádného majitele, žádný majetek?

Pokud bychom se na to podívali z jiné strany, totiž kdybychom začali u oněch atomů a snažili se z nich něco stvořit (obdobně jako z kostek stavebnice) máme zde další problém. Je možné vytvořit nové věci z již existujících věcí? Je možné, aby jedna věc tvořila jinou? To je *problematika konstituce*. V případě organizace nebo firmy se tak můžeme ptát, zda zda k jejímu vzniku dostačuje pouze personální základna či zda stačí, aby firma měla majitelem či disponovala majetkem?

Identita, persistence, kompozice a konstituce nejsou jedinými problémy, které se v rámci ontologie řeší. Základním problémem je vůbec to, co je. Otázka „Jsem já?“ poskytla východisko pro zkoumání René Descartovi, který ji zodpověděl: „Pochybuji, tedy myslím, tedy jsem.“ („Dubito ergo cogito ergo sum“) (viz [Descartes, 2003](#)). Zde bychom mohli hovořit o *problému základu bytí*. O čem můžeme tvrdit, že zcela jistě je?

Lidé také často říkají, že je možné, aby se některé věci nestaly. Co to ale znamená? Co znamená ona *možnost*? Tímto se zabývají teorie věnující se *možným světům*. Jak mohou být věci, které by mohly být, ale nyní nejsou? Tyto úvahy mají své uplatnění i v případě dalšího velkého problému, totiž *kauzality*. Kauzalita, která je spojena i s problematikou svobodné vůle, může být mnohdy těžko rozhodnutelná. Posudte sami:

Kdyby například byla Théseova loď opravována tak, že se nahradí stará prkna novými [...], byla by po všech výměnách stejnou lodí jako na začátku, a kdyby si někdo ponechal stará vyjmutá prkna a následně je sestavil stejným způsobem a opět z nich postavil loď, byla by to loď totožná s první lodí. Takže by tu byly dvě stejné lodě, což je absurdní.

Karel vaří. Nicméně je značně nešikovný a jak jde okolo plotny, srazí z ní hrnec. Vedle Karla stojí Eva. Vidí, jak hrnec padá, a instinktivně se ho snaží zachytit. To se jí povede, chytne hrnec, ale protože je horký, hned jej zase pustí. Hrnec a veškerý jeho obsah skončí na podlaze.

Kdo v tomto příkladu způsobil, že jídlo skončilo na podlaze? Může za to Eva, která hrnec nechytla, nebo Karel, nebo oba, či nikdo? Je vůbec možné, aby něco bylo možné, nebo je jen to, co je?

Možné světy, kauzalita i další koncepty, se kterými se v ontologii setkáte, jsou významné i pro vědu. Vezměme si čas a prostor. Co je čas? Co je přítomnost? Co je prostor? Existuje prázdný prostor? To všechno jsou otázky, kterým se věnují fyzici, když hledají základní přírodní zákony, můžete se s nimi však setkat i v běžném životě.

Představte si, že jste u astrologa, ten se Vás zeptá na datum Vašeho narození. Odpovíte mu a on Vám sestaví horoskop. Nicméně horoskop vůbec neodpovídá tomu, jak se ve skutečnosti věci mají. Jdete znovu za astrologem a on řekne, že zde musí být další vlivy, a požádá Vás o přesný čas Vašeho narození. Jaký čas mu ale udáte, bude se jednat o začátek porodu, jeho průběh, nebo moment, který doktor zapsal do karty?

Na tento problém můžete narazit v případech, kdy se vyžaduje jednoznačné určení konkrétního časového okamžiku pro děje, jež nelze jednoznačně určit konkrétním momentem. Mnoho věcí totiž nemá jednoznačně stanovené ukončení, navíc jeden okamžik je pro člověka těžko zaregistrovatelný (proto se také stále mění podmínky měření času při závodech a technika, která se k tomu užívá). Existují vůbec takové věci, jako jsou procesy? Je to jen pohyb nebo se jedná o sled časů a míst?

Další významná otázka spadající do ontologie stojí v jádru jedné z největších kontroverzí za poslední tisíce let: Je Bůh? Mohou být věci, které překračují náš svět? Pokud ano, jakým způsobem jsou? Jak může být něco, co není v materiálním světě nebo světě našich zkušeností? V ekonomii je možné nalézt tyto problémy především v oblasti tzv. *sociální ontologie*, tedy v oblasti institucí a objektů, které tvoří nebo jsou tvořeny lidmi či společnostmi. Ukázkou takových problémů může být problematika peněz. Co jsou peníze? Je možné peníze zničit?

Samotným problémem je již zmíněné *nebytí*. Co to totiž znamená, že něco není? Snahu vypořádat se s otázkou, zda může něco nebýt, nalezneme už u Parmenida (DK 28 B2, fysis.cz, 2013):

Povím ti o těchto [cestách], podrž si to vyprávění, až je uslyšíš,
jaké cesty poznání jsou jedině myslitelné:

První, že je, a že nemůže nebýt,
to je dráha přesvědčení, neb ono provází pravdu.
Druhá, že není, a že je nutné, aby nebylo,
o této cestě ti říkám, že je zcela nepoznatelná;
neboť bys ani nepoznal, co není, není to totiž možné,
ani by [o tom] nic neřekl.

Tomuto problému se věnoval Wittgenstein (srov. Wittgenstein, 2008), ale i další filozofové jako Heidegger (srov. Heidegger, 1996). Na stanfordské encyklopedii filosofie je dokonce možné nalézt celý příspěvek o dírách (Casati & Varzi, 2014). Jak totiž definovat díru? Jak byste definovali nedostatek prostředků? Výpadek zdrojů? Ne každé bytí je bytí jako bytí (τὸ ὄν ἢ τὸ ὄν – *to on hé to on*, lat. *ens qua ens*).

4.2 „je“

Naše běžné vyjadřování o věcech může navíc celou otázku bytí zatemnit. Je proto třeba soustředit se na to, co přesně chceme vyjádřit; ne každé „je“ je *je*. Uvažme následující tvrzení:

- a) Kočka je.
- b) Kočka je černá.
- c) Kočka je zlá (stvára).
- d) Kočka je kočka.

Tvrzení b) nám říká, že kočka má nějakou vlastnost, „je“ je v tomto případě *kopula*, sponové sloveso, predikát, určení. Obdobně je tomu u c), kde je ale vyjádřeno i jisté hodnocení, jedná se tedy o hodnotící soud. Tvrzení d) je vyjádřením identity, kočka je zde identifikována s kočkou. Je třeba poznamenat, že zatímco tento příklad se může jevit jako naivní, existují případy identity, které jsou komplikovanější (viz výše). Uvažte takové tvrzení: „Jitřenka je Večernice.“ To je tvrzení, kterým se zabýval jeden ze zakladatelů moderní analytické filosofie, Gottlob Frege, ve svém článku *O smyslu a významu* (Frege, 1992). Frege se snažil ukázat, že tyto příklady tvrzení identity jsou odlišné od pouhého konstatování „x je x“. Příklad s Večernicí a Jitřenkou nám totiž přináší novou informaci. Frege díky tomuto příkladu ukázal, že si nevystačíme pouze s úrovní slov na jedné straně a s úrovní jejich významů² na straně druhé. Musíme uvažovat ještě rovinu tzv. smyslu³, tedy to, jak jsou nám věci dány. Posledním, zatím nezmíněným tvrzením je a). Zde se

²Významem slov jsou podle Frege věci samotné, které jsou slovy pojmenovány. Významem věty je její pravdivostní hodnota.

³V moderní terminologii je tato úroveň označována jako intenzionální.

opravdu tvrdí pouze to, že kočka je, že má podíl na bytí. Co to znamená „podíl na bytí“? V jednoduchosti to nakonec znamená, že věc nějakým způsobem je.

4.3 Otázka základu bytí

Díky čemu věci jsou, se snažili zjistit již předsókratovští filosofové, když hledali *pralátku*, či lépe ἀρχή (*arché*, lat. *principium*). Podali dva základní možné typy odpovědí podle toho, co považovali za základ bytí. Ti, co tvrdili, že základ je pouze jeden, zastávali *monismus*. Řadíme sem např. Thaléta, který považoval za pralátku *vodu* (ὕδωρ – *hydór*, lat. *aqua*) nebo Anaximena, který tvrdil, že vše má základ ve *vzduchu* (ἀήρ – *aér*). Anaximandros byl filosofem, jehož monistická koncepce byla založena na poněkud abstraktní neomezené a neurčité podstatě zvané *apeiron* (ἄπειρον), neomezené.

Druhým typem odpovědí je *pluralismus*, tvrzení, že základů bytí je více. Příklady pluralistického uvažování o zdrojích bytí je možné nalézt u Empedokla, který měl podle Aristotela jako první říci, „že prvky (στοιχεῖα – *stoicheia*), o nichž hovoříme jako o prvcích v podobě látky, jsou čtyři“ (DK 31 A 37, Aristotelés, *Met. A*, 4, 985a31-33; [Aristoteles, 2003](#)), a to voda, oheň země a vzduch. Dalšími zastánci pluralistických koncepcí byli například *atomisté* Leukippos a Démokritos, od nichž se odvozují i moderní (tzv. atomistické) teorie.

Nestačí ale pouze říci, že věci jsou a určit jejich základ. Je třeba se také ptát na to, jak věci jsou. Vezměte si podnik. K tomu, abychom ho pochopili, musíme vědět, jak tento podnik funguje, musíme znát jeho strukturu. Je pak otázkou, zda tato struktura je něčím, co podnik určuje, co je mu vlastní, nebo něčím nahodilým. Obdobně je tomu se všemi věcmi. Na otázku po možnostech bytí světa, s ohledem k výše napsanému, můžeme předložit dvě možné odpovědi:

- A) Svět není.
- B) Svět je.

První možnost není naivní. Můžeme ji chápat jako příklad *solipsismu*, názoru, že skutečně existuje pouze vnímající subjekt. Tato možnost má svůj obraz v otázce, zda jsou věci sami o sobě, nebo jen ve vztahu k tomu, kdo je vnímá. To je slavný výrok „být znamená být vnímán“ („esse est percipi“) (viz [Berkeley, 2004, 2007](#)). Znovu zde můžeme zmínit peníze. Existovaly by peníze, kdyby je nikdo nepoužíval?

Druhá možnost určuje svět jako jsoucí. To nicméně neznamená, že jsou i jednotlivé věci v něm. I zde jsou dvě základní možnosti:

- B1) Svět není strukturovaný.

B2) Svět je strukturovaný.

Pokud svět je, pak může být neurčený, nejasný, nestrukturovaný. Každé poznávání světa, které bude dělit věci, pak bude činit toto dělení arbitrárně. Můžete si představit neurčitou hmotu, kterou naše vědomí tvaruje a dává ji strukturu. Hmota existuje, ale věci, které z ní vznikají, by bez nás nebyly. Svět ale může být také strukturovaný a jeho poznávání může vést k nalézání jeho skutečné struktury.

4.4 Spor o univerzálie

Co by nám mohlo strukturovat svět? Jednou z možností jsou tzv. *univerzálie*. Co jsou univerzálie? Jednodušší je bude vymezovat proti jejich protikladu, totiž *jednotlivinám*. Jednotliviny jsou zpravidla chápány jako věci smyslového světa, něco, co je konkrétní, jedinečné, časoprostorově lokalizovatelné. Jednotliviny jsou také zpravidla pojímány jako proměnlivé. K označování jednotlivin zpravidla užíváme vlastní jména. Univerzálie, neboli obecniny jsou následně něčím, co je společné více věcem. Jsou exemplifikovány jednotlivinami. Jsou opakovatelné (tj. mohou být vícekrát), abstraktní, bez kauzálního potenciálu, bez časoprostorové lokalizace, nehmotné apod.

V rámci ontologie se vede spor o to, zda univerzálie jsou, a pokud jsou, jakým způsobem jsou. Zajímavostí je, že v tomto sporu předchází předložení několika variant řešení explicitní formulaci otázky, respektive problému. Platón svou naukou o idejích totiž formuloval jednu ze základních pozic mnohem dříve, než Porfyrios a Abélard explicitně formulovali základní problematické otázky:

- 1) Existují univerzálie jako samostatné věci nebo pouze v mysli?
- 2) Existují-li samostatně, jsou tělesné či netělesné?
- 3) Jsou oddělené od smyslových věcí nebo pouze v jednotlivinách?
- 4) Existuje univerzálie i tehdy, když již není žádná jednotlivina, jíž by bylo možné tuto univerzálii predikovat?

S ohledem na odpovědi na tyto otázky lze rozlišit dva základní přístupy: *realismus*, jenž vychází právě z Platóna, a *nominalismus*. Zastánci realismu zjednodušeně tvrdí, že univerzálie reálně existují mimo lidskou mysl, že tedy nejsou pouhé konstrukty lidské mysli. Naopak zastánci nominalismu tvrdí, že univerzálie jsou pouze v naší mysli (pokud vůbec jsou).

Je samozřejmé, že každý z těchto základních přístupů má mnoho variant. Tak např. zastánci krajního realismu, který odpovídá Platónově (naivní) teorii idejí, tvrdí, že univerzálie existují samostatně, jsou netělesné a existují odděleně od jednotlivin. Myslí

si, že univerzálie existují před věcmi (*universalia ante rem*) a jsou jakýmsi věčnými, nezávislými a neměnnými vzory pro jednotliviny. Jiné varianty realismu některá tvrzení zmírňují. Aristotelský realismus tvrdí, že univerzálie existují, ale nejsou oddělitelné od věcí (*universalia in re*). Jednotliviny vznikají spojením látky a formy (což je aristotelský ekvivalent univerzálií). Zastánci Tomáše Akvinského nebo Alberta Velikého pak zase hovoří o univerzáliích jako o myšlenkách v Boží mysli⁴ apod.

Různé přístupy najdeme i v rámci nominalismu. Krajní nominalisté zastávají názor, že univerzálie neexistují, jsou jakýmsi chvěním vzduchu nebo hlasu (*flatus vocis*), univerzálie jsou tvořeny lidmi, existují po věcech (*universalia post rem*). Podle krajních nominalistů jsou prostě univerzálie pouhá slova, která jsme si arbitrárně zvolili k označení určité skupiny jednotlivin. Umírnění nominalisté sice přiznávají univerzáliím existenci, ale pouze v naší mysli. Univerzálie jsou pro ně slova mající význam, přičemž je poznáváme díky schopnosti abstrakce.

Spor mezi nominalismem a realismem je stále živý a má významný dopad i na naši každodenní praxi. Vezměte si problematiku autorského zákona. Co znamená umělecké dílo? Je to něco, co má podobu univerzálie, je to někde mimo prostor a čas, nebo se jedná pouze o soubor všech provedení tohoto díla? Obdobně můžete uvažovat o penězích. Jsou peníze mimo prostor a čas, nebo jsou součtem svých výskytů – ať už v podobě mincí, bankovek nebo řádků počítačového kódu? Zaniknou peníze, když spálíme všechny bankovky, roztavíme všechny mince a smažeme každý řádek kódu?

S ohledem na tyto příklady se také někdy hovoří o tzv. *typech* a *tokenech*. Type je něco mimo prostor a čas, něco, co má své konkrétní časoprostorové vyjádření v tokenech. V našem případě jsou peníze typem, jehož tokeny jsou jednotlivé bankovky, mince, řádky kódu apod.

4.5 Ontologické závazky

Posledním problémem, který v rámci ontologie zmíníme, se vztahuje k závazkům, které mají naše teorie a náš jazyk. Je totiž třeba mít na paměti, že pokud chceme o něčem hovořit, musí to nějakým způsobem být. Asi se shodneme, že nemá smysl mluvit o penězích, pokud by žádné peníze nebyly. To je základní předpoklad a můžeme jej označit jako *ontologický závazek*, který mají naše slova. Naše teorie obecně, aby byly testovatelné, musí mít pak *existenční závazky*, tj. musí se zavazovat k něčemu, co je

⁴Tomáš Akvinský a Albert Veliký byli proponenty řešení, které spojuje rysy předchozích dvou variant realismu s rysem typickým pro nominalismus. Univerzálie podle nich existují před věcmi coby myšlenky v Boží mysli, ve věcech a po věcech v naší mysli coby výsledky schopnosti naší mysli abstrahovat je z jednotlivin.

v tomto světě, co je možné pozorovat. Teorie mají samozřejmě i ontologické závazky, které se zpravidla váží k obecným pojmům a konceptům, které se v nich objevují. Je tak rozdíl mezi tím, když řeknu, že naše firma dosáhla profitu, a tím, když řeknu, že naše firma vydělala např. 1 mil. korun. Zatímco zisk je třeba specifikovat, bez toho bychom totiž nemohli říci, zda to je pravda či nikoli, konkrétní sumu již ověřit můžeme. Stejně je tomu i např. se spokojeností zaměstnanců apod.

Soudobá ontologie je samozřejmě mnohem pestřejší. Vyskytují se v ní jednorozci, skleněné hory, plešatí současní králové Francie, molekuly, holiči, kteří holí všechny mimo těch, co holí sami sebe, ... a mnoho, mnoho dalších stvůr i nestvůr. Stejně tak je možné narazit na celou plejádu dalších dělení. Máme zde *abstrakta* a *konkrétna*, činíme rozlišení mezi *existujícím* a *subsistujícím* atd. Nicméně hlavní lekce, kterou bychom si z ontologie měli odnést, spočívá v tom, že abychom mohli něco studovat, musíme se dohodnout na tom, zda to je a jak to je. Pokud toto nevíme, pak ani nevíme, o čem hovoříme.

4.6 Základní pojmy

- monismus
- pluralismus
- pralátka
- obecniny, univerzálie
- jednotliviny
- nominalismus
- realismus

4.7 Základní problémy

- Co je „je“?
- Jak je?
- Co jsou ontologické závazky?

4.8 Kontrolní otázky

- Čím se zabývá ontologie?
- Stručně popiš spor o univerzálie a dvě základní pozice, které jsou v něm zastávány.
- Jaký je rozdíl mezi lidmi a Césarem z hlediska ontologie?
- Co je třeba udělat, chceme-li změřit spokojenost zákazníků?

4.9 Rozšiřující literatura

- Descartes, R. (2003). *Meditace o první filosofii*. OIKOYMENH.
 - Základní racionalistická kniha.
- Wittgenstein, L. (2008). *Tractatus logico-philosophicus*. OIKOYMENH.
 - Jedna z nejvýznamnějších knih 20. století. Lehká na čtení, těžká na pochopení.
- Dostálová, L., and Marvan, T. (2008). *Vybrané články k ontologii a epistemologii*. Vydavatelství Západočeské univ.
 - Soubor textů z oblasti ontologie a epistemologie.
 - Obsahuje i český překlad **Quine (1948)**.

Poznámka 5

Epistemologie

Slovo „epistemologie“ pochází z řeckých slov „ἐπιστήμη“ (*epistémé* – znalost, moudrost) a stejně jako ontologie ze slova „λόγος“ (*logos* – slovo, řeč, věda).¹ Epistemologie tedy můžeme chápat také jako nauku, totiž jako nauku o znalosti, resp. poznávání. Hlavními otázkami pak jsou: Co je to znalost? Jak můžeme získat znalost?

Co je tedy znalost, resp. poznání? Tradiční odpověď na tuto otázku zní: Poznání je dostatečně ospravedlněné pravdivé přesvědčení. Abychom něco nazvali znalostí, musí se tedy jednat o určité přesvědčení, pro které existují dostatečné a dobré důvody a které je pravdivé. Tato odpověď ale bohužel neobstojí v současném pojmání znalosti. Vezměme si příklad, který v roce 1963 předložil E. Gettier ([Gettier, 1963: 122](#))².

Předpokládejme, že Smith a Jones se ucházejí o jisté pracovní místo. Předpokládejme také, že Smith má silný důvod být přesvědčen o následující konjunkci:

(d) Jones získá onu práci a Jones má v kapse 10 mincí.

Smithovým důvodem pro (d) může být třeba ředitelovo ujištění, že místo nakonec získá Jones, a také že před deseti minutami sám Smith přepočítal mince v Jonesově kapse. Z propozice (d) vyplývá:

(e) Ten, kdo získá onu práci, má v kapse deset mincí.

Předpokládejme, že Smith si je vědom, že (e) vyplývá z (d), a přijímá (e) na základě silně zdůvodněného (d). V takovém případě je Smith zdůvodněně přesvědčen o pravdivosti (e).

Dále si však představme, že ačkoli o tom teď neví, práci dostane sám Smith. A Smith rovněž neví, že on sám má v kapse deset mincí. Propozice (e) je pak pravdivá, přestože je nepravdivá propozice (d), z níž Smith (e)

¹Starořecké slovo *logos* lze v závislosti na kontextu překládat přibližně padesáti způsoby.

²Citováno podle ([Picha & Pichová, 2013: 64–65](#))

vyvodil. V našem příkladu jsou tedy splněny všechny následující podmínky: (i) (e) je pravdivá propozice, (ii) Smith je přesvědčen, že (e) je pravdivá, a (iii) Smith je zdůvodněně přesvědčen, že (e) je pravdivá. Je však rovněž zřejmé, že Smith neví, že (e) je pravdivá. Jelikož (e) je pravdivá jen kvůli počtu mincí ve Smithově kapse, přičemž Smith neví, kolik mincí v kapse má, a své přesvědčení, že (e) zakládá na počtu mincí v Jonesově kapse, neboť se chybně domnívá, že práci získá Jones.

Gettier na tomto příkladu ilustroval, že lze mít přesvědčení, které je pravdivé, ospravedlněné přijatelným způsobem a zároveň není něčím, co by bylo vhodné označovat jako znalost. Problém zde vyvstává v tom, jak bylo ono přesvědčení vlastně získáno. Nejednalo se spíše o štěstí, že jedno z tvrzení, které Jones měl, se nakonec ukázalo jako pravdivé? Nejednalo se o určitý druh *epistemického štěstí*? V případě Jonese nakonec způsobuje problémy rozpor mezi Jonesovým ospravedlněním přesvědčení a důvody, jež považujeme za důležité pro pravdivost přesvědčení. Jedná se o dva rozdílné způsoby ospravedlnění dané propozice.

5.1 Způsoby ospravedlnění

Jaké mohou být způsoby ospravedlnění? To je otázka, kterou se zaobírali už v antice. V rámci *pyrrhónského skepticismu* bylo předloženo 10 tropů (DL IX 78–87; **Díogenés, 1995**: 373–376), které byly zaměřeny na vyvrácení toho, že lze naše tvrzení ospravedlnit (o těchto tropech viz dále v podkapitole skepticismus). Na ně potom navazoval *Agrippa* a jeho žáci, kteří předložili dalších 5 tropů (DL IX 88; **Díogenés, 1995**: 376): „první se týká různosti v názorech, druhý ústupu do nekonečna, třetí vztahu k něčemu, čtvrtý nedokázaného předpokladu, pátý vzájemného dokazování“. Nicméně právě z těchto pěti tropů pochází tři současné postoje k tomu, jak je možné nějaké tvrzení ospravedlnit – mluví se o tzv. *Agrippově trilematu*, ale setkat se lze i s názvy *Münchhausenovo* nebo *Friesovo trilema*. Jedná se o: *fundacionalismus*, *koherentismus* a *infinetismus*.

Fundacionalismus představuje patrně nejznámější a možná také nejzastávanější směr v rámci epistemologie. Jeho podstatou je tvrzení, že zde existuje určitá báze, báze našeho poznání, našich východisek, která nám poskytuje možnost zdůvodňovat další tvrzení. Tuto bázi si lze představit jako soubor nezpochybnovaných údajů. To, jak přesně této báze (těchto údajů) nabýváme, se v dílčích přístupech v rámci fundacionalismu liší. Může se tak např. jednat o data získaná nějakou metodou, která je považována za dostatečně spolehlivou (typickým příkladem je pozorování nebo experiment v rámci vědy) apod.

V rámci epistemologie je též poměrně často zastáván i koherentismus. Obecně koherentismus tvrdí, že ospravedlnění nějakého tvrzení je dáno jeho příslušností ke skupině přesvědčení, která je koherentní, jednoduše řečeno – dává dobrý smysl. I s tímto přístupem se lze často setkat v rámci běžné praxe, kdy je jedno tvrzení (např. vědecká teorie nebo i názor týkající se povahy nějaké osoby) zdůvodněno tím, že je v souladu s dalšími již zastávanými přesvědčeními (např. jinými teoriemi nebo tím, jak je daná osoba známa).

Poslední směr, infinitismus, byl dlouho považován za problematický. Teprve v poslední době je mu dopřávána větší pozornost (viz Klein, 2007). Základní předpoklad infinitismu je následující: pro zdůvodnění tvrzení je třeba, aby zde byl potencionálně nekonečný řetěz důvodů. Nekonečnost tohoto řetězce však byla dříve důvodem pro odmítání tohoto směru. Jako lidé jsme totiž finitní, konečné bytosti, tudíž nemůžeme být schopni pojmut nekonečný řetěz nebo proces zdůvodnění. Zastánci infinitismu nicméně tvrdí, že tento řetězec nemusí být aktuální, tzn. nemusí se jednat o něco, co je zde předloženo, ale stačí, když je řetězec potencionálně možný, tedy je zde možnost ho předložit. Tento směr má pak své uplatnění při popisu diskuse. V jejím rámci je totiž možné zpochybnit každé tvrzení. Předkladatel tohoto tvrzení, pokud jej chce dále zastávat, pak musí prezentovat důvody pro jeho platnost. V ideálním modelu tyto důvody předkládá tak dlouho, dokud nenajde nějaké, které je druhá strana ochotna přijmout. Teoreticky tak může pokračovat do nekonečna, ale zastaví se, jakmile to již není třeba.

Infinitismus má oproti fundacionalismu a koherentismu ještě další výhodu. Jako jediný z těchto směrů je totiž schopen vyřešit *problém metazdůvodnění*. Tedy otázku, proč by vlastně měl platit fundacionalismus nebo koherentismus. Aby totiž bylo možné říci, proč mají platit, je třeba určit novou bázi nebo nový soubor přesvědčení, do kterého bude toto náležet. Nicméně i pro tuto novou bázi a pro nový soubor vyvstane otázka, proč to mají být zrovna ony. Tázání takto může pokračovat do nekonečna. Protože s nekonečnem ve své čisté podobě fundacionalismus ani koherentismus nepracují, zdá se jediným adekvátním kandidátem na řešení infinitismus.

V rámci praxe se nicméně vyskytují spíše smíšené přístupy. Tedy varianty kombinující zde uvedené směry. Je tak možné se setkat s tím, že dané tvrzení má být podloženo určitými fakty, být postaveno na určité bázi a zároveň být koherentní s dalšími přesvědčeními, která jsou zastávána.

5.2 Druhy soudů o světě

Než budou představeny jednotlivé způsoby poznávání, je vhodné provést základní rozlišení toho, co můžeme o světě říci. Takovéto rozlišení je možné nalézt u *Immanuela*

Kanta v jeho *Kritice čistého rozumu* (Kant, 2001). Kant zde rozlišuje poznání *apriorní*, jež předchází zkušenosti, tedy předzkušenostní, a poznání *aposteriorní*, které následuje zkušenost, pozkušenostní. Přitom zkušeností se zpravidla myslí empirická zkušenost. Toto rozlišení je dále doplněno o rozdělení tvrzení na *analytická*, tj. nic nového k pojmu nepřidávající, a *syntetická*, slučující nějaké znalosti, poznání. Z tohoto rozdělení nám pak vychází čtyři možné druhy tvrzení: apriorní analytické, aposteriorní analytické, aposteriorní syntetické a apriorní syntetické.

Apriorní analytická tvrzení jsou většinou spjata s naším porozuměním danému systému, jazyku. Pokud tedy řekneme, že např. číslo dvě je dělitelné dvěma, nepřidáváme k pojmu čísla dvě nic nového a zároveň to o tomto číslu víme, aniž bychom museli studovat jeho různé vlastnosti. Jiným příkladem je tvrzení: Starý mládenec je neženatý muž. Každý, kdo rozumí výrazu starý mládenec, ví, že všichni, kdo jsou takto označováni, jsou muži a že tito muži nejsou ženatí. Není tedy třeba zkoumat staré mládence a zjišťovat jejich rodinný stav.

Aposteriorní analytická tvrzení nejsou příliš rozebírána a velmi špatně se k nim mohou hledat příklady. Jedním z nich by snad mohlo být vyjádření, že Venuše je Večernice.

Naopak aposteriorní syntetická tvrzení jsou tvrzení, která se v rámci jakékoli empirické vědy vyskytují pravděpodobně nejčastěji. Jedná se o tvrzení, která jsou zastávána na základě empirické zkušenosti a která přidávají k jednomu pojmu něco nového. Příkladem tak může být tvrzení: Češi vypijí nejvíce piva na osobu za rok.

Poslední druh tvrzení, apriorní syntetická, jsou tvrzení, která hrají významnou úlohu v rámci racionalismu. Jedná se o taková tvrzení, která by mohla podpořit možnost zjistit o světě něco nového bez nutnosti nové evidence. Ani zde nejsou jasné příklady, hledání těchto tvrzení se věnoval jak Kant, tak mnoho jeho následovníků.

5.3 Možnosti poznávání světa

Pokud se zabýváme epistemologií, je nutné odkázat i na ontologické předpoklady či závazky, které jednotlivé teorie musí naplnit. Jestliže totiž uvažujeme o tom, že svět poznatelný je, pak musí nějaký svět být. Pokud jsme realisté, pak je třeba říci, zda věříme, že lze svět poznat přímo, nebo nepřímo. Zda je možné poznávat svět takový, jaký skutečně je, nebo zda máme nějaká principiální omezení. Základní přístupy v epistemologii pak jsou: *empirismus*, jenž věří, že svět je poznatelný empirickým poznáním; *racionalismus*, v jehož rámci věříme, že svět je poznatelný rozumově; a *konstruktivismus*, který tvrdí, že naše poznání světa je pouhou konstrukcí, že svět není takový, jaký si myslíme, že je, ale tvoříme jej. Radikální empirismus a racionalismus se tedy ontologicky zavazují k existenci světa a k tomu, že svět je nějakým způsobem uspořádaný. Konstruktivismus

si naproti tomu vystačí bez nutnosti existence vnějšího světa.

Pravděpodobně nejvíce zastávaným směrem v současné epistemologii je určitý umírněný empirismus, jenž předpokládá, že existuje vnější svět, který jsme nějakým způsobem schopni poznávat, a že naše poznatky tomuto světu více či méně odpovídají. I když zcela neodmítá, že by některé poznatky nemohly být čistě racionální a že některé jevy nejsou nic jiného než naše konstrukce, cílem je právě snaha poznat vnější svět pomocí naší zkušenosti. Nicméně je možné nějaké přímé poznání vnějšího světa?

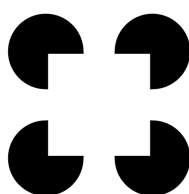
5.3.1 Přímá zkušenost

Co je přímá či bezprostřední zkušenost? Jak samotné označení napovídá, přímá zkušenost je taková zkušenost, která nám zprostředkovává objekty bez pomoci jakéhokoli prostředníka – tedy v takové podobě, která není žádným prostředníkem ovlivněna. Je to tedy zkušenost, která nám ukazuje vnější svět takový, jaký je. Je však něco takového, jako je přímá zkušenost, možné? Problém přímé zkušenosti je problémem našeho vnímání světa. Zatímco Kant a další uvažují o určité mřížce, která náš svět zkresluje už na úrovni základních konceptů³, jiní poukazují také na to, že naše vnímání je samo omylné. Vezměme si jako příklad problematiku *iluzí, halucinací* nebo *klamů*.

Smyslové iluze označují mylná vnímání, která mají v základu skutečný podnět a jsou zpravidla způsobeny fyzikálními zákonitostmi prostředí. Příkladem může být tyč ponořená do vody, která se jeví jako zlomená díky odlišnému lomu světla ve vzduchu a vodě. Iluze se mohou týkat všech smyslů. Halucinace pak označují mylná vnímání, která nemají žádný reálný podnět. I v tomto případě lze halucinovat prožitky všech smyslů. Je možné vidět, slyšet, cítit atd. různé podněty, které nemají ve vnějším světě (v rámci intersubjektivní zkušenosti) žádný původ. Smyslové klamy jsou mylná vnímání, která jsou dána nedokonalostí samotných smyslů. Některé smyslové klamy mají základ v biologii člověka, ale velká část z nich je podmíněna kulturně – je založena na tzv. *percepčních schématech*. Příkladem může být snaha nalézat určité smysluplné vysvětlení (např. v následujícím obrázku vidět čtverec, který tam není).⁴

³V Kantově případě se jednalo o prostor a čas (viz [Kant, 2001](#)).

⁴Neexistující objekty jsou spjaty především s principy organizace vnímání podle *Gestalt psychologie*. Jejich příkladem je zákon dobrého tvaru (Prägnanz) (více viz [Eysenck & Keane, 2008](#)).

Obrázek 2: Neexistující čtverec

Dalším problémem, kterému čelí možnost přímé zkušenosti, je *otázka perspektivy*. Pokud totiž něco zakoušíme, pak to zpravidla zakoušíme jen v určitém omezeném výseku reality. Pokud se díváme na černou neprůhlednou krychli, nevidíme ji ze všech stran naráz. V jeden okamžik vždy vidíme maximálně 3 strany. To samozřejmě může způsobit i to, že ona krychle, kterou považujeme za černou, má strany, jež nevidíme, obarvené bíle. Navíc krychle sama se nám může zdát odlišná v závislosti na tom, kdy ji pozorujeme – zda je dobré světlo, zda máme dobrý zrak atd. Problém perspektivy tak upozorňuje na to, že lidé nedisponují možností *pohledu božího oka*. Lidé nejsou schopni vidět v jeden okamžik vše ve všech svých projevech v celku. Pokud tedy nemáme možnost božího pohledu, pak zde vyvstává otázka, zda není možné nějakou perspektivu považovat za privilegovanou, za lepší než perspektivy jiné. Jenže která by to měla být a na základě kterých kritérií?

Pokud tedy nemáme přímé poznání vnějšího světa, co nám vlastně zbývá? Co můžeme poznat jako existující? O čem si můžeme být jisti?

5.3.2 Teorie smyslových dat

Descartes našel nezpochybnitelný základ ve své existenci (viz [Descartes, 2003](#)). Další autoři ale chápali i to, že jsme klamáni, jako určitý druh poznávání. Aby totiž mohl být někdo klamán, je třeba nejen toho, aby byl, ale také toho, aby zde bylo něco, co jej klame, nebo něco, o čem je klamán. Lze tedy říci, že mimo Descartova vyvození „Já jsem.“ lze také odvodit „Je něco mimo mne.“. Tímto způsobem tedy lze ospravedlnit, že je něco, co na nás nějak působí, i když nevíme, zda je to, co zakoušíme, adekvátní.

Příkladem takovéto teorie je *perceptuální subjektivismus*. V jeho rámci se odmítá, že bychom přímo zakoušeli vnější svět. Máme naše vjemy a ty samotné mohou být základem poznání. Blízko k tomuto názoru měli *John Locke*, *George Berkeley* nebo *David Hume*. S jeho verzí se setkáme i v rámci *teorie smyslových dat*.

Locke uvedl čtyři důvody, proč bychom měli vnější svět považovat za skutečný:

- Vjemy jsou způsobeny vnějšími příčinami, pokud někdo postrádá určitý orgán (např zrak), postrádá i vjemy tohoto charakteru (obrazy).

- Vjemy jsou způsobeny vnějšími příčinami, pokud by byly způsobeny vnímajícím, pak by je mohl libovolně ovládat.
- Vjemy jsou způsobeny vnějšími příčinami, protože mohou být doprovázeny bolestí (na rozdíl od vzpomínek nebo představ).
- Naše vjemy se navzájem potvrzují.

Pro Locka tak existoval vnější svět⁵. Berkeley s Lockem souhlasil a cenil si především druhého důvodu. Narozdíl od Locka si ale Berkeley myslel, že to, co nám dává tyto vjemy, je bůh, vnější svět jako takový není třeba. Proto je *Berkeley* označován jako idealista. Poslední z trojice, Hume, tvrdil, že nemůžeme mít žádnou znalost o podstatě externích příčin naší zkušenosti. Nicméně naše přesvědčení o materiálním světě mohou být ospravedlněná a pravdivá. Jejich obsah je totiž ve skutečnosti dán pouze subjektivní zkušeností. K Humovi má pak blízko i zmíněná teorie smyslových dat, která tvrdí, že předměty zkušenosti jsou právě a pouze ona smyslová data a nakonec jsou to jen ony, o kterých můžeme hovořit. Jak ale můžeme hovořit, jak se můžeme domluvit, pokud vše, co máme, je pouze subjektivní zkušenost? Co druzí lidé? Existují vůbec?

5.3.3 Problém dalších myslí

Otázka existence dalších osob (či přesněji dalších myslících subjektů) je pro epistemologii zásadní. Jedná se totiž o možnost poznání druhých, jejich záměrů a společnosti jako takové. Jedná se také o problematiku svědectví, kdy druhé pokládáme za možné svědky nějaké události, o to, jak můžeme druhé poznat a porozumět jejich chování. I když se problematice myslí budeme věnovat podrobněji až dále, zde zmíníme pouze dva argumenty pro možnost poznání druhých myslí, které jsou spjaté s epistemologií.

První možností, jak obhájit možnost poznání jiné mysli, je *argument z analogie*. Tento argument je postaven na tom, že z chování druhého a z okolností tohoto chování usuzujeme na jeho mentální stavy na základě toho, jak jsme se v podobné situaci při podobném chování cítili my sami. S odkazem na analogii našich mentálních stavů a stavů druhých osob se můžeme často setkat také v běžné mluvě (např.: Jak by ses cítil Ty?).

Problém v tomto případě samozřejmě vyvstává u situací či projevů, které jsou nám méně známé, ke kterým těžko nacházíme analogii (jak se např. cítí Papuáнець, když rozhazuje rukama poté, co zabil rybu?). Tento problém se ale zdá zanedbatelný s ohledem na to, že v podobných situacích upadáme běžně do rozpaků a zvláštní projevy chování jsou pro nás těžko pochopitelné (kdyby tomu tak nebylo, chápali bychom, jak

⁵V jeho případě se hovoří o pozici *reprezentativního realismu* či *reprezentativismu*.

se např. cítí masový vrah, oběť domácího násilí či velmi inteligentní člověk). Závažným problémem je nicméně to, že se zde usuzuje ze značně omezeného množství pozorování. Z korelace mezi vlastním chováním v určitých situacích a mezi vlastními mentálními stavy usuzují na korelaci mezi chováním všech ostatních osob a jejich mentálními stavy (často je tento způsob uvažování aplikován i na zvířata). Poskytuje nám tato naše omezená zkušenost možnost dostatečně ospravedlnit mentální stavy druhých osob?

Další možností je použití *teoretického usuzování*, tedy využití toho, že se jedná o vhodný teoretický koncept. Aby mohlo být využito teoretické usuzování, je třeba zodpovědět tři základní otázky:

- Existuje nějaký dobrý důvod domnívat se, že nejlepším vysvětlením problémového chování je zavedení určitých vědomých mentálních stavů?
- Obsahuje vysvětlení chování druhých nepředpokládané (ojedinělé či neočekávané) mentální stavy či jejich spojení?
- I přesto, že se zdá, že vysvětlení pomocí mentálních stavů je přijatelné, nemůže obsahovat systematickou chybu? Co když druhý vidí žlutou barvu jako černou, ale stále ji nazývá žlutou? Jedná se vůbec o problém?

Všechny tyto tři otázky je možné zodpovědět různorodě. V případě první otázky je možné se dovolávat chování, které je zdánlivě nelogické, nicméně při osvětlení mentálního stavu druhé osoby vyjde najevo jeho nutnost (ostatně tento postup je běžným v psychoanalýze). Tato odpověď částečně postihuje i otázku druhou – odkazem na projevy nevědomí nebo potlačených vzpomínek. Poslední otázka je pak možné odmítnout jako neproblematické nebo se odvolat na stejný materiální základ jak pro mysl druhých (tj. mozek, nervovou soustavu atd.), tak pro jejich zkušenosti (tj. tento svět).

5.3.4 Problém svědectví

Problém, který má mnoho praktických dopadů, je problém svědectví. Jedná se o otázku, zda lze nějaké poznání předat. Pokud uznáme, že existují další lidé (mysli) a že mají nějaké poznání, jak jej mohou předat?

Na začátku je třeba upozornit, že samotná svědectví mohou být různého druhu. Mohou svědčit o komplexních objektech (Věřím, že existuje město zvané Moskva. Nicméně jsem nikdy v Moskvě nebyl. Vše, co o ní vím, mám z různých zpráv či od lidí, kteří tvrdí, že tam byli.), o vědeckých či teoretických entitách (Věřím, že existuje částice zvaná elektron.) nebo o běžných událostech (Věřím, že na olympiádě v Naganu zvítězil český hokejový tým.). Svědectví pak lze také rozlišovat na základě toho, jakým způsobem

jsou předkládána. Mohou být předložena přímo (Karel povídal, že chodí plavat.) nebo nepřímo (Četl jsem, že Karel plave.). Ať už však mají jakoukoli podobu a jsou přístupná jakýmkoli způsobem, mohou být lživá. Stačí si vzpomenout na Descartova démona, který svědčí o celém světě a který o celém světě lže. Jak lze tedy ospravedlnit svědectví?

Karteziánský přístup se v zásadě samotnému svědectví vyhýbá a předkládá obecný pohled na to, jak mají být ospravedlněna tvrzení. Podle tohoto přístupu pak platí, že pokud mám být schopný ospravedlnit přijetí nějakého tvrzení na základě svědectví, pak musím být, alespoň principiálně, schopný vytvořit argument, že toto tvrzení je pravdivé na základě dříve justifikovaných epistemologických zdrojů: přímé zkušenosti, apriorního nebo induktivního usuzování.

Poměrně běžně ospravedlňujeme svědectví v každodenním životě tím, že se snažíme zjistit *kredibilitu jeho zdroje*. Věříme kamarádovi, protože nám nikdy předtím nelhal. Nevěříme televizním zprávám, neboť se již nejednou ukázalo, že jimi předkládané informace neodpovídají skutečnosti. Nicméně v každodenním životě neověřujeme předchozí sdělení všech zdrojů s takovou důkladností, kterou by si řádný induktivní argument, jako by mohl být tento, zasloužil. Bylo by pro nás nepraktické studovat všechny televizní zprávy a vyhodnocovat je. Ještě horší by to bylo v případě osob. Navíc je mnoho informací, které bychom měli problém ověřit (ať už se jedná o vědecká tvrzení apod.). V úvahu je třeba vzít také to, že i když se někteří lidé mýlí v jedné oblasti, o druhé mohou podávat velmi dobré informace. Zdroje by proto bylo náročné hodnotit celkově, bylo by však nutné jejich ověřování dále strukturovat s ohledem na obsah zprávy.

Další možností, jak ospravedlnit svědectví, je zkusit jej začlenit do souboru více informací a zjišťovat jeho koherenci s nimi. Nicméně samy informace, které mají tvořit koherentní soubor se svědectvím, by neměly být získány ze stejného zdroje. Zdrojem myslíme stejný druh svědectví, jenž je sám vystaven pochybám. Tyto informace by již měly být ospravedlněny, nebo by měl být důvěryhodný jejich zdroj (přímá zkušenost atd.), a to bez ohledu na informaci, jež je nově získána prostřednictvím svědectví.

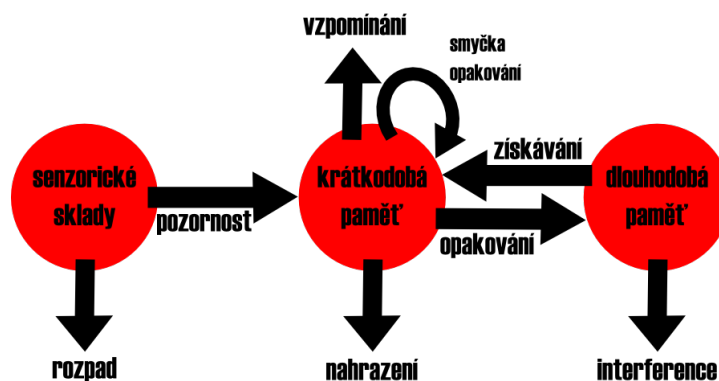
Jednou z alternativ, jak se vyrovnat se svědectvím, je zjištění ospravedlnění nejen jeho zdroje, ale také jeho vzniku a přesunu. V tomto případě by bylo možné hovořit o řetězci svědectví. Jedná se o přesnou zprávu a vysvětlení přenosu. Aby řetěz předal adekvátní zprávu, je vhodné, aby byla co nejjednodušší a aby svědectví pocházelo z více zdrojů (stačí si vzpomenout na hru na tichou poštu, kdy každé náročnější sdělení pocházející z jednoho zdroje projde značnými obměnami, případně na špatné citace, které se po léta předávají). Nicméně i prostá zpráva může být nepravdivá. Chyba může nastat v samotném počátku, kdy je pozorovaný fakt sice prostý, ale situace je matoucí (např. určení pohlaví, tj. prostý fakt, který může být v případě pozorování sufražetek vystaven mnoha omylům). Zároveň je nutno zhodnotit řetěz jako celek, neboť i ten

může být deformován (pokud se např. jedná o specifickou komunitu sdílející stejné předsudky.).

5.3.5 Problém paměti

Problému svědectví je také blízko problematika paměti. Každá vzpomínka má určitý obsah, to, k čemu se primárně vztahuje. Obsah přitom může být verbalizovatelný (sémantická paměť, explicitní paměť), neverbalizovatelný (procedurální paměť, implicitní paměť) či nevyhraněný (epizodická paměť). K tomuto obsahu se dále váže kontext, který upřesňuje emocionální zabarvení a který také může obsahovat pravdivost či přesvědčivost určitých vzpomínek nebo tvrzení (Je pravda, že Tokio je hlavní město Japonska, a pamatuji si to přesně.). Přitom obsah i kontext vzpomínky mohou být samostatně či společně různorodě porušeny.

Existuje značné množství teorií paměti, které ji různým způsobem dělí, vysvětlují vznik vzpomínek, jejich funkci či naopak poukazují na nefunkčnost paměti. Následující část vychází z pojetí paměti jako *paměťových skladů* (*multi-store approach*), jež se zaměřuje na rozlišení paměti na základě její doby trvání a místa uložení (byť to není jednoznačně určeno). Tento přístup rozlišuje mezi *senzorickými paměťovými sklady* (*sensory memory*), *krátkodobou pamětí* (*short term memory*) a *dlouhodobými paměťovými sklady* (*long term memory*).

Obrázek 3: Přístup k paměti jako k paměťovým skladům

Senzorické paměťové sklady se rozpadají na specifické sklady jednotlivých modalit (jako je zvuk, obraz, teplota atd.) a uchovávají informaci po velmi krátkou dobu (cca 0,5 sekundy). Příkladem je echoická paměť jako přechodný sluchový sklad, která umožňuje v případě, že se zcela nesoustředíte na výklad učitele, zopakovat jím položenou otázku.

Na senzorické paměťové sklady navazuje (někdy se s nimi může dokonce částečně překrývat) krátkodobá paměť, která je někdy označována jako pracovní paměť (working memory). Tato paměť je silně ovlivněna pozorností, jakékoli vyrušení jinými informacemi může způsobit zapomenutí – má tedy limitovanou kapacitu (zde se hovoří o zázračném čísle 7, což je o počtu štěpů, *chunks*, integrovaných jednotek informace) a trvá přibližně 20 až 30 sekund.

Poslední, dlouhodobou paměť, lze nazvat grálem paměti. Tato paměť nemá jednoznačně omezenou kapacitu ani délku trvání. Může v ní ale docházet z různorodých příčin k zapomínání (podle různých modelů a teorií: rozpad paměťových stop, vytěsnění, interference ...).

V rámci přístupu více paměťových skladů je třeba říci, že každá informace by měla projít adekvátní posloupností jednotlivých typů (viz obr. 3). V případě, že je tato posloupnost narušena, dochází k problémům s pamětí – ať už s jejím obsahem, jejím kontextem či s jejím uchováním. Zároveň v každém ze skladů může dojít k zapomenutí informace, k jejímu nepředání či k jejímu porušení. Existuje velké množství různorodých poruch paměti. Z hlediska přístupu více paměťových skladů a s ohledem k obsahu a kontextu vzpomínek lze rozdělit následovně:

Problémy ukládání informací: Zde lze vzpomenout jak potíže spojené se senzorickými poruchami, kdy je narušen celý proces hned v počátku, tak potíže s postupem mezi jednotlivými sklady. Za příklad potíží druhé typu lze považovat fenomén *déjà vu* (*déjà entendu*, *déjà éprouvé* atd.), kdy dochází k přenosu informace ze senzorických skladů do dlouhodobé paměti, z které je tato informace až následně zpětně získávána do paměti krátkodobé. Není přitom narušen samotný obsah, ale kontext, kdy to, co je aktuální, je zároveň považováno za již minulé.

Problémy uchování informací: Z pohledu epistemologie je zajímavý *efekt spáče* (*sleep effect*) (Hovland & Weiss, 1951). Nejedná se o patickou, chorobnou, poruchu, ale o rozdílnou tendenci při zapomínání obsahu sdělení a jeho kredibility, kontextu. Jako příklad lze uvést situaci, kdy nějaký politik, kterému nevěříte, sdělí, že v budoucnu nastane krize. I když se z Vašeho pohledu jedná o informaci, která má díky svému zdroji nízkou kredibilitu, může po čase dojít k tomu, že ji dále nebudete asociovat s tímto zdrojem, a její kredibilitu tak zvýšíte. Při tomto efektu tak dochází k porušení kontextu vzpomínky, kdy se mění její důvěryhodnost.

Problémy vybavování informací: Problémy spojené s vybavováním informací jsou patrně nejznámějšími a nejběžnějšími. Jejich příkladem je *vzpomínkový klam*, kdy dochází

ke změně kontextu v tom smyslu, že věci nepřímo prožité (např. literární děj) jsou chápány jako prožité (tj. v mládí jsme s kamarády hráli o knoflíky a bylo nás pět). Lze sem také zařadit *konfabulace*, kdy jsou neúplné informace nevědomě doplňovány (vyskytují se např. u Korsakova syndromu, kdy pacient, který byl v zoo, doplňuje detaily ze svého výletu, jež neprožil a které při stejné otázce později různorodě mění). Další poruchou paměti je *kryptomnézie*, kdy opět dochází k narušení kontextu. V tomto případě postižený považuje vzpomínku za svou vlastní originální myšlenku.

Paměť je zrádná, ale není možné se bez ní obejít. Paměť užíváme při všech důkazech, případně musíme pracovat s jejich jednotlivými kroky, které musíme nést v paměti. Otázkou tedy je, jak lze využití paměti ospravedlnit. První možností je pokusit se poukázat na koherenci vzpomínek. Pokud máme např. vzpomínku na své prázdniny u moře, je možné ji uvést do celého souboru dalších vzpomínek, které se k ní vážou (pamatuji si, jak jsem se balil, jak jsme cestovali, jak jsem se málem utopil) a dohromady tvoří koherentní celek. Je ale možné, že vzpomínka je natolik izolovaná a s jinými vzpomínkami netvoří větší koherentní celek (pamatuji si, že jsem jednou v mládí před domem upadl a rozbil si současně obě kolena). Pokud vyvolává alespoň další, byť neúplné obrazy (pamatuji si dům, před kterým jsem stál), je možné odvolat se k nim, i když toto ospravedlnění nebude natolik silné jako ospravedlnění uvedené výše.

Některé vzpomínky můžeme také alespoň částečně otestovat – jak přímo (vzpomínám si, že to je v této knize, počkejte, podívám se), tak prostřednictvím svědectví dalších osob (vzpomínám si, že to bylo v té knize, co jsme četli, počkejte, zeptám se). Poslední možností je pak pokusit se poukázat na to, že některý druh vzpomínek je důvěryhodnější než jiný, nebo na to, že někteří lidé mají lepší paměť. Je ale otázkou, zda takový druh vzpomínek existuje. Lidé, kteří mají lepší paměť, samozřejmě existují (v některých případech lze hovořit dokonce o hypermnézii).

Vzpomínky bohužel nelze ospravedlnit bez použití paměti. V každém z výše uvedených příkladů byla využita minimálně paměť pracovní. Paměť sama tak může být chápána jako ničím jiným neospravedlnitelná. To by nás mohlo zavazovat k tomu, že jedinými ospravedlnitelnými objekty jsou ty, které jsou ospravedlněny přímo (např. pomocí přímé zkušenosti) či ospravedlnění nepotřebují, neboť jsou pravdivé samy o sobě. Nicméně i o všech těchto objektech lze pochybovat. Alternativou je přistoupit k paměti jako k něčemu, co samo nese ospravedlnění. Co by to však mohlo být za vlastnost paměti s ohledem k výše řečenému. Zatímco přímá zkušenost je zaručena tím, že je aktuálně přítomna ve vědomí, apriorní soudy vychází z podstaty jazyka či z logiky, paměti lze pouze důvěřovat.

5.4 Základní pojmy

- poznání/znalost
- Gettierovy problémy
- Agrippovo (Münchhausenovo) trilema
- fundacionalismus
- koherentismus
- infinitismus
- apriorní/aposteriorní
- analytické/syntetické
- empirismus
- racionalismus
- konstruktivismus
- paměť
- svědectví

5.5 Základní problémy

- Co je poznání?
- Co lze poznat?
- Jak lze poznávat?

5.6 Kontrolní otázky

- Jaké jsou problémy tradičního vymezení znalosti?
- Jaké jsou problémy tvrzení, že svět zakoušíme přímo?
- Jak lze ospravedlnit poznání z paměti?

5.7 Rozšiřující literatura

- Bonjour, L. (2009). *Epistemology: Classic problems and contemporary responses*. Rowman & Littlefield Publishers.
 - Základní úvod do epistemologie.
- Klein, P. (2007). Human knowledge and the infinite progress of reasoning. *Philosophical Studies*, 134(1), 1–17.
 - Klein předkládá velmi zajímavou obhajobu infinitismu a zároveň se mu daří vyložit problémy fundacionalismu a koherentismu.

Poznámka 6

Filosofie mysli

Jak již napovídá název této kapitoly, budeme se zabývat tím, jak je ve filosofii pojímán vztah mezi myslí a tělem nebo (především v rámci historického kontextu) vztah duše a těla. Koncepty filosofie mysli jsou velmi těsně spjaty s ontologií. Zatímco v kapitole věnované ontologii jsme proti sobě stavěli monismus a pluralismus, v této kapitole budeme proti monismu klást dualismus. Je nasnadě, že dualismem je zde míněn dualismus duše (mysli) a těla, zatímco monistické koncepty jsou založeny na názoru, že mysl (duše) a tělo nejsou dvě samostatné substance, nýbrž že jedno je projevem druhého.

6.1 Dualismus

Mnoho lidí (možná většina lidí) bude intuitivně zastávat nějakou variantu dualismu, tedy přesvědčení, že člověk je jakousi složeninou dvou substancí – hmotného těla a nehmotné duše. Naše myšlení či prožívání je přece něco, co se odehrává uvnitř našeho těla, ale zažíváme ho zcela jinými způsoby než právě fyzické věci. Ano, v našem mozku se sice odehrávají různé fyzikální a chemické děje, ale my přeci nevnímáme nějakou látkovou výměnu nebo elektrický potenciál, my vnímáme radost, žízeň, červenou barvu...

V historii lze nalézt mnoho zastánců dualismu. V Platónově koncepci představuje duše nesmrtelný oživující princip, který přetrvává i po smrti těla, přičemž je-li duše dobrá (resp. jsou-li její složky v rovnováze), pak tato duše může poznat říši idejí (tedy oblast skutečných jsoucen). Také většina církevních myslitelů zastávala dualistické teorie a řešila problémy sporného vztahu hříšného a smrtelného těla s nesmrtelnou duší nebo např. problémy znovuzkříšení, zda a jak povstanou po smrti také lidská těla. Atomisté považovali duši za složeninu velmi jemných atomů. Anaximénés považoval za oživující princip našeho těla, tedy vlastně za duši, vzduch. Duše je v těchto koncepcích mnohdy představována jako něco materiálního, jako něcom, co se nijak extrémně neliší

od ostatních věcí ve světě. Takováto koncepce duše a těla s sebou nese určité problémy. Jak velká je duše a kde je umístěna? Pokud při nějaké nehodě přijdu o prst, přijdu i o část duše? Pokud je duše materiální, je možné ji zničit? Někteří filosofové zastávali názor, že duše se může po smrti rozpadnout stejně jako tělo.

6.1.1 Interakční dualismus

Descartes přichází s koncepcí duše a těla, která je poměrně abstraktní a radikálně dualistická. Jeho ontologie je založena na existenci dvou substancí. První je *res extensa*, věc rozprostraněná, jež označuje věci materiálního světa. Charakteristické pro tuto substancí je právě rozprostraněnost – cokoli materiálního zabírá nějaké místo. Duše, *res cogitans*, věc myslící, žádné místo nezabírá, je zcela nemateriální. Kromě lidských duší se do *res cogitans* řadily ještě „vyšší bytosti“, jako jsou např. andělé. Ti ale zase neměli tělesnou schránku. Zvířata Descartes chápal pouze jako velmi důmyslné (ale přesto nemyslí a necítí) stroje složené z kostí, šlach, měchů atp. Této verzi dualismu se občas říká *karteziánský dualismus*.

Tato verze dualismu s sebou ale přináší jeden obrovský problém. Jak může duše ovlivňovat tělo? Pokud jsou duše a tělo dvě tak radikálně odlišné substance, pak není možné, aby se jakkoli ovlivňovaly, neexistuje mezi nimi kauzální interakce. Hmota může působit jen na hmotu a nemůže ovlivnit něco nehmotného a naopak.¹ Má-li naše duše touhu napít se, nemůže žádným způsobem ovlivnit naše tělo, aby použilo ruku a přiblížilo její pomocí sklenici vychlazeného piva k ústům. Stejně to platí i naopak: i kdyby naše ruka vzala sklenici piva a přiblížila ji k našim ústům, naše duše nemůže pocítit chlad ze sklenice piva, ani jeho chuť po napití se.

Descartes si tohoto problému byl vědom a přišel i s jeho řešením, které ale rozhodně nepatří k těm nejelegantnějším v historii filosofie. V lidském těle se podle něj nachází zcela jedinečný orgán, který umožňuje vzájemnou kauzální interakci² mezi tělem a duší – tímto orgánem je šišinka. Toto řešení není uspokojivé z mnoha důvodů. Moderní filosof by se Descarta mohl celkem oprávněně zeptat, jakým způsobem přišel na to, že zrovna šišinka je oním místem, kde dochází k interakci dvou substancí. Ačkoli Descartes hledal nezpochybnitelné základy, na nichž lze vystavět vědomí, toto řešení je čistě spekulativní. Nicméně spekulativnost není sama o sobě příliš silnou námitkou. Mnohem více devastující je námitka, že toto řešení porušuje pravidla Descartovy dualistické ontologie, jelikož substance se nemohou nijak ovlivňovat. Kdybychom přistoupili na tvrzení, že substance se přeci jen ovlivňovat mohou (což by ale oslabilo Descartovu

¹Zde je zapotřebí si uvědomit, že pojem nehmotný nelze ztotožňovat např. s energií nebo s polem, neboť i tyto věci spadají do hmotného světa.

²Odtud další název Descartovy varianty dualismu – *interakční dualismus*.

ontologii), pak ale nepředkládá žádný přesvědčivý popis toho, jak by měla tato interakce fungovat.

6.1.2 Předzjednaná harmonie

Problému interakce mezi dvěma substancemi si byli dobře vědomi i ostatní zastánci dualismu. Zároveň si uvědomovali, že tento problém je zapotřebí vyřešit nějakým jiným způsobem než tím Descartovým. Jedním z dalších nabídnutých řešení byla tzv. *předzjednaná harmonie*, již postuloval Gottfried Wilhelm Leibniz. Ten si vzal k srdci, že různé substance se nemohou ovlivňovat, a přišel ze způsobem, jak je možné vysvětlit, že když máme žízeň, vezmeme si sklenici, napijeme se a cítíme chuť toho, co jsme právě vypili. Jeho koncepce je založena na myšlence, že Bůh vytvořil svět, tedy obě substance. Potud se shoduje s Descartem. Stav mysli podle Leibnize odpovídají stavům těla pouze díky tomu, že vše bylo na začátku ujednáno. Bůh ale navíc po stvoření světa obě substance zkoordinoval a nastavil, co mají v průběhu existence dělat. Běžně se používá přirovnání, že Bůh je v této koncepci hodinář a substance jsou jako dvoje hodiny, které Bůh-hodinář vytvořil a natáhl tak, aby ukazovaly vždy stejný čas. Obě hodiny fungují zcela nezávisle na sobě, ale přesto jsou v harmonii. Modernější alternativou tohoto příkladu může být sledování filmu v kině. Na plátně vidíte obraz a zároveň slyšíte hudbu a další zvuky z reproduktorů. Ačkoli zvuky odpovídají tomu, co se děje na plátně, jedno neovlivňuje druhé – obraz na plátně nevyvolává zvuk z reproduktoru, obojí pochází z jiného zdroje. To, že když máme žízeň, tak se napijeme, je vysvětleno následovně: v určitém konkrétním okamžiku má naše duše pocítit žízeň a naše tělo je nastaveno tak, že o chvíli později zvedne sklenici a napije se.

I tato koncepce má ale své problémy, přičemž asi tím největším je, že všechno je předem určeno. To znamená, že neexistuje svobodná volba ani svobodná vůle a my všichni jsme jen loutky hrající své předem určené role. Pro někoho toto nemusí být vůbec problém, ale pro křesťanské filosofy a teology to problém představovat může, protože tato koncepce omezuje Boží svobodu „změnit názor“ a zasáhnout do chodu světa.

6.1.3 Okasionalismus

S řešením tohoto problému přišel Nicholas Malebranche v podobě tzv. *okasionalismu*. Ani podle něho se nemohou substance ovlivňovat. Je proto zapotřebí, aby byly nějakým způsobem harmonizovány. Harmonizaci má opět na starosti Bůh, ale tentokrát je harmonie Bohem realizována v každém jednotlivém okamžiku. Tím je zachráněna svobodná vůle i možnost Božího zásahu do světa.

6.1.4 Epifenomenalismus

Proponenti dalšího směru v rámci filosofie mysli, který se nazývá *epifenomenalismus*, řeší interakční problém oslabením tvrzení, že mysl a tělo na sebe nemohou vzájemně působit. Zároveň ale nechtějí tvrdit, že by se ovlivňovaly obě substance navzájem. Jejich řešení spočívá v tom, že pouze tělo může ovlivňovat mysl, mysl však tělo ovlivnit nemůže. Naše mysl je tedy vytvářena mozkiem, ale nijak ho nemůže zpětně ovlivnit. Epifenomenalismus tedy lze přirovnat ke vztahu projektoru a projikovaného. Zatímco změny v projektoru mají za následek změny v projekci, projekce nemůže nijak ovlivnit projektor. Kritikové epifenomenalismsu toto považují za zcela absurdní, jelikož je podle nich zřejmé, že naše mysl ovlivňuje naše chování.

6.1.5 Emergentismus

Zastánci *emergentismu* považují mentální za něco, co vzniká jako důsledek specifického uspořádání jednotlivých materiálních částí. Mysl je chápána jako vlastnost celku těla, resp. mozku. Tato vlastnost se ale nedá nijak „rozložit“ mezi jednotlivé části mozku. Je to něco, co vzniká až tehdy, když jednotlivé části mozku fungují jako jeden celek. Celek tedy v emergentistickém pojetí nelze brát jako pouhý součet svých částí, je to něco více. Oproti pouhému součtu částí se celek kvalitativně odlišuje právě tím, že z něho vyvěrá něco povahově zcela odlišného – mysl. Jako zjednodušenou ilustraci si lze představit hodinky. Možnost určovat a měřit čas nám dávají pouze kompletní, složené a fungující hodinky, nikoliv jejich jednotlivé součástky (například rozprostřené na stole). Teprve tehdy, když jsou jednotlivé části správně uspořádány a interagují mezi sebou, vzniká u celku hodinek schopnost určovat a měřit čas, kterou žádná z jejich součástí nemá. Oproti teoriím, o nichž bude řeč v následující části, je tak emergentismus nereduktivní.

6.2 Monismus

Dualismus byl ve filosofii mysli převládajícím směrem do 19. století, s rozvojem moderní vědy se však začínaly prosazovat monistické koncepce. Zatímco dualisté hlásají dualitu duše a těla, monisté věří, že opravdu existuje pouze mysl, nebo pouze tělo. Prvním, méně rozšířeným směrem je monismus založený na přesvědčení o existenci duše/mysli – jedná se o tzv. *idealismus*. Tento monismus je poněkud staršího data, jeho zastáncem byl například George Berkeley. Ten tvrdil slavné *esse est percipi* (*být znamená být vnímán*). Berkeley tvrdil, že veškeré fyzikální věci jsou projekcemi závislými na mentálních stavech vnímající mysli. Tato varianta idealismu je běžně známa pod názvem *subjektivní idealismus*. Lze však uvažovat i *objektivní idealismus*, v němž je vše chápáno jako obsahy

nějaké univerzální mysli, často mysli Boží. Jedním z nejvýznačnějších objektivních idealistů byl G. W. F. Hegel. Monistou byl také Baruch Spinoza, podle něhož jsou mentální a materiální pouze dvě vlastnosti (z mnoha) jedné jediné substance. Jeho pozice je nazývána *neutrální monismus*.

Modernější a v současné době nejrozšířenější variantou monismu je monismus založený na přesvědčení, že existuje pouze hmota/tělo. Takovému monismu se říká monismus *materialistický* nebo *fyzikalistický* a je spojený s rozvojem biologie, medicíny a dalších (především experimentálních) věd. Vedl k myšlence, že mysl není jen něčím, co by bylo třeba k vysvětlení různých fenoménů, ale je ve své podstatě ohraničitelná určitým materiálním objektem, je tedy nakonec rozprostraněná. Jak již bylo zmíněno výše, koncepce, které jsou zde zmiňovány, jsou redukcionistické – podle jejich zastánců není celek nic víc než pouhý součet svých částí. Mentální stavy tak lze v důsledku redukovat na stavy organismu.

6.2.1 Behaviorismus

Behaviorismus, který se prosazoval v rámci psychologie v USA na přelomu 19. a 20. století a na začátku 20. století, byl známý díky svému pojetí mysli jako *černé skříňky (black box)*. Tento typ behaviorismu byl *metodologickým monismem*. Psychologičtí behavioristé se zpočátku nechtěli o vnitřních mentálních stavech lidí vyjadřovat, protože je považovali za neměřitelné, intersubjektivně netestovatelné – tedy nevědecké. Behaviorismus tedy není ontologickým monismem, jelikož se o existenci a vlastnostech mentálních stavů odmítá bavit.

Logický behaviorismus už však postoupil o krok dál a prohlásil, že tělo je jediné, co skutečně je. Metodologický monismus tak byl zesílen v ontologický. Myšlení bylo chápáno jen jako soubor určitých projevů.

6.2.2 Teorie identity

S rozvojem neurověd byly mentální stavy postupně určeny jako stavy mozku a byla vytvořena takzvaná *teorie identity*. Tato teorie byla hlavním motivem pro hledání tzv. *neurálních korelátů*, tedy toho, jaké mentální stavy odpovídají konkrétním stavům mozku. Toto hledání si lze představit tak, že vědci umístí subjekt do fMRI přístroje a ukazují mu postupně například barevné kartičky, přičemž se snaží zjistit, jaké oblasti mozku se u jednotlivých subjektů aktivují při pohledu na konkrétní barvu. Problém teorie identity spočívá mimo jiné i ve fenoménu neuroplasticity. Pokud například někdo během života utrpí vážné poranění mozku, je možné, že v jeho mozku dojde k převzetí určitých funkcí jeho jinými částmi. Snažit se tak najít mapu neurálních korelátů je velmi náročné, jelikož

u různých lidí mohou různé funkce zastávat různé části mozku.

6.2.3 Anomální monismus

Další teorií, která se snažila osvětlit vztah mentálních a materiálních stavů, byl *anomální monismus* (zastávaný např. Donaldem Davidsonem). Mentální stavy jsou chápány jako *supervenující* na materiálních stavech. O supervenientních vlastnostech se občas mluví jako o parazitujících vlastnostech. Představte si člověka, který je 184 cm vysoký, říkejme mu Honza. Honza má vlastnost *být vysoký 184 cm*. Jenomže jelikož 184 cm měří nebo měřili i jiní lidé, např. Bradley Cooper, Ryan Gosling nebo Saddám Husajn, má Honza tedy díky vlastnosti *být 184 cm vysoký* i mnoho vlastností supervenujících na ní, jako např. *být vysoký jako Ryan Gosling*. Podobným způsobem pak podle anomálního monismu funguje mysl – pokud mám vlastnost *mít stav mozku x*, pak mám zároveň i mentální stav *vnímat červenou*.

6.2.4 Funkcionalismus

Alan Mathison Turing a další navrhli *teorii funkcionalismu*, která tvrdí, že mentální stavy jsou charakterizovány svou kauzální relací s jinými mentálními stavy, se sensorickými vstupy a behaviorálními výstupy. Obecně je funkcionalismus charakterizovaný myšlenkou vícenásobné realizovatelnosti. Jednu funkci je totiž možné realizovat více způsoby. Past na myši může být dřevěná destička s drátěným mechanismem sloužícímu k usmrcení myši, může se jednat o celokovové „čelisti“ nebo třeba o klíčku s dvířky, která myš uvnitř uvězní, ale nezabije ji. Podobně je možné uvažovat o mentálních stavech, což je možné realizovat různými způsoby (například aktivací různých neuronů).

Rozvoj kognitivních věd a nástup počítačů postupně vedl k otázce, zda by stroje mohly myslet. Tento problém se Turing pokusil vyřešit navržením specifického testu, který pracoval se schopností pozorovatele rozlišit odpovědi myslícího objektu od objektu nemylícího. Tomuto testu říkal sám Turing *imitační hra*, ale dnes je známý především jako *Turingův test*. Zatímco termín „myslet“ je vágní, pojem vítězství v imitační hře není tak problematický. V imitační hře jsou tři místnosti – v jedné je experimentátor, ve druhé člověk a ve třetí Turingův stroj, resp. počítač. Komunikace mezi místnostmi probíhá v písemné podobě. Experimentátor má na základě odpovědí na své otázky, které z jednotlivých místností dostává, určit, ve které místnosti je člověk. Pokud experimentátor nebude moci určit, kde je člověk, nebo pokud se splete, pak stroj vyhrál imitační hru a mělo by tedy být ospravedlnitelné tvrdit, že stroj myslí.

Funkcionalismus napadá slavný myšlenkový experiment Johna Searla *Čínský pokoj*. V tomto myšlenkovém experimentu máme místnost, v níž je člověk, který umí česky

(anglicky) a neumí čínsky. Tento člověk má zároveň manuál psaný v řeči, jíž rozumí. Manuál obsahuje syntaktická pravidla čínštiny, která umožňují na libovolnou sadu čínských znaků odpovědět pomocí jiné sady čínských znaků. Do místnosti přicházejí tabulky s čínskými znaky, na něž obyvatel místnosti podle manuálu odpovídá. Jeho odpovědi se přitom zdají jako zcela smysluplné. Umí člověk v místnosti čínsky? Nebo je otázka špatně položená a je to ve skutečnosti tak, že člověk čínsky neumí, ale čínský pokoj ano? Je tedy možné, že imitační hra není adekvátním kritériem pro připsání mysli?

Pro funkcionalismus je typické i to, že jeho zastáncům je jedno, z čeho je mozek vytvořen. Pokud bychom podle funkcionalistů nahradili neurony libovolnými funkčně ekvivalentními jednotkami, mozek by stále myslel – a je jedno, jestli těmito funkčně identickými jednotkami jsou mikročipy, vodovodní potrubí, sýr nebo Číňané. Zkusme se nyní zamyslet nad poslední uvedenou variantou. Představte si, že máme stejné množství lidí, jako je neuronů v mozku. Neurony, zjednodušeně řečeno, mohou přijímat a vysílat signály. To ale dovedou i lidé zavřeni do patřičně vybavených místností. Představte si tedy obří síť takto vybavených místností s operátory uvnitř, která dokonale kopíruje propojení neuronů v mozku. Jelikož jak neurony, tak i místnosti mají, co se týká komunikace, stejné možnosti a jelikož mozek i síť místností jsou stejně propojeny, lze říci, že z funkčního hlediska jsou tyto systémy totožné. V jednom případě se o přenos informace starají neurony, v druhém případě lidé. Tento přenos má ale v obou případech zcela identický průběh. Pokud ale jsou oba tyto systémy z funkčního hlediska totožné, měli bychom tedy oběma připsat mentální stavy. Pokud se vám myšlenka, že by systém propojených místností s lidskými operátory mohl myslet, zdá absurdní, funkcionalismus pro vás není teorií mysli.

6.2.5 Jaké je to být netopýrem?

Jedním z nejznámějších kritiků fyzikalistických koncepcí mysli je Thomas Nagel, jehož argument proti fyzikalismu je založen na tvrzení, že fyzikalismus pomíjí fenomenální charakter zkušenosti.⁵ Mají-li lidé i zvířata mentální stavy, pak se konkrétní jedinec vždy nějak cítí – má přímou zkušenost s tím, jaké to je být sám sebou. Výmluvný je název jeho patrně nejznámějšího článku Jaké je to být netopýrem. V tomto článku poukazuje na mnohými nereflektovaný truismus, že zkušenost můžeme mít pouze s vlastními mentálními stavy. Vy víte, jaké to je být právě vámi, a já vím, jaké je to být

⁵Záměrně se v tomto textu vyhýbáme pojmům jako počitek nebo vjem, jelikož se jedná o termíny, které jsou používány v psychologii, a jejich použití v kontextu tohoto textu by bylo mnohdy zavádějící. Stejně tak se vyhýbáme používání ve filosofii mysli celkem běžně užívaného termínu *qualia* (občas počestřovaného na *kvália*), jelikož tento pojem nemá v rámci filosofie jednotnou definici a jeho použití není pro účely tohoto textu nezbytné.

mnou – máme s tím přímou a nezprostředkovanou zkušenost. Není ale možné, abyste věděli, jaké to je být mnou, a stejně tak já nemůžu vědět, jaké to je být vámi. Můžu si pouze představovat, jak si asi myslím, že bych se cítil, kdybych byl někým jiným. Přímý přístup k takové zkušenosti ale nikdy nebudu moci mít. Tato naše subjektivní přímá zkušenost s vlastními stavy mysli nemůže být podle Nagela fyzikalisticky redukována. Je možné si představit, jaké to je být netopýrem? Zatímco lidé se orientují primárně pomocí zraku, netopýr využívá echolokaci. Ačkoli víme, na jakém principu echolokce funguje, nemůžeme si dost dobře představit, jaké to je být netopýrem. Podle Nagela by nepomohlo, ani kdyby se také u lidí vyvinula schopnost echolokace, protože ani poté by lidé stejně nemohli vědět, jaké to je být netopýrem.

6.2.6 Pseudoprobém?

Problém vztahu mysli a těla představuje pro některé badatele pouhý pseudoprobém. Ludwig Wittgenstein a John Searle tvrdí, že se jedná pouze o zmatení dvou slovníků. Mluvíme stále o stejné věci, jen používáme jiná slova.

6.3 Problém ostatních myslí

Dosud jsme se zabývali tím, jak se různí filosofové snaží odpovědět na otázku, jak funguje vztah mysli a těla. Při našich úvahách jsme ale dosud mlčky předpokládali jednu věc – lidé mají mysl a mentální stavy. Je tento předpoklad oprávněný?

Předchozí oddíl jsme zakončili zamyšlením týkajícím se toho, že není možné mít přímou zkušenost s tím, jak myslí a jak se cítí někdo jiný. Pokud rozvedeme tyto úvahy do důsledků, musíme si položit otázku, zda vůbec mají ostatní lidé mentální stavy.

Pro účely tohoto výkladu přejdeme do první osoby a vraťme se k Descartovi. Základem, na němž můžu začít stavět filosofii, je nezpochybnitelnost toho, že já myslím, a tudíž existuji. Je možné, že ve skutečnosti nyní nesedím na balkóně svého bytu s notebookem, je možné, že reálný není ani můj čím dál větší pocit žízně, ale nemohu pochybovat o tom, že myslím. Dál nebudu pochybovat o tom, jestli to, co vidím, cítím atp., je způsobeno reálnými podněty, to momentálně nehraje roli. Podstatné ovšem je, že mám nějaké mentální stavy. Mám žízeň, cítím chlad, jsem unavený, našťvaný atd. Prostě na něco myslím nebo si něco uvědomuji. O tom nemám pochybnosti. Jak si ale můžu být jistý tím, že to samé, co se odehrává v mé mysli, se odehrává i v myslích ostatních lidí? Jak si vůbec můžu být jistý, že ostatní lidé mají mysl? Ve filosofii mysli se často pracuje s myšlenkovými experimenty založenými na tom, že je možné si představit, že by existovaly bytosti, které by se chovaly nerozlišitelně od normálních

lidí (u nichž předpokládáme existenci mentálních stavů) a zároveň by od nich byly fyziologicky neodlišitelné, ale žádné mentální stavy by neměly. V těchto případech se mluví o tzv. *filosofických zombie*, bytostech bez mentálních stavů. Filosofická zombie je nerozeznatelná od normálního člověka – může vám poradit, jak najít nádraží, naštvat se kvůli příliš teplému počasí nebo se smát se slzami v očích vašemu přednesu nejlepších hlášek z filmů Quentina Tarantina. To všechno je ale jen chování. Zombie nemá mysl – necítí radost, jen ji projevuje, nerozumí kvantové mechanice, jen její hlasivky produkují zvuky, které dohromady dají přednášku o EPR paradoxu.

Pokud je myslitelné, že takovéto bytosti mohou existovat, jak si můžeme být jisti, že ostatní lidé opravdu mají mentální stavy? Bertrand Russell uznává, že neexistuje způsob, jakým bychom mohli nahlédnout do mysli ostatních, a tudíž nikdy nemůžeme mít jistotu, že ostatní opravdu nějaké mentální stavy mají. Zároveň je ale předpoklad, že ostatní lidé (ale vlastně i zvířata) mají mentální stavy, nejlepším vysvětlením toho, proč se chovají tak, jak se chovají.

6.4 Vše je jen simulace

Když byl do kin v roce 1999 uveden *Matrix*, hodně lidí se alespoň na chvíli zamyslelo nad otázkou, zda to, co vnímáme, je opravdu skutečný svět. Filozofové si tuto otázku pokládali již dříve a dokonce svoje úvahy dotáhli do větších extrémů, než je *Matrix*. Jedním z nejznámějších myšlenkových experimentů je experiment zvaný *mozky v kádi*, v němž si Hilary Putnam pokládá otázku, jak můžeme poznat, zda jsme skuteční lidé s fyzickým tělem ve skutečném světě, nebo pouhé mozky plovoucí kdesi v kádi připojené k počítači, který tyto mozky zásobuje smyslovými daty.

Co zkusit zajít trochu dál a odmyslet si i mozky v kádi? Co když neexistuje žádné fyzické tělo ani mozek, ale všechno, čím jsme, je jenom počítačový kód? Je to možné? Elon Musk si myslí, že to je nejenom možné, ale že je to prakticky jisté. Myšlenka, že je téměř jisté, že jsme ve skutečnosti pouhou počítačovou simulací, pochází od filozofa Nicka Bostroma **Bostrom (2003)**, který přišel s argumentem založeným na pravděpodobnosti, jenž vypadá zhruba následovně:

Na začátku máme dvě možnosti – lidstvo někdy v budoucnosti sestrojí počítač schopný dokonalé simulace našeho světa, nebo nikoli.⁴ Vzhledem ke stupni vývoje technologie je velmi nepravděpodobné, že by lidstvo nebylo schopno vytvořit dostatečně výkonné počítače. Samozřejmě za předpokladu, že se lidstvo samo nezničí. Je

⁴Dokonalou simulací je myšlena taková simulace, v níž jsou simulovány i vnitřní stavy lidí. Pokud byste tedy byli simulováni, tak jsou simulovány i vaše myšlenkové pochody, takže pro vaše simulované já je simulace nerozeznatelná od skutečnosti.

tedy pravděpodobné, že lidstvo opravdu někdy v budoucnosti bude schopno dokonale simulovat svět. A teď si představte, že se v budoucnosti někdo rozhodne nasimulovat právě tento den, kdy si pročítáte tato skripta. Jaká je pravděpodobnost, že tato skripta čtete opravdu vy, tedy fyzická bytost, a nikoli vaše simulace? 50 %. A co když se někdo rozhodne onu simulaci pustit znovu? Pravděpodobnost klesá na 33 %. Takto lze samozřejmě nadále pokračovat. Podle Muska a Bostroma tak nakonec musíme uznat, že jsme s nejvyšší pravděpodobností pouhou simulací, a klást si otázku, jestli existuje mysl nebo tělo, je vlastně zcela zbytečné, jelikož neexistuje vlastně ani jedno, jediné, co existuje, je jen programový kód.

6.5 Sní androidi o elektronických ovečkách?

René Descartes patří zcela nepochybně k nejvýznamnějším myslitelům historie. Jeho dualistická koncepce vychází z intuice, která je sdílena velkým množstvím lidí. Dalo by se říci, že snad i většinou lidí. Duše a tělo jako dvě substance, které se setkávají v člověku – v jediném kusu hmoty obdařeném duší, schopným myslet. Jak jsme ale uvedli výše, karteziánský dualismus rozhodně není bez problémů a mnozí filosofové s ním polemizovali už za Descartových časů. Nikomu se ale nepodařilo svoji diskusi zaobalit do tak spektakulárního hávu, jako se to podařilo Ridleyemu Scottovi ve filmu *Blade Runner*. *Blade Runner* nijak neskrývá, že je komentářem k některým Descartovým myšlenkám – už samotné jméno hlavního hrdiny, Rick Deckard, poskytuje celkem jasné vodítko.

V *Rozpravě o metodě* a následně i v *Meditacích o první filosofii* nachází Descartes jistotu v myšlence, že i kdyby bylo všechno ostatní iluze, to, že já právě myslím, iluze být nemůže, jelikož nemyslel-li bych, nemohla by zde být ani ona myšlenka. Myšlení, vnímání a cítění je podle Descarta něco ryze lidského – všechno je totiž produktem naší duše, nikoli našeho těla. Již jsme uvedli, že pro Descarta bylo myšlení výsadou lidí a vyšších bytostí, ne však zvířat. Descartes ale žil v době, v níž něco jako robot nebo android bylo nemyslitelné. My ale nyní žijeme v době, kdy už roboti reální jsou a postupně se stávají čím dál propracovanějšími a schopnějšími. *Blade Runner* dovádí rozvoj robotiky do důsledků a ukazuje tzv. replikanty, roboty téměř nerozeznatelné od lidí. Replikanti mají oproti lidem některé nezanedbatelné výhody – například svoji sílu a intelekt. *Blade Runner* ukazuje replikanty jako schopné lepších kognitivních výkonů než lidé. Projít Turingovým testem by pro replikanta nebylo vůbec složité. A co víc, replikanti si pokládají filosofické otázky a zdá se, že prožívají emoce a mají citové vazby. Jsou schopni citových vazeb mezi sebou navzájem, záleží jim na jejich prožitcích a vzpomínkách, dokonce uvažují o smyslu vlastního života. Pokud ale replikant převyšuje

svým intelektem člověka, neřekl by o něm Descartes, že myslí? A pokud replikant myslí, neměl by mít i duši? Vnímá by Descartes i přes výše uvedené replikanty stejně, jako vnímá zvířata, nebo by změnil svůj názor na to, co všechno může mít duši?

6.6 Základní pojmy

- behaviorismus
- Černobílý pokoj
- Čínský pokoj
- dualismus
- emergentismus
- funkcionalismus
- fyzikalismus
- idealismus
- interakční dualismus
- interakční problém
- logický behaviorismus
- monismus
- teorie identity
- Turingův test

6.7 Základní problémy

- Je mysl, nebo tělo?
- Jaký je vztah mezi myslí a tělem?
- Jaké je to být netopýrem?
- Mohou stroje myslet?

6.8 Kontrolní otázky

- Co je to monismus ve filosofii mysli?
- Co je dualismus ve filosofii mysli?
- Jaký test navrhl Turing pro rozlišení přístrojů obdařených myslí?

Poznámka 7

Filosofie vědy

Základním problémem filosofie vědy je problém demarkace, vymezení vědy. Základní otázkou tak je: Co je to věda? Pokud totiž nevíme, co chceme studovat, co je předmětem našeho zájmu, pak nemůže tvrdit nic jasného a určitého. Problém demarkace vědy přitom není nikterak triviální. Je celá řada možností, jak k vědě přistupovat, a také na základě čeho ji vymezovat. Před demarkací je proto třeba rozhodnout několik dílčích problémů a otázek.

První z dílčích otázek, které je třeba vyřešit, zní: Co přesně je cílem rozlišení? Lze se totiž snažit o odlišení vědy jako celku nebo také o odlišení jejích částí. Případně může být cílem vymezení *dobré vědy*, charakterizované aplikací adekvátních postupů a přijímaných teorií, a *špatné vědy*, vyznačující se vědeckými nebo etickými prohřešky či jinými neadekvátními praktikami. Demarkace může také směřovat k ohraničení *pseudovědy* (*pseudo-vědy*), něčeho, co pouze předstírá vědu, nebo *para-vědy*, něčeho, co se zaobírá čímsi mimo vědu. Obdobně je možné zkusit vydělit *proti-vědy* (také označované jako *nevědy*), to, co přímo odporuje vědě, nebo jiné *systémy přesvědčení*, mezi které patří např. náboženství, metafyzika apod. Nebo je cílem prostě rozdělit vědu a vše ostatní, tedy *ne-vědu* (neplést si s výše zmíněnou nevědou, proti-vědou).¹

Druhá dílčí otázka směřuje k celkovému cíli řešení problému demarkace. Co má toto řešení přinést? Má být vyřešením získán popis, tedy *deskripce* určitého stavu vědy v nějakém času, nebo mají být získána i kritéria pro další hodnocení, tedy jakýsi předpis, *preskripce*? Pokud bude cílem pouhý popis, bude možné jej aplikovat na budoucí výzkumy? Pokud je naopak cílem předpis, nebude zamezovat možnému rozvoji vědy přílišnou restrikcí případných praktik? S tím také souvisí následující dílčí otázka týkající se univerzálnosti řešení. Bude možné demarkační kritéria vztáhnout na jakoukoli vědu nebo pouze na její dílčí část? Budeme moci hodnotit fyziku stejně jako sociologii? V ja-

¹Poměrně dobrý přehled jednotlivých pojmů podává [Hansson \(2017\)](#).

kékoli době? Zároveň je třeba rozhodnout, zda bude určení nějaké praxe jako např. vědy nezvratné. Bude možné, aby se něco, co bylo vědou, stalo ně-vědou a opačně? Další otázkou, kterou je třeba zodpovědět ještě před samotným řešením problému demarkace, je: co vlastně má být předmětem demarkace? Má být demarkace zaměřena na teorie jako na určité soubory propozic, nebo naopak na konkrétní metody a praxi, či přímo na osoby?

Poslední problém představuje praktické provedení demarkace. Jaký má být konkrétní postup? Bude určení probíhat pomocí testování, pomocí pozorování, či rozhovorů atd.? V rámci filosofie vědy existuje více návrhů řešení problému demarkace, všem se však zde bohužel nelze věnovat ². Následující přístupy je proto třeba chápat pouze jako základní, velmi hrubé a zjednodušené uvedení do problematiky.

7.1 K. R. Popper

Přístup *Karla Raimunda Poppera* k demarkaci vědy představuje pravděpodobně jednu z nejvlivnějších a nejznámějších koncepcí 20. století. Popper ve své knize *Logika vědeckého zkoumání* (Popper, 1997) navrhl odlišit vědu od ne-vědy (či lépe metafyziky nebo náboženství) pomocí *kritéria potencionální falzifikovatelnosti*, vyvratitelnosti. Popper chtěl demonstrovat, že vědu od ostatních systémů neodlišuje to, že je možné ji empiricky ověřit, *verifikovat*, nýbrž to, že je možné ji vyvrátit.

Je to totiž možnost vyvrácení, která činí z vědy přínosný podnik. Pokud by zde byla teorie, která by dokázala vysvětlit jakýkoli stav světa, pak by sice bylo možné tuto teorii vždy potvrdit (ať by přšlo, nebo nepřšlo, tato teorie by to byla schopna popsat), ale nebylo by možné ji vyvrátit (co jiného by se mohlo stát, než že prší, nebo neprší). Tato teorie by tedy vysvětlila mnohé, ale nemohla by určit, co nastane. Proč? Protože by mohla popsat jakoukoli budoucnost. Neurčila by tu, která podle ní má nastat. Za vědecké teorie by tedy měly být považovány pouze takové teorie, které se mohou mýlit – může nastat takový stav, že bude v rozporu s tím, co teorie určila.

Za nevědecké považuje Popper tyto tři teorie: Freudovu psychoanalýzu, Marxovu teorii historie a Adlerovu individuální psychologii. Přitom dodává, že ať byste byli v jakémkoli duševním rozpoložení, freudián nebo zastánce Adlera by vám dokázal říci, proč jste právě v tomto stavu. Stejně tak Marxova teorie historie dokázala vysvětlit, proč nastala např. I. světová válka, ale dokázala by vysvětlit i případ, kdy by tato válka nenastala. Pokud se pak zeptáte zastánce Freuda nebo Adlera, co Vás čeká v budoucnu, nebudou podle Poppera schopni odpovědět, protože vše bude možné. Obdobně je tomu v případě Marxovy teorie.

²Pro více informací, které zde nebudou probrány, viz [Hansson \(2017\)](#).

Pokud tedy chceme mít vědeckou teorii, musí být možné ji falzifikovat, vyvrátit. Aby to ale bylo možné, je třeba, aby tato teorie splnila několik požadavků. V první řadě se jedná o to, že by měla umět formulovat své zákony ve formě striktně universálních tvrzení. Co to znamená? Máme singulární tvrzení, která pojednávají o konkrétních objektech. Příkladem takového tvrzení je: Já nyní sedím u svého počítače. Poté existují univerzální tvrzení, která pojednávají o skupinách objektů: lidé sedí u počítačů. Tento druhý druh tvrzení může mít podobu numerických nebo striktně universálních tvrzení. Numericky universální tvrzení budou ta, která bude možné rozložit na konečný počet singulárních tvrzení. Budou to tedy ta, jež lze nahradit vyjmenováním jednotlivých objektů: Petr, Karel, Jan ... sedí u počítače. Striktně universální tvrzení takto nahradit nelze, resp. mohli byste je nahradit jen nekonečným počtem singulárních tvrzení.

Proč je forma tvrzení důležitá? Pokud by se naše teorie skládaly ze singulárních nebo numericky universálních tvrzení, neříkaly by nám nic o tom, co jsme dosud neviděli nebo nezažili. Je to problém indukce, kdy se snažíme hovořit o všech věcech, dokonce i o těch, které ještě nejsou. Nechceme říci, že Slunce vyšlo a vyšlo právě tolikrát, ale že vyjde vždy, tedy potencionálně nekonečněkrát.

Dalším důležitým prvkem je rozlišení mezi existenčními a non-existenčními tvrzeními. Existenční tvrzení nám jednoduše říkají, že nějaká věc či věci jsou, non-existenční toto popírají. Z teorie pak potřebujeme odvodit právě onu neexistenci něčeho, nějakého stavu, abychom věděli, že když tento stav nastane, je naše teorie nepravdivá.

Naše teorie musí být také logicky konzistentní. Pokud totiž konzistentní není, pak je z ní opět možné odvodit cokoli. Z logiky víme, že z dvojice tvrzení „A je.“ a „A není.“ můžeme na základě principu exploze (pravidla Dunse Scota) vyvodit tvrzení „Nejoblíbenější zmrzlina Marťanů je medvídková.“

Nyní tedy víme něco o tom, jak by měla vypadat teorie. Ale jak vypadá její možná falzifikace? Nejprve si řekněme, že stejně jako v případě epistemologie řešil i Popper problém toho, co nám poskytuje důvod, proč máme něčemu věřit. Popper nazýval tento problém Friesovo trilema a určil v něm tři pozice: dogmatismus (něco je prostě dáno), psychologismus (máme speciální kanál pro poznání) a nekonečný regres (předkládání důvodů se nikdy nezastaví). Po zvážení pro et contra se pak přiklonil k mírné verzi dogmatismu, tedy rozhodl, že jsou zde určitá daná tvrzení. Tato tvrzení jsou přitom dána pozorováním, což je podle něj něco, co nelze dále specifikovat. To, jak se má pozorovat, je třeba se naučit.

Proces falzifikace vypadá následovně: máme teorii, jež splňuje výše uvedená kritéria. Z této teorie odvodíme určitý zákaz (non-existenční singulární tvrzení) a hledáme stav světa, který by tento zákaz nesplnil. To je možné ilustrovat takto: pokud byste si mysleli, že všichni lidé parkují, jak mají, z tohoto předpokladu si odvodíte tvrzení, že by nikdo

neměl parkovat na přechodu, a následně hledáte právě takové auto, které je na přechodu zaparkované.

7.2 T. S. Kuhn

Druhým velmi vlivným přístupem k rozlišení vědy je koncepce *Thomase Samuela Kuhna*. Kuhn na rozdíl od Poppera nezkoumal ani tak povahu teorií a to, jak je možné teorie vyvrátit, ale spíše to, jak věda funguje ve své praxi. Vycházel přitom z historie a jeho kniha *Struktura vědeckých revolucí* (Kuhn, 1997) se stala jednou z nejlivnějších publikací 20. století.

Kuhn se primárně zaměřoval na fungování vědy a odlišil její různá stadia. S ohledem na historii vymezil: *předparadigmatické stadium*, *stadium normální vědy* a *stadium ne-normální vědy*. Než tato stadia podrobněji rozebereme, je třeba si říci něco více o Kuhnově základních pojmech, totiž o *paradigmatu* a *disciplinárních maticích*.

Slovo paradigma pochází z řeckého slova „παράδειγμα“ (*paradeigma*), jež znamená vzor. Kuhn tento pojem původně používal pro označení mnoha rozdílných objektů³, za což byl velmi kritizován⁴. Z tohoto důvodu Kuhn nahradil pojem paradigmatu pojmem disciplinárních matic. Disciplinární matice obsahují symbolická zobecnění, modely, hodnoty a vzory, které jsou právě označovány jako paradigma. Nicméně i tento pojem má své problémy, i sám Kuhn říká, že v disciplinárních maticích může být i něco dalšího, ale nic konkrétního k tomu nedodává⁵. Disciplinární matice můžeme zjednodušeně pojímat jako něco, co charakterizuje vědeckou skupinu a co je touto skupinou charakterizováno (viz Kuhn, 1997). Disciplinární matice zároveň v jistém smyslu určuje prostor pro vědecké zkoumání tím, že klade otázky a zároveň vymezuje způsoby a postupy hledání odpovědí na ně. V tomto ohledu je tedy Kuhnův přístup přirovnáván k řešení puzzle. Je zde dán problém (mnoho částí puzzle), naším cílem je složit ho, plus zde máme i postup, tedy možné manipulace s jednotlivými dílky.

Disciplinární matice (či paradigma) jsou něčím, co je charakteristické pro stadium

³Paradigma lze chápat jako: obecně uznávaný vědecký výsledek, všeobecně přijímané příklady současné vědecké praxe, teorii nebo soubor teorií, společný názor nějaké skupiny, učebnici, model nebo schéma, předem vytvořenou a poměrně nepružnou krabici, ve které je vtěsnána příroda, ... (srov Kuhn, 1997: 10, 23, 30–32, 35, 36).

⁴Margaret Mastermanová kritizuje Kuhnovo pojetí paradigmatu v prvním vydání jeho knihy za to, že má minimálně 21 různých významů (viz Masterman, 1970). Dudley Shapere pak přímo píše, že pojem paradigmatu „je tak vágní a nejednoznačný, že paradigma nemůže být jednoduše odmítnuto, tak obecný, že nemůže být jednoduše aplikováno, tak záhadný, že nemůže pomoci s pochopením, a tak matoucí, že je překážkou k pochopení některých základních aspektů vědy“ (Shapere, 1964: 393)

⁵Tento pojem je též kritizován, viz Shapere (1984).

normální vědy. Matice zaručují kumulativní postup vědeckého poznání. Pokud tyto matice dostupné nejsou a teprve se formují, je toto období v Kuhnově přístupu chápáno jako předparadigmatické stadium. Na druhou stranu, pokud matice nejsou s to být dostatečně efektivní a plnit cíle vědeckého zkoumání, nastává stadium ne-normální vědy. To je určené zápasem několika přístupů dané problematiky, kdy ještě není zřejmé, podle jakého kritéria by tyto přístupy měly být hodnoceny. Toto stadium má dvě fáze. První fází je *období nezvyklé vědy*. Zde dochází k tomu, že se kumuluje čím dál větší množství výjimek a odchylek od dříve zavedeného paradigmatu. Věda v tomto období není schopna postupovat kumulativně, jelikož nedochází k zahrnutí těchto výjimek do poznání z důvodu nemožnosti nalezení jejich vysvětlení. Druhá fáze je pak označena jako *fáze vědeckých revolucí*. Nyní jsou představena nová paradigmata, nové teorie, přístupy a postupy, které mohou vysvětlit to, co předchozí paradigmata vysvětlit nedokázala. Fáze vědeckých revolucí se v mnohém podobá předparadigmatickému období, odlišuje se však především ve vymezení se proti předchozímu paradigmatu.

Kuhnův přístup podnítl obrovský zájem o sociologii vědy, o to, co vlastně tvoří vědecká společenství, o to, jak spolu vědci komunikují, jak fungují apod. Tento vliv můžeme sledovat i v dnešní době – ve snaze chápat vědu nejen jako soubor teorií, ale také jako společenskou praxi, vědci jsou tak chápáni jako specifická skupina obyvatel (obdobně jako obchodníci, zaměstnanci atp.).

7.3 I. Lakatos

Dalším z klasických přístupů k problému demarkace je koncepce Imre Lakatose. Jeho přístup, stejně jako jeho život, je zajímavý a převratný v mnoha ohledech. Ve zkratce lze o Lakatosově filosofii napsat, že se snažil o syntézu myšlenek Poppera a Kuhna. Byl to totiž přímo Lakatos, který Kuhna k Popperovi pozval. Lakatos vyčítal Popperovi, že jeho přístup nerespektuje dostatečně vědeckou praxi. Jeho námitku lze označit jako námitku na *hroší kůži vědců* (Lakatos, 1978: 4):

Vědci mají tlustou kůži. Nezavrhnou nějakou teorii pouze proto, že jí protiřečí fakty. Běžně buď vymyslí nějakou záchranou hypotézu, aby vysvětlili, co nemohou už dále nazývat pouhou anomálií, nebo, pokud nemohou anomálii vysvětlit, ignorují ji a zaměří svou pozornost na jiné problémy. Nezapomeňte, vědci hovoří o anomáliích, vzdorovitých případech, ne o vyvrácení.

Lakatos vycházel z Popperova návrhu falzifikace, zároveň se však snažil mít na zřeteli vědeckou praxi. V jeho pojetí je tak několik možných druhů falzifikace. První

je *dogmatická falzifikace*. Tento druh falzifikace je postaven na představě jednoznačné báze pro naše hodnocení (Lakatos, 1978: 12–19). Dalším druhem falzifikace je *naivní metodologická falzifikace*. Metodologická falzifikace je postavena na *konvencionální bázi*. Konvencionální báze pak může být dána aktivně (lze ji libovolně upravovat) nebo pasivně (je přijata jako nějaký kompaktní celek). Poslední možností je *sofistikovaná metodologická falzifikace*. Právě tuto verzi chce Lakatos využít. Sofistikovaná falzifikace nám poskytuje pravidla jak pro falzifikaci nebo eliminaci určitých teorií či hypotéz, tak i pravidla pro jejich akceptaci. Tento přístup nám tak ukazuje nejen to, jak lze něco odmítnout, ale i to, jak můžeme něco přijmout.

Aby byl Lakatosův přístup lépe představitelný, je vhodné vyložit celé jeho pojetí vědy. Lakatos nehovoří přímo o vědě, teoriích, paradigmatech, disciplinárních maticích nebo o něčem podobném, ale o *výzkumných programech*. Ty mají tři základní složky. První je *tvrdé jádro*, tedy to, co určuje program, co mu dává identitu, co nelze odmítnout – odmítnutí by totiž nutně vedlo ke konci výzkumného programu. Druhou částí je *ochranný pás*, jenž je tvořen prozatímními návrhy a hypotézami, které se mohou měnit. Jejich falzifikace nevede ke konci výzkumného programu. Třetí složkou jsou *heuristiky*. Ty mohou být dvojího druhu, *negativní* (zajišťující nemožnost vyvrácení tvrdého jádra) a *pozitivní* (poskytují možnost potvrzení ochranného pásu).

Obrázek 4: Model výzkumného programu

Samotnou falzifikaci pak Lakatos popisuje následovně (Lakatos, 1978: 32):

Pro sofistického falzifikacionistu je vědecká teorie T falzifikována, pouze pokud je navržena jiná teorie T' , která nese následující charakteristiky: (1) T' má větší empirický obsah než T : to znamená, že predikuje nová fakta, tj. fakta, která jsou v rámci T nepravděpodobná či dokonce nedovolená; (2) T' vysvětluje předchozí úspěchy T , to znamená, že všechen nevyvrácený

obsah T je zahrnut (v mezích chyb pozorování) v obsahu T'; (3) některé části z přesahujícího obsahu T' jsou koroborovány.

V Lakatosově pojetí tak není nejdůležitější vymezení vědy a ne-vědy, ale spíše rozlišení výzkumných programů v jejich srovnání. Jsou zde programy, které jsou aktuálně úspěšné, tj. prošly sofistickou metodologickou falzifikací. Tyto programy Lakatos označuje jako programy *progresivní*. Programy, které ve falzifikaci neuspěly, jsou pak označeny jako *degenerativní*.

7.4 Další pojetí demarkace

Všechny přístupy řešící demarkaci se potýkají s obtížemi. Proto někteří autoři považují demarkaci za marný, možná až zbytečný podnik (viz [Feyerabend, 2001](#); [Laudan, 1983](#)). Nicméně demarkace je třeba z praktických důvodů. Demarkace, i když nepřesná, je nutná pro rozhodnutí, kam investovat zdroje, jaká léčba je postavena na rozumných a věrohodných základech, co má být předmětem výuky apod. Přitom to není ani tak věda, co je třeba určit, ale spíše to, co se za vědu vydává. V tomto duchu se tedy někteří autoři začali zaměřovat na tzv. *pseudovědu* a *špatnou vědu*.

7.4.1 Pseudověda

Jedním z prvních autorů, který se systematicky věnoval studiu pseudovědy, byl Martin Gardner. Ten už v roce 1957 publikoval knihu *Fads and Fallacies of Science* ([Gardner, 1957](#)), v níž vyjmenoval 5 základních charakteristik pseudovědce:

- Považuje se za génia.
- Své kolegy bez výjimek považuje za hlupáky a tvrdohlavce.
- Považuje se za nespravedlivě pronásledovaného a diskriminovaného.
- Má tendenci soustředit své výpady vůči největším vědcům a nejuznávanějším teoriím.
- Často píše specifickým žargonem a mnohdy užívá slov a frází, která sám zavedl.

I další autoři se pokoušeli o vymezení pseudovědy poukazem na praktiky jejich zastánců. A. A. Derksen přímo mluvil o *7 hříších pseudovědy* ([Derksen, 1993](#)):

- nedostatek přijatelných důkazů,
- nepodložené snahy o obranu vlastní teorie,
- připisování hlubšího významu na první pohled spektakulárním náhodám,

- užívání magických metod,
- možnost vhledu, porozumění problematice jenom pro zasvěcené,
- vše-vysvětlující teorie,
- nekritické a přehnané předstírání vědeckých atributů.

Pseudovědci předstírají, že mají pro svá tvrzení dostatek důkazů, které jsou získány hodnověrnými způsoby. To je první hřích. Druhý hřích odkazuje na Poppera a Hanse Alberta. Imunizace představují něco, co brání možnosti falzifikace. Obecně je možné je chápat jako něco, co brání kritice nějaké teorie. Imunizace sice mohou být v jistých situacích adekvátní, ale nepodložené snahy o obranu vlastní teorie jsou právě těmi případy, které adekvátní nejsou. Pseudovědci se také vyznačují tím, že připisují význam nebo smysl objektům, které tento význam nebo smysl nemají. Přitom toto připisování není doloženo pomocí adekvátního zdůvodnění. Derksen zde hovoří o ne-zázračném argumentu (no-miracle argument) (Derksen, 1993: 27). Pokud se vyskytne událost, která má na první pohled dobré vysvětlení v teorii, která je obecně přijímána, pak není dobrý důvod (a ani by nemělo být možné) vysvětlovat danou událost pomocí nezvyklé nebo podivné teorie či hypotézy.

Pokud je porozumění teorii určené jen pro určitou skupinu osob, která je určena jinými než epistemologickými přednostmi pro tuto oblast, pak je dobré o dané teorii pochybovat. Opět zde totiž dochází k bránění kritiky pozorovatele, který, byť by toho byl schopný, není považován za zasvěceného. Jak už bylo uvedeno u Poppera, vše-vysvětlující teorie jsou epistemologicky nepřínosné. Tyto teorie jsou zároveň také nefalzifikovatelné, neboť jsou potvrzovány jakýmkoli stavem světa.

Poslední hřích pseudovědy souvisí s její prezentací. Pokud se klade přehnaný důraz na vědecké atributy (jako je např. bílý plášť, laboratorní prostředí spíše filmového rázu apod.), pak je opět dobrý důvod pochybovat, zda se jedná o dobrou teorii. Pokud je teorie dobrá, pak není důvod dávat na odiv atributy, které jsou spíše nahodilé (laboratorní plášť může být modrý, laboratoře vypadají mnohdy jinak než ve filmech).

7.4.2 Špatná věda

Kromě vymezení pseudovědy je dalším cílem jasné ohraničení špatné vědy, tedy rozlišení určitých výzkumů, postupů, ale i teorií a názorů, které jsou charakterizovány *vědeckými nebo etickými prohřešky*. Tento cíl se stal velmi aktuální v poslední době – souvisí to s nárůstem počtu publikací a s celkovým růstem vědy (viz Fanelli, 2009; Van Noorden, 2011). To ve finále vede k tomu, že velká část vědeckých článků zůstane nepovšimnuta a ještě větší část odborných textů není nijak ověřována. V této souvislosti se hovoří o replikační krizi, tedy o nedostatku studií, které by ověřovaly originální výzkumy.

Jaké jsou nejtypičtější charakteristiky špatné vědy? Jak již bylo řečeno, špatná věda se vyznačuje etickými, vědeckými nebo výzkumnými prohřešky. Jako výzkumné nebo vědecké prohřešky lze označovat široké spektrum aktivit – existují nicméně tři, o nichž panuje všeobecná shoda (srov. [Fanelli, 2011](#)). Jedná se o *falšování* nebo *fabrikování* dat a o *plagiátorství*. Za falšování dat se považuje záměrná úprava dat, zatímco za fabrikování přímo jejich vytváření. Plagiátorství je poněkud složitější oblast. V rámci Masarykovy univerzity je za něj považováno „úmyslné kopírování cizího textu a jeho vydávání za vlastní, nedbalé nebo nepřesné citování použité literatury, opomenutí citace (buť neúmyslné) některého využitého zdroje“ ([univerzita, 2018](#)).

Vymezení špatné vědy je důležité, neboť devaluje vědu, která je přínosná, ničí důvěru ve vědecký přístup, tedy v přístup charakterizovaný racionalitou, intersubjektivitou a nezaujatostí. Špatná věda může být navíc poškozující, a to zejména v medicínském kontextu. Ve finále lze špatnou vědu chápat jako investiční podvod, kdy jsou získávány zdroje společnosti za statky a služby, které neodpovídají tomu, za co jsou vydávány.

7.5 Základní pojmy

- verifikace
- falzifikace
- vědecká stadia
- předparadigmatické stadium, stadium normální vědy, stadium ne-normální vědy
- paradigma / disciplinární matice
- řešení hádanek
- hroší kůže
- dogmatická, naivní, sofistickovaná
- výzkumný program
- degenerativní a progresivní
- tvrdé jádro
- ochranný pás
- heuristiky
- pseudověda
- hříchy pseudovědy
- vědecké prohřešky
- fabrikování, falšování, plagiátorství

7.6 Základní problémy

- Co je věda?
- Kdo je pseudovědec?
- Co je špatná věda?

7.7 Kontrolní otázky

- Jaké je demarkační kritérium K. R. Poppera?
- Jaké je demarkační kritérium T. S. Kuhna?
- Jaké je demarkační kritérium I. Lakatose?
- Jaké jsou hříchy pseudovědy podle Derksena?
- Jaké jsou tři základní vědecké prohřešky?

7.8 Rozšiřující literatura

- Popper, K. R. (1997). *Logika vědeckého zkoumání*. Oikoymenh.
 - Základní kniha filosofie vědy, představuje falzifikacionismus.
- Kuhn, T. S. (1997). *Struktura vědeckých revolucí*. Oikoymenh.
 - Klasická kniha filosofie vědy představující sociologický přístup v rámci studia vědy.
- Feyerabend, P. (2001). *Rozprava proti metodě*. Aurora.
 - Třetí klasický text, zabývá se vydělováním různých přístupů ze zkoumání (zvláště těch nevědeckých).
- Zámečník, L. (2014). *Filosofie vědy*. Univerzita Palackého v Olomouci.
 - Dobrá přehledová kniha o filosofii vědy.

Poznámka 8

Filosofie společnosti

Pravděpodobně jednou z nejdůležitějších otázek pro každé stvoření, které nežije samo, je otázka toho, co je spravedlivé. Co je spravedlivé pro jedince? Co je spravedlivé pro společenství? A co pro jedince v tomto společenství? Na co má jedinec právo a co po něm společenství může chtít? To jsou otázky, kterými se zabývá filosofie společnosti.

8.1 Filosofie společnosti v antice

Antické Athény bývají označovány jako kolébka demokracie. Nelze se tedy divit tomu, že již tehdejší filosofové se věnovali otázkám zabývajících se uspořádáním společnosti. Za všechny zde představíme alespoň tři hlavní antické myslitele, kteří se problému dobrého uspořádání společnosti věnovali. Nejprve budeme mluvit o Platónovi, který je jedním z nejvýznamnějších filosofů vůbec, následně o Aristotelovi, který je pokládán za jednoho ze zakladatelů moderního empirického zkoumání jevů okolo nás – společnosti nevyjímaje –, a nakonec o Polybiovi, který Aristotelovu nauku dále rozvinul a obohatil.

8.1.1 Platón

Platónova filosofie společnosti je velmi úzce provázána s ostatními prvky jeho filosofie – s ontologií, epistemologií a s pojetím mysli. Zároveň je velmi patrný vliv událostí, které Platón zažil. Ačkoli se antické Řecko – a Athény především – proslavilo demokratickým uspořádáním, mnozí filosofové toto uspořádání neměli příliš v lásce a Platón nebyl výjimkou. Platón prožil mnoho válek a politických nepokojů. Na konci 5. století př. n. l. byl svědkem konce peloponéské války, zažil válku Athén s Thébami a zažil i vládu a svržení Dionýsia II. v Syrakúsách. Kromě toho zažil spor mezi zastánci demokracie a tzv. 30 tyranů v Athénách. Velmi silně ho ovlivnilo i odsouzení a následná poprava

jeho mentora a přítele Sókrata. O mnoho let později ho zasáhla smrt dalšího blízkého přítele, Dióna, který se podílel na svrnutí dříve zmiňovaného Dionýsia II. Platón tedy viděl, jaké důsledky mají jak rozpory obce s vnějším nepřítelem, tak i rozpory uvnitř obce samotné. Zároveň si ale nepřipouštěl možnost, že by mohli lidé žít osamocně mimo společnost, jelikož lidé nejsou soběstační a potřebují spolupracovat s ostatními. Není proto divu, že se snažil přijít s koncepcí státu, který by byl spravedlivý, prostý vnitřního sváru a zároveň silný a schopný ubránit se před vnějšími nepřáteli.

Obec Ústavy

Ústava je spis, v němž se můžeme seznámit s politickým uspořádáním obce, které Platón považoval za nejlepší z možných uspořádání. Samotné hledání spravedlnosti a ideálního uspořádání obce se řídí touto myšlenkou: každý by měl dělat jen to, k čemu je od přirozenosti vhodný. V demokracii je možné, aby člověk zastával funkci, k níž nemá vlohy. Platón přirovnává demokracii k lodi, na níž by chtěl být každý kormidelníkem bez ohledu na své schopnosti a dovednosti. Jak by měla vypadat obec, v níž bude každý dělat jen to, k čemu bude mít vlohy?

Platón zastává názor, že uspořádání obce by se nemělo příliš lišit od uspořádání lidské duše. Jak již víme, podle Platóna lze v duši nalézt celkem tři složky: žádostivou, vznětlivou a rozumovou. Cílem člověka by mělo být, aby byly tyto složky ve vzájemné harmonii pod vedením rozumové složky. A přesně tak by měla vypadat i obec.

První složkou obce, která odpovídá žádostivé složce lidské duše, bude třída výrobců. Tato třída obce bude nejpočetnější, což není překvapivé vzhledem k tomu, že účelem jejich členů je zajišťovat veškeré materiální potřeby celé obce. V této třídě budou tedy zemědělci, řemeslníci, dělníci atd.

Třída výrobců zajistí obci materiální blahobyť, což ale znamená, že sousední obce by mohly začít pociťovat potřebu trochu tohoto blahobytu získat pro sebe. Platónovu obec proto chrání třída strážců, která odpovídá vznětlivé složce duše. Strážci jsou fyzicky nejzdatnější jedinci v obci, kteří mají ale zároveň dobrou kontrolu nad svojí agresivitou. Cílem strážce je být přísný na nepřítele, ale neutlačovat obyvatele vlastní obce.

Nejlepší a nejmoudřejší strážci se mohou stát správci/vládcí obce. Tato elitní třída rozhoduje prakticky o veškerém dění v obci. Správci jsou nejlépe vzdělaní strážci, kteří jsou také nejlepšími filozofy, jelikož pouze filozofové jsou schopni poznat ideje, tedy skutečná jsoucna. A jelikož Dobro je nejvyšší idejí ze všech, tak správci, kteří jsou schopni ho poznat, budou těmi nejvhodnějšími osobami pro řízení obce.

Soukromý majetek mohou vlastnit pouze zástupci třídy výrobců, zatímco strážci a správci nesmějí mít žádný soukromý majetek a žijí kompletně z prostředků obce. Nicméně i majetek výrobců je ze strany obce regulován – žádný z výrobců se nesmí stát

příliš bohatým. Soukromé vlastnictví ale není jediná věc, která je strážcům zakázána. Obec jim neumožňuje svobodně si volit partnery. Aby bylo docíleno toho, že v obci budou kvalitní strážci a správci i po několika generacích, Platón využívá státem řízenou eugeniku. Strážcům je v pravidelných intervalech losem určováno, kdo se má s kým „spářit“. Tento los ale není náhodný (byť se to celé obci tvrdí), ale je řízen správci, kteří se snaží spárovat ty nejlepší strážce s těmi nejlepšími strážkyněmi, aby docházelo k produkci co možná nejlepšího potomstva. Aby se zabránilo tomu, že strážci budou jakýmkoli způsobem protěžovat svoje potomky, jsou matkám odebírány děti hned po narození a následně jsou vychovávány společně.

Aby celý Platónem navržený systém nezkrachoval během několika dní, je zapotřebí v obci velmi důsledně kontrolovat veškeré aspekty života všech obyvatel včetně takových věcí, jako je výchova dětí. Dětem jsou selektivně poskytovány pouze příběhy, které v nich mají pěstovat ty správné povahové vlastnosti. Stejně tak jsou zakázány jisté sporty a hry, ale dokonce i některé hudební nástroje, jelikož jejich zvuk evokuje nežádoucí emoce (melancholii apod.). Celá obec je pak kontrolována i pomocí státního náboženství, jehož prostřednictvím je například zdůvodňována i tripartita obce.

Platón se pokoušel myšlenky uvedené v *Ústavě* realizovat v Syrakúsách, kde vládnul tyran Dionýsios II. Platón se ho snažil dovést k filosofii, jelikož se domníval, že nejlepší zázemí pro realizaci obce poskytují právě tyranidy, protože v nich stačí o prospěšnosti navrhovaného zřízení přemluvit pouze jediného člověka. Dionýsios II. se ale ukázal být větším tyranem, než Platón očekával, a celý pokus skončil neúspěšně. Ani Platónovu příteli Diónovi, kterému se podařilo Dionýsia II. svrhnout, se ideální obec nepodařilo vybudovat, jelikož byl krátce po revoluci zavražděn. Platónem tato zkušenost velmi otřásla a nespíš i díky ní si uvědomil, že realizovat vládu moudrých bez jakýchkoli daných zákonů bude v reálném životě velmi obtížné.

Uspořádání navržené Platónem v *Ústavě* představuje pro mnohé myslitele prototypický případ totalitarismu. Každý v obci musí dělat pouze to, co je mu nařízeno. Neexistuje prakticky žádná možnost vzestupné vertikální mobility. Stát je řízen pomocí kombinace propagandy, státního náboženství, eugeniky a přísných trestů. Ačkoli tedy Platón sám nepochybně vnímal svoji obec jako ráj filosofů, a tedy jako svého druhu utopii, mnozí jeho následovníci v ní spatřují dystopické peklo.

Obec Zákonů

Zákony jsou jedním z Platónových posledních spisů. Jsou jediným spisem, v němž nejenže Sókratés není protagonistou, ale dokonce v něm ani nevystupuje. Místo Sókrata se zde setkáváme s nejmenovaným athénským hostem, který v rozhovoru s přáteli zkouší stanovit zákony fiktivní obce Magnésia. Zatímco obec *Ústavy* neměla ani jeden

jediný zákon, podstatnou část *Zákonů* tvoří právě zákony, kterými by se mělo dění v obci řídit – a to od rozdělení obce na územní části přes dědické právo až po tresty za krádež ovoce. Opustil tedy starý Platón své myšlenky z dob *Ústavy*? Nikoli. I v *Zákonech* stále zastává názor, že obec *Ústavy* je nejlepším možným zřízením obce. Ale zvláště pod vlivem svých zkušeností ze Syrakús si již uvědomuje, že realizovat ideální obec je téměř nemožné. A proto přichází s méně ideálním systémem, který je ale mnohem bližší reálnému životu.

Magnésia by měla být ustanovena se zákony, které athénský host formuluje, ale následně by mělo být jisté období, v němž by se vyzkoušelo v praxi, které zákony se osvědčí a které nikoli. *Zákony* jsou tedy časově limitované, mají určitou dobu trvanlivosti. O zákonech obce bude rozhodovat a na jejich dodržování dohlížet tzv. noční shromáždění, což je elita obce, která se bude scházet před rozbřeskem (předtím než půjdou do svých normálních zaměstnání). Jakmile skončí lhůta pro změnu zákonů, bude nutné, aby zákony zůstaly neměnné. I nyní Platón využívá státem řízenou výchovu k tomu, aby občané obce neměli touhu jakkoli měnit zřízení obce. Děti tak například smějí hrát pouze hry s pevně stanovenými a neměnnými pravidly.

8.1.2 Aristotelés

Ačkoli i Aristotelés představil svůj návrh správného uspořádání obce, na rozdíl od Platóna byl ve svých úvahách podstatně strážlivější a uvědomoval si, že jedna jediná ústava nebude vyhovovat úplně všem obcím. Při formulování ústavy je podle Aristotela vždy nutné brát v úvahu několik faktorů, jakými jsou například geografické podmínky dané obce nebo povaha jejího obyvatelstva. Některým obcím bude vyhovovat monarchie, jiným vojenská vláda. Aristotelés a jeho žáci sesbírali a prostudovali 158 ústav. Ústavy pak Aristotelés rozdělil do dvou skupin – na ústavy dobré a špatné. Ani Aristotelés nebyl velkým příznivcem demokracie, kterou počítal mezi ústavy špatné, jelikož má velmi blízko k ochlokracii, vládě luzy. Dalšími špatnými ústavami jsou podle Aristotela tyranida a oligarchie. Dobré ústavy jsou monarchie, aristokracie a politeia, kterou lze přirovnat k vojenské demokracii. Co se ideálního zřízení obce týče, Aristotelés se vymezoval poměrně ostře vůči Platónově obci z *Ústavy*, zatímco *Zákony* přijal mnohem smířlivěji.

Ačkoli Aristotelés nezastával myšlenku „společenství žen a dětí“ z *Ústavy*, nelze jednoznačně říci, že by byl o mnoho více osvíceným myslitelem, než jakým byl Platón. Zatímco Platónova obec *Ústavy* neměla otroky (ačkoli někteří badatelé jsou toho názoru, že status alespoň některých výrobců nebyl o mnoho lepší), Aristotelés chápe otroctví jako nutnost – někteří lidé jsou od přirozenosti otroky (mají tendenci spíše poslouchat a vykonávat jim udělené rozkazy a úkoly), tudíž je zcela přirozené je jako otroky využívat.

8.1.3 Polybios

Polybios byl původem Řek, ale jeho působištěm se stal Řím. Stejně jako Platón a Aristotelés si byl i Polybios vědom toho, že politické zřízení je věc velmi křehká a k jeho změně může dojít velmi rychle. Polybios tedy začal uvažovat o tom, jak se jedno uspořádání státu mění v jiné, zda je tomuto možné zabránit, nebo alespoň změnu co nejvíce oddálit. Státy vznikají z chaosu, v němž se nakonec najde výjimečný jedinec, který se stane králem. Postupem času ale dojde k tomu, že buď on, nebo jeho nástupce, začne svoji moc zneužívat a z monarchie se stane tyranida. Lidé se ale proti tyranovi po určitém čase vzbouří a vládu jednotlivce nahradí vládou více ctnostných lidí – aristokracií. Ale ani počet aristokratů není zárukou toho, že ani oni nezačnou svoji moc zneužívat. Aristokracie se tak mění v oligarchii. Oligarchické uspořádání je nakonec svrženo a nahrazeno vládou lidu – demokracií. V demokracii už je ale jen krůček od toho, aby si každý dělal, co chce. Společnost se celá rozštěpí a dojde opět ke kolapsu a k chaosu.

Polybios byl toho názoru, že ideální uspořádání státu by mělo kombinovat dobré ústavy, které byly podle Polybia (inspirovaného Aristotelem) zastoupeny v Římě: aristokratickým prvkem byl senát, monarchickým byl konzulát a demokratickým (v hodnocení demokracie se Polybios od Aristotela a Platóna liší) byli tribunové lidu.

8.2 Vznik a udržení státu

Platónovo a Aristotelovo učení o společnosti a státu mělo (a stále má) velký vliv. Byli to totiž oni, kteří jako jedni z prvních myslitelů položili některé základní otázky a navrhli možné odpovědi na ně. Podívejme se ale nyní na další vlivné úvahy, které byly předloženy o mnoho století později. Začněme přitom otázkou: Jak a proč vznikl stát?

8.2.1 Thomas Hobbes (1588–1679)

Thomas Hobbes napsal své nejznámější dílo v reakci na Anglickou občanskou válku (1642–1651). V tomto díle také představil své slavné pojetí vzniku státu jako dohody mezi lidmi žijícími v původním, přirozeném stavu. Hobbes chápe stát jako snahu o překonání právě tohoto přirozeného stavu. Přirozený stav, jehož označení svádí k naturalistickému omylu, totiž není něčím žádoucím. Je to boj každého s každým, stav bez pravidel a řádu. Je to stav, ve kterém se ráno probudíte, odpoledne ulovíte nějakou potravu a večer vás někdo zardousí a jídlo vám vezme, aniž by ho čekal jakýkoli trest. *Homo homini lupus* – člověk je člověku vlkem. Lidé žijí v tomto stavu osamoceně, protože není komu věřit, a v chudobě, protože není možné obchodovat nebo spojit síly. Přitom jejich život je ve stručnosti odporný, brutální a krátký.

Lidé ale podle Hobbesa touží po něčem více, mají představu nějakých zákonů, touží po míru a právu na obranu vlastních zájmů. Aby mohli tohoto práva nabýt, je třeba spojit síly. Je tedy třeba uzavřít společenskou smlouvu, která každému určí, jaké je jeho postavení a jaká má práva. Tato smlouva je přitom závazná nejen pro ně, ale i pro všechny, kteří po nich přijdou. Je nevypověditelná a nezměnitelná. Aby bylo možné tuto smlouvu vymáhat, vznikají zákony. Jejich vznik a vymáhání má na starosti suverénní moc, panovník. Nemůže zde být více center moci (jako např. v demokracii), ale pouze jedno. Kdyby totiž bylo více autorit, jak tvrdí Hobbes, došlo by k jejich soupeření, k občanské válce, tedy k tomu, čemu má společenská smlouva zabránit. Panovník je tak absolutní vládce, že se nemůže mýlit. Panovník má absolutní práva a nemůže být nespravedlivý, neboť on určuje spravedlnost.

8.2.2 John Locke (1632–1704)

I John Locke se (v návaznosti na Hobbesa) zabývá původním stavem a společenskou smlouvou, ačkoli jeho východiska jsou odlišná. Locke nevnímá původní stav jako něco špatného, ale naopak jako stav dokonalé svobody. Přestože i tento stav má své nevýhody, je třeba jej chránit. Na jeho obranu se pak lidé vzdávají určité části svých práv, aby jim byla zachována ta, jež považují za podstatná. Lidé tedy také uzavírají společenskou smlouvu, ale nikoli za účelem překonání přirozeného stavu, ale spíše za účelem napravení nerovností, které v životě vznikají.

Locke se také vymezuje proti absolutismu a rozděluje moc do dvou složek: zákonodárné a výkonné (třetí složku soudní později určí až C. L. Montesquieu).

8.2.3 Niccolò Machiavelli (1469–1527)

I když Machiavelli předcházela oběma výše zmíněným myslitelům, jeho teorie je zaměřená spíše na udržování a na rozvoj státu. Machiavelli napsal své slavné dílo *Vladař* (též *Princ*) jako příručku pro Medicejského panovníka. S ohledem na její obsah a formu se ale občas objevují názory, že se jedná spíše o satirické dílo než o vážně míněná doporučení. Nicméně i bez ohledu na tuto možnou interpretaci je zapotřebí říci, že Machiavelliho cílem bylo napsat příručku, která by měla dobrým lidem (kteří se díky své dobré povaze nemají šanci prosadit v politice) pomoci dostat se k moci a udržet si ji.

Machiavelli pojímá ve *Vladaři* vládnutí jako velmi pragmatickou záležitost. Velmi zjednodušeně lze říci, že vše je dovoleno, pokud to pomůže panovníkovi a státu. Je tedy možné porušit dohodu, pokud to bude pro vladaře výhodné, nebo zneužívat obyvatelstvo. Nicméně Machiavelli není krátkozraký a poukazuje na to, že tyto prostředky musí být užity obezřetně a krátkodobě, protože by jinak vedly ke svržení vládců.

Můžeme tedy říci, že zatímco idealizovaná pojetí Hobbesa a Locka (a před nimi samozřejmě Platóna) nám ukazují, jak by měl dokonalý stát vypadat či jak takový stát vzniká, Machiavelli nám prezentuje, jak by se měl reálný panovník chovat, aby tento stát udržel a rozvinul. Machiavelli je tak díky svému pragmatickému pohledu předchůdcem pozdějších utilitaristických koncepcí státu prezentovaných především v 18. a 19. století Jeremym Benthamem (1748–1832).

8.3 Rovnost a svoboda

V poslední části výkladu se zaměříme na spor mezi rovností a svobodou reprezentovaný dvěma velkými mysliteli 20. století: Johnem Rawlsem a Robertem Nozickem.

8.3.1 John Rawls (1921–2002)

John Rawls je pravděpodobně jedním z nejvýznamnějších politických myslitelů 20. století především díky tomu, že si uvědomil, že abychom se v některých situacích spravedlivě rozhodli, je lepší, pokud toho víme spíše méně než více. Tato jednoduchá úvaha je v mnoha ohledech převratná, ale samozřejmě také problematická. Rawls ji vtělil do svého myšlenkového experimentu, který se označuje jako závoj nevědomí (Rawls 1995, 21–22):

Měli bychom si tedy představit, že účastníci společenské kooperace zvolí jedním společným aktem principy, které mají určit základní práva a povinnosti a vymežit dělení společenských přínosů. [...]

Pojetí spravedlnosti jako slušnosti odpovídá původnímu stavu rovnosti, tedy stavu přírody v tradiční teorii společenské smlouvy. Tento původní stav si ovšem nesmíme představovat jako nějaký skutečný historický fakt, neřkuli jako nějaké primitivní stadium kultury. Musíme ho chápat jako čistě hypotetickou situaci, jež je charakterizována tak, aby vedla k určité koncepci spravedlnosti. K podstatným vlastnostem této situace patří, že nikdo nezná své místo ve společnosti, své třídní postavení nebo sociální status; nikdo ani nezná své šance při rozdělování přírodních vloh a schopností, ani svou inteligenci, sílu apod. Předpokládejme dokonce, že smluvní strany neznají ani své koncepce dobra, ani své speciální psychologické sklony. Principy spravedlnosti jsou zvoleny za závojem nevědomosti. To zaručuje, že nikdo není v důsledku přírodních náhod nebo nahodilostí zvýhodněn nebo znevýhodněn při výběru principů společenských okolností. Jelikož jsou všichni obdobně situovaní a nikdo není s to si vymyslet principy, které by upřednostnily jeho specifickou situaci, jsou principy spravedlnosti výsledkem slušné dohody nebo jednání.

Ukažme si závoj nevědomí na jiném a jednodušším příkladu. Představte si, že byste měli rozdělit odměnu za práci mezi Vás a další 4 neznámé osoby. Celková odměna je, řekněme, 10 000 Kč. Jak tuto odměnu rozdělíte? Rozdělili byste ji jinak, pokud byste věděli, která část je určena pro vás osobně, než kdybyste to nevěděli? Rawls byl zastáncem rovnosti. Tvrdil, že existují jistá práva, která jsou nám přednější než jiná (např. svoboda volit, svoboda myšlení, právo na spravedlivý proces apod.), a že pokud nevíme, zda budeme patřit do skupiny, která tato práva mít bude, budeme usilovat o společnost, ve které má tato práva co nejvíce lidí. Taková společnost je pak dobrá. Rawls tedy zastává názor, že dobrá společnost je tvořena lidmi, kteří jsou si rovni minimálně ve svých základních právech.

8.3.2 Robert Nozick (1938–2002)

Odlíšný názor měl Robert Nozick. Ten totiž neviděl důvod, proč by nám měl někdo omezovat naši svobodu. Omezení svobod je totiž nutné k tomu, abychom vyrovnali určité nedostatky, které v praxi nastávají (např. pomocí daní se snažíme rozdělit statky i dalším osobám). Nozick si tedy myslel, že máme právo na to, co máme, pokud jsme to legitimně získali. Přitom původ věcí je dvojitý: buď danou věc před námi nikdo nevlastnil, nebo jsme ji legitimně získali od původního vlastníka. Pokud věc máme legitimně, nemá nikdo právo říkat, co s ní máme dělat.

Nozick poukazuje na problémy, k nimž by mohlo směřovat Rawlsovo myšlení – totiž k určitému diktátu společnosti, která se snaží udělat všechny v jistém ohledu rovné. Nicméně ani jeho samotný přístup není bez obtíží. Je totiž otázkou, nakolik je naše individuální rozhodnutí dlouhodobě výhodné, nakolik bychom měli nechat naše vlastní zájmy jako hlavní motiv našeho jednání. Právě tomuto se pak věnuje myšlenkový experiment zvaný tragédie obecní pastviny (Hardin 1968, 1244):

Tragédie společného vzniká tímto způsobem. Představte si pastvu přístupnou všem. Lze očekávat, že se každý pastýř bude snažit mít co nejvíce dobytka na společné pastvině. Takové uspořádání může po staletí fungovat přiměřeně uspokojivě, protože domorodé války, pytláctví a choroby udržují počty lidí i zvířat hodně pod maximálním stavem, který je půda schopna uživit. Konečně ale přichází den zúčtování, tedy den, kdy se dlouho žádaná sociální stabilita stává realitou. V této chvíli vnitřní logika společného neúprosně způsobí tragédii.

Jako každá racionální bytost se pastýř snaží maximalizovat svůj zisk. Explicitně nebo implicitně, více nebo méně vědomě, se ptá: „Jaký je pro mne

užitek při přidání jednoho zvířete k mému stádu?“ Tento užitek má jednu zápornou a jednu kladnou složku.

- 1) Kladná složka je funkcí přírůstku jednoho zvířete. Vzhledem k tomu, že pastevec má veškerý zisk z prodeje nového zvířete, pozitivní užitek je téměř +1.
- 2) Negativní složka je funkcí další spásání pastvy novým zvířetem. Protože je ale vliv na pastvu daný spásáním sdílen všemi pastevcí, je negativní složka užítku pro každého rozhodujícího se pastevece pouze zlomkem -1.

Porovnáním obou složek užítku dospěje racionální pastýř k tomu, že je pro něj jediným smysluplným postupem přidání dalšího zvířete do svého stáda. A pak další; a pak další... To je ale závěr, ke kterému dospěl každý racionální pastevec, který sdílí společnou pastvinu. Zde vyvstává ona tragédie. Každý je uzavřen v systému, který ho nutí, aby rozšiřoval své stádo bez omezení – ve světě, který je omezen. Ruiny jsou konečnou stanicí, ke které všichni spěchají, každý pronásleduje svůj vlastní zájem ve společnosti, která věří ve svobodu přístupu ke společným věcem. Svoboda v nakládání se společnými věcmi přináší zkázu všem.

Pokud necháme každého, aby se řídil svým krátkodobým zájmem, zničíme to, co je nám společné. Je samozřejmě otázkou, nakolik je tento myšlenkový experiment přesvědčivý, neboť stejně jako v případě závoje nevědomí musíme vzít v úvahu i to, že se v obou případech hovoří o racionální osobě, která se rozhoduje. Není pak ale definice racionality tím skutečným problémem?

8.4 Základní pojmy

- teorie vzniku státu
 - teorie společenské smlouvy
- typy státního zřízení
 - monarchie
 - oligarchie
 - demokracie (ochlokracie)
- utopie
- dystopie
- závoj nevědomí
- rovnost vs. svoboda

- teorie spravedlnosti
- teorie rovnosti
- tragédie obecní pastviny

8.5 Kontrolní otázky

- Z jakých skupin se skládal Platónův ideální stát?
- Jaký byl Aritotelův pohled na demokracii?
- Jaké jsou složky moci ve státě podle Locka?
- V čem spočívá rozdíl v pohledu na spravedlnost mezi Rawlsem a Nozickem?

Poznámka 9

Etika

9.1 Úvod do etiky

Co je dobro? Toť otázka, která je ve filosofii jednou z nejstarších, neboť se táže na to, co bychom měli konat. Dobrem a otázkami, které se k němu vztahují, se zaobírá etika, kterou tak v obecnosti můžeme charakterizovat jako nauku o dobru.

Otázka po dobru je ale sama velmi obecná a zahrnuje mnoho dílčích otázek, s nimiž se pojí rozsáhlá zkoumání. Proto je vhodné rozčlenit etiku do tří základních oblastí zkoumání. Otázkami nejobecnějšími a nejabstraktnějšími se zaobírá metaetika. V této oblasti se hledají odpovědi na ontologickou či epistemologickou povahu dobra. Druhé odvětví etiky se zabývá obecnými normami – proto se o něm mluví jako o normativní etice. Ve třetím odvětví se zájem upírá na aplikaci teoretických názorů na běžný život. Jedná se o aplikovanou etiku.

9.2 Metaetika

Metaetika představuje nejabstraktnější úroveň zkoumání otázky po dobru. Zaobírá se především ontologickými a epistemologickými otázkami souvisejícími s dobrem – tedy jaká je vlastně podstata dobra a jak dobro poznáváme. Je třeba říci, že odpovědi na tyto dva základní druhy otázek jdou mnohdy ruku v ruce a v mnoha směrech je nelze oddělit. Je tedy vhodné odlišit spíše samotná témata, která jsou na této abstraktní úrovni zkoumána. To vede ke třem základním okruhům témat: metafyzickým, sémantickým a psychologickým.

9.2.1 Metafyzická témata

Metafyzická témata zkoumají povahu dobra z hlediska jeho podstaty. V jejich rámci jsou obsaženy otázky: Odkud se bere dobro? Je dobro něčím objektivním (jsoucím), nebo se jedná o lidský konstrukt? Je dobro jedno, nebo je jich více?

Jedním z hlavních směrů, který podává odpovědi na tyto problémy, je morální objektivismus (pro účely tohoto textu jej můžeme nazývat také jako morální realismus). Ten, jak je zřejmé již z jeho názvu, považuje dobro (nebo morální hodnoty obecně) za něco objektivního (objektivně jsoucího), absolutního, neměnného a univerzálního.

Mezi zastánce tohoto směru můžeme zařadit Platóna, který postuloval ideu Dobra. Dobro pro něj bylo něčím, co je jsoucí (a co dokonce jsoucnost dává), neměnné, věčné. Dobro pro něj bylo jedno a člověk se jej, aby byl sám dobrým, měl snažit poznat. Do říše idejí postavil dobro i jiný zástupce morálního objektivismu – Samuel Clarke. Ten si, na rozdíl od Platóna, ale nemyslel, že dobro je ideou. Clarke považoval dobro (nebo spíše dobra) za neměnné a věčné vztahy, které mezi idejemi panují. V současné době je hlavní variantou morálního realismu naturalismus považující dobro za něco, co je objektivně přítomné v materiálním světě.

Morální realismus se ovšem potýká s mnoha problémy. Pokud považuje morální hodnoty za něco, co je stálé a neměnné, jak si vysvětlíme proměny hodnot celých kultur v rámci času? Jak vysvětlíme to, že zabíjení nepřátel je dnes morálně problematizováno, zatímco dříve bylo obecně chvályhodným činem? Kromě časového aspektu je třeba také zdůvodnit rozdílnost hodnot v různých kulturách. Zde se potýkáme i s výzkumným problémem tzv. W.E.I.R.D. lidí. Morální hodnoty jsou totiž v naší době dány a zkoumány především na lidech ze západu, kteří jsou vzdělaní, industrializovaní, poměrně bohatí a žijí v demokratické společnosti (Western, Educated, Industrialised, Rich and Democratic). Jak mohou být jejich hodnoty obecně platné? Navíc se mnohdy jedná o muže, kteří prosazují rozdílný přístup k životu, než o ženy nebo třeba o děti.

Tyto problémy morálního objektivismu reflektuje směr etiky nazývaný morální relativismus. Ten se dále dělí na relativismus kulturní (morální hodnoty jsou závislé na příslušné kultuře) a individuální (morální hodnoty jsou jedinečné pro každou osobu).

Relativismus se potýká s problémy z opačné strany spektra. Jak je možné uzavírat s někým smlouvu, když neuznává stejné hodnoty jako já (jako třeba pravdomluvnost)? Jak můžeme vyžadovat po jiných státech, aby ctily lidská práva, když ta nejsou něčím obecně platným ve smyslu morálních nařízení?

Zatímco doposud se mohlo zdát, že morální je vztaženo pouze na lidi, je třeba ptát se, co vše ještě náleží do morální sféry. Máme, nebo dokonce musíme, brát ohled na zvířata, ekosystémy nebo na planetu Zemi? Nejsme stejně předsudeční ke své biologické rase,

jako byl např. nacismus a jeho předsudky vůči kulturně-biologické dědičnosti (filosofie krve a půdy)? Nejsme spíše zastánci, slovy Petera Singera, speciesismu?

9.2.2 Sémantická témata

Jedním z problémů, který je vztahován k morálním soudům, je otázka jejich pravdivosti. Nikoli pouze otázka toho, zda jsou, nebo nejsou pravdivé, ale zda vůbec mohou být pravdivé, nebo nepravdivé.

Podle tzv. morálního non-kognitivismu nelze připisovat morálním soudům pravdivostní hodnoty. V rámci non-kognitivismu existují tři hlavní směry, které se liší chápáním morálních soudů:

emotivismus považuje morální soudy za pouhé projevy emocí,

expresivismus pokládá morální soudy za vyjádření vlastních postojů a

preskriptivismus považuje morální soudy za vyjádření norem, předpisů.

Non-kognitivismus se ve všech svých podobách potýká s problémem možnosti odvození morálních soudů z jiných morálních soudů (Frege-Geachův problém). Jak je možné odvodit z tvrzení: „Je-li lhaní špatné, pak navádět mladšího bratra ke lži je špatné.“ a „Lhaní je špatné.“ závěr „Navádět mladšího bratra ke lži je špatné.“? Nelze použít logické odvozování, neboť to je postaveno na pravdivostních hodnotách, v rámci non-kognitivismu však o žádném morálním tvrzení není možné říci, zda je lživé, nebo ne. Takto poskládaná tvrzení jsou zcela nahodilá a jejich vyjádření a vyjádření jejich opaků mezi nimi netvoří žádný logický vztah.

V opozici k morálnímu non-kognitivismu stojí kognitivismus, podle jehož proponentů mají morální soudy pravdivostní hodnoty. Hlavním příkladem tohoto směru je pak naturalismus, který slučuje morální vlastnosti s naturálními (např. materiálními) vlastnostmi.

Naturalismus čelí jiným obtížím, mezi hlavní z nich patří Is – Ought to problém (tzv. naturalistický omyl), který poukazuje na to, že z tvrzení, že něco nějak je, není možné odvodit, že by něco mělo nějak být. Opačným směrem pak postupuje tzv. moralistický omyl, který poukazuje na nemožnost odvození toho, že něco je, z toho, že něco by být mělo. Jiným problémem naturalismu je tzv. argument otevřené otázky. Ten říká, že má jistě smysl ptát se, zda je dobré být silný. Pokud by ale bylo dobro redukovatelné na nějakou naturální vlastnost, třeba právě na onu vlastnost být silný, pak by mělo být možné nahradit výraz „být dobrý“ ve všech kontextech výrazem „být silný“. To by ale znamenalo, že otázka, jestli je dobré být silný, by se dala transformovat do podoby, zda je silné být silným. Původně smysluplná otázka tedy tímto nahrazením svého smyslu

pozbyla, takže je na místě namítnout, že vlastnost být dobrý nelze nahradit nějakou naturální vlastností.

9.2.3 Psychologická témata

Poslední tematický okruh v rámci metaetiky tvoří psychologická témata. Jedním z hlavních výzkumných programů v tomto odvětví metaetiky je zkoumání našeho morálního uvažování. Odkud se bere? Jsou jeho zdrojem emoce, nebo je morální nalezitelné racionálně? Je možné morální odhalit pomocí intuice, nebo něčeho zcela jiného?

Morálním uvažováním se zabývají i psychologové. Známý je pak především Lawrence Kohlberg, který rozdělil morální vývoj jedince do tří stádií. Na jeho práci kriticky navazovala Carol Gilliganová, která poukázala na to, že se jedná o mužskou koncepci, zatímco ženský přístup k morálnímu chování je odlišný. I ona následně určila tři základní stádia, která ale vychází z odlišných principů.

Jinou otázkou v rámci psychologických témat tvoří problém motivace k morálnímu jednání. Jednáme morálně z toho důvodu, že jsme egoisté, kteří myslí jen na sebe? To si myslí například zastánci sociobiologie, kteří rozšiřují pojem sobectví i prostřednictvím genů na další generace. Nebo jsme schopni jednat zcela altruisticky, tedy bez ohledu na vlastní prospěch? Kam pak zařadit tzv. reciproční altruismus, podle něhož jednáme altruisticky, ale věříme, že i jiní budou jednat altruisticky vůči nám?

9.3 Normativní etika

Přístupy v rámci normativní etiky lze rozlišit do tří základních směrů: deontologické, konsekvencialistické a etiku ctností.

Před samotným vymezením jednotlivých přístupů je vhodné se ještě zmínit o rozlišení imperativů, příkazů. Toto je možné najít u Kanta, který odlišuje kategorické a hypotetické imperativy. Kategorické imperativy jsou příkazy, které platí pro každého za všech okolností a bez ohledu na svůj výsledek. Naopak hypotetické imperativy jsou podmínkové imperativy. Platí pouze za účelem dosažení nějakého cíle, výsledku. Samotný Kant je pak uváděn jako jeden z hlavních představitelů deontologické etiky.

9.3.1 Deontologické přístupy

Deontologické přístupy, tedy deontologická etika, etika povinnosti či také nekonsekvencialistická etika si pokládají především otázky typu: Co je mou povinností? Co je mým právem? Tyto dvě otázky pak také rozlišují dva základní druhy směrů v rámci

deontologické etiky: na agenta či povinnost orientovanou etiku a na osobu či práva orientovanou etiku.

Etika orientovaná na agenta

Etika orientovaná na agenta vychází z představy morálního aktéra, jenž je vázaný povinnostmi. Morální je chápáno jako něco intenzivně osobního ve vztahu k aktérovi. Nelze odloučit etiku od jednajících osoby a od jejích činů.

Začněme již středověkým sporem o to, zda je nutné čin spáchat, nebo je dostačující jej pouze zamýšlet, resp. sporem o to, jakou úlohu při morálním posuzování činu hrají intence a kauzální spojitost. Známý příklad tohoto problému podává Rachels ve svém myšlenkovém experimentu *dítě ve vaně*, který jsme uváděli v oddílu věnovanému myšlenkovým experimentům.

V tomto ohledu mohou být oba činy hodnoceny stejně nemorálně, neboť oba aktéři měli intenci dítě zabít. Nicméně pouze jeden z nich se přímo podílel na kauzálním sledu událostí vedoucích ke smrti dítěte. V tomto ohledu se zdá, že intence převyšuje kauzální spojitost. Jak tomu ale bude v případě automobilových nehod? Málokdo má intenci srazit chodce nebo cyklistu, přesto je za jejich sražení viníme.

Etika orientovaná na osobu

Etika orientovaná na osobu klade větší důraz na práva morálních osob než na jejich povinnosti. Na rozdíl od agenta orientovaných přístupů tak v případě nehody nebude poukazovat na povinnost pomoci, ale na právo postiženého, aby mu byla poskytnuta pomoc. Morální aktér je potlačen, neboť jím může být kdokoli. Právo pomoci a právo nebýt zneužit jsou hlavními příklady práv v etice orientované na osobu.

Smluvní přístupy

Poslední skupinu směrů, která doplňuje předchozí dva přístupy, tvoří tzv. smluvní přístupy v deontologické etice. Ty vycházejí z představy, že morálně špatné jsou takové činy, které by byly zakázány na základě vhodné sociální/společenské dohody.

9.3.2 Konsekvencialistické přístupy

Konsekvencialistické přístupy vychází z představy, že morální hodnocení činů nelze vztahovat k činům samotným, ale je nutné vzít v potaz jejich důsledky. Nejde tedy o to, co činíme, jaké jsou naše intence nebo práva morálních osob, ale o to, co je důsledkem našich činů. Tímto důsledkem má být v obecném smyslu dobro, proto lze

o konsekvencialismu obecně říci, že hodnotí naše jednání na základě toho, zda zvyšuje dobro. Problém samozřejmě vyvstává s tím, co by mělo být oním dobrem.

Mezi nejznámější varianty konsekvencialismu patří hédonismus, který dobro ztotožňuje s potěšením a nabádá k vyhýbání se utrpení. Je ale třeba říci, že tento směr má řadu kritiků. Nozick poukazuje na to, že pokud by existoval stroj simulující virtuální realitu, ve kterém bychom po připojení cítili pouze potěšení, bylo by naší morální povinností se k takovému stroji připojit. Hick pak namítá, že morální hodnocení ve světě bez utrpení by nedávalo smysl, neboť vše by bylo z pohledu hédonismu morální.

Konsekvencialismus je jedním z nejrozvíjenějších směrů současné etiky a nelze se proto divit, že má mnoho variant. Tyto varianty se mohou lišit s podle toho, co berou v potaz s ohledem na důsledky našich akcí. Zda pouze důsledky našich akcí, nebo také jejich okolnosti. Dále je nutné zvážit, zda budeme hodnotit i intence aktéra ve vztahu k důsledkům jeho jednání, nebo pouze důsledky samotné. Je možné morálně hodnotit důsledky, které nejsou přímo způsobené našimi akcemi? Důsledky, k nimž dojde až v daleké budoucnosti? Máme brát v potaz pouze důsledky, které mají nějaké morální charakteristiky, či máme započítávat i non-morální hodnoty?

Pokud vnímáme konsekvencialismus jako snahu o zvyšování dobra, máme volit tak, aby naše činy způsobily co největší nárůst dobra, nebo stačí, že způsobí alespoň nějaký jeho nárůst? Jak se máme dívat na dobro samotné? Je to něco, co je složeno z částí (mohli bychom ve skupině hodnotit nárůst dobra u jednotlivců?), nebo lze hodnotit nárůst dobra vždy jen holisticky (např. pouze pro skupinu jako celek bez ohledu na její členy)? S tím souvisí i otázka, zda nám jde o totální, nebo průměrné dobro. Máme hodnotit důsledky všechny, nebo můžeme hodnotit pouze část našich důsledků? Započítáváme dopad našich činů na všechny stejně, nebo je ospravedlnitelné preferovat nějakou konkrétní skupinu? Jsme v připočítávání našich činů nějak zaujatí, nebo naopak prosazujeme neutralnost?

Z výše uvedeného je jistě patrné, že současné konsekvencialistické přístupy zahrnují množství variant – musí se tak vypořádat se značným množstvím otázek týkajících se toho, co by vlastně mělo být morálně hodnoceno a jakým způsobem. To vede ke kritice v tom smyslu, že morálně obhájit lze v rámci konsekvencialismu prakticky vše.

9.3.3 Etika s ohledem na ctnost

Poslední soubor směrů vychází z pojetí etiky ve vztahu k ctnostem. „Etika ctnosti je uváděna jako doplnění konsekvencialistického a deontologického přístupu k etice. Její rozvoj spadá do 50. let 20. století a pojí se se jmény Philippy Foot a Gertrudy Elizabethy Margaret Anscombe. Její zastánci se odvolávají na aristotelské a platónské tradice přemýšlení o morálce (Anscombe, 1958). Z této tradice pak čerpají především tři základní

koncepty, kterými jsou: ctnost (virtue – *areté*), praktická moudrost (practical wisdom – *fronésis*) a blaženost (welfare, happiness – *eudaimonia*) (Hursthouse, 2012). I když se jeví jako adekvátní východisko pro hodnocení některých konceptů a principů, které se pojí s Etickým metakodexem EFPA, její použití je při samotném morálním rozhodování problematické. Problematické je z toho důvodu, že se vyhýbá jednoznačným určením a že spíše pojednává o přiměřenosti chování. Přitom míra je značně individuální a zakládá se buď na osobním pojetí obecného konceptu, nebo čistě na osobním konceptu.“ (Ondráček 2012, s. 57–58)

Literatura

- Aristoteles. (2003). *Metafyzika*. Petr Rezek.
- Beall, J., & Logan, S. A. (2017). *Logic: the basics*. Routledge.
- Berkeley, G. (2004). *Esej o nové teorii vidění; Pojednání o principech lidského poznání*. OIKOYMENH.
- Berkeley, G. (2007). *Tři dialogy mezi Hyladem a Filonoem: O pohybu*. OIKOYMENH.
- BonJour, L. (2009). *Epistemology: Classic problems and contemporary responses*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Bostrom, N. (2003). Are you living in a computer simulation? *Philosophical Quarterly*, 53(211), 243–255.
- Boudry, M., Paglieri, F., & Pigliucci, M. (2015). The fake, the flimsy, and the fallacious: demarcating arguments in real life. *Argumentation*, 29(4), 431–456.
- Buchanan, A. E. (2011). *Beyond humanity?: The ethics of biomedical enhancement*. Oxford University Press.
- Casati, R., & Varzi, A. (2014). *Holes*. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/holes/l>. Stanford Encyclopedia of Philosophy. ([2014-02-18])
- Churchland, P. S. (2008). The Impact of Neuroscience on Philosophy. *Neuron*, 60(3), 409–411.
- Derksen, A. A. (1993). The seven sins of pseudo-science. *Journal for General Philosophy of Science*, 24(1), 17–42.
- Descartes, R. (2003). *Meditace o první filosofii*. OIKOYMENH.
- Díogenés, L. (1995). *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Nová tiskárna Pelhřimov.
- Dostálová, L., & Marvan, T. (2008). *Vybrané články k ontologii a epistemologii*. Vydavatelství Západočeské univ.
- Doxiadis, A., Papadimitriou, C. H., Papadatos, A., & Donna, A. D. (2012). *Logikomiks: Hledání absolutní pravdy*. Dokořán.
- Eysenck, M. W., & Keane, M. T. (2008). *Kognitivní psychologie*. Academia Praha.
- Fanelli, D. (2009). How many scientists fabricate and falsify research? a systematic review and meta-analysis of survey data. *PloS one*, 4(5), 5738.

- Fanelli, D. (2011). The black, the white and the grey areas: Towards an international and interdisciplinary definition of scientific misconduct. In T. Mayer & N. Steneck (Eds.), *Promoting research integrity in a global environment* (pp. 79–90). World Scientific Publishing Company.
- Feyerabend, P. (2001). *Rozprava proti metodě*. Aurora.
- Frege, G. (1992). O smyslu a významu. *Scientia et Philosophia*, 4(1), 33–75.
- fysis.cz. (2013). *Parmenidés*. <http://www.fysis.cz/presokratici/parmenides/28bcz.pdf>.
- Gálik, S. (2011). *Psychologie přesvědčování*. Grada publishing as.
- Gardner, M. (1957). *Fads and fallacies in the name of science*. Courier Corporation.
- Gettier, E. L. (1963). Is justified true belief knowledge? *analysis*, 23(6), 121–123.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. 1975, 41–58.
- Haack, S. (1978). *Philosophy of logics*. Cambridge University Press.
- Hamblin, C. L. (1970). *Fallacies*. Methuen.
- Hansson, S. O. (2017). *Science and Pseudo-Science*. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/pseudo-science/>. Stanford Encyclopedia of Philosophy. ([2018-10-24])
- Heidegger, M. (1996). *Bytí a čas*. OIKOYMENH.
- Hovland, C. I., & Weiss, W. (1951). The influence of source credibility on communication effectiveness. *Public opinion quarterly*, 15(4), 635–650.
- Kant, I. (2001). *Kritika čistého rozumu*. OIKOYMENH.
- Kirk, G. S., Raven, J. E., & Schofield, M. (2004). *Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty*. OIKOYMENH.
- Klein, P. (2007). Human knowledge and the infinite progress of reasoning. *Philosophical Studies*, 134(1), 1–17.
- Knobe, J., & Nichols, S. (2008). *Experimental philosophy*. Oxford University Press.
- Kolman, V. (2008). *Filosofie čísla: Základy logiky a aritmetiky v zrcadle analytické filosofie*. Filosofia.
- Kolman, V., & Punčochář, V. (2016). *Formy jazyka: úvod do logiky a její filosofie*. Filosofia.
- Kratochvíl, Z. (1994). *Od mýtu k logu*. Herrmann & synové.
- Kuhn, T. S. (1997). *Struktura vědeckých revolucí*. Oikoymenh.
- Lakatos, I. (1978). *The methodology of scientific research programmes: Volume 1: Philosophical papers* (Vol. 1). Cambridge University Press.
- Laudan, L. (1983). The demise of the demarcation problem. *Physics, philosophy and psychoanalysis*, 111–127.
- Masterman, M. (1970). *The nature of a paradigm, w: Lakatos, i., musgrave, a.(eds.), criticism and the growth of knowledge*. Cambridge University Press.

- Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1986). The elaboration likelihood model of persuasion. *Advances in experimental social psychology*, 19, 123–205.
- Picha, M. (2014). *Kritické myšlení a rekonstrukce argumentu*. Masarykova univerzita.
- Picha, M., & Pichová, D. (2013). *100 myšlenkových experimentů ve filozofii*. dybbuk.
- Popper, K. R. (1997). *Logika vědeckého zkoumání*. Oikoymenh.
- Priest, G. (2007). *Logika (přůvodce pro každého)*. Dokořán.
- Quine, W. V. (1948). On what there is. *The Review of Metaphysics*, 21–38.
- Rachels, J. (1975). Active and passive euthanasia. *New England Journal of Medicine*, 292(2), 79.
- Raclavský, J. (2015a). *Úvod do logiky: klasická predikátová logika*. Masarykova univerzita.
- Raclavský, J. (2015b). *Úvod do logiky: klasická výroková logika*. Masarykova univerzita.
- Shapere, D. (1964). The structure of scientific revolutions. *The Philosophical Review*, 383–394.
- Shapere, D. (1984). The paradigm concept. In *Reason and the search for knowledge* (pp. 49–57).
- Szymanek, K. (2003). *Umění argumentace: terminologický slovník*. Univerzita Palackého.
- univerzita, M. (2018). *Plagiátorství*. Author. Retrieved from <https://www.muni.cz/o-univerzite/uredni-deska/plagiatorstvi>
- van Eemeren, F. H., Grootendorst, R., & Henkemans, A. F. S. (2002). *Argumentation: analysis, evaluation, presentation*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Van Noorden, R. (2011). The trouble with retractions. *Nature*, 478(7367), 26–28.
- Walton, D. N. (1987). *Informal fallacies* (Vol. 4). John Benjamins Publishing.
- Watzlawick, P., Beavin, J. H., & Jackson, D. D. (1967). *Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*. WW Norton and Company.
- Wittgenstein, L. (2008). *Tractatus logico-philosophicus*. OIKOYMENH.
- Zámečník, L. (2014). *Filosofie vědy*. Univerzita Palackého v Olomouci.